

Ak Welsapar

EGRI GÝLYÇ

Roman

Aşgabat 1990

”UZAK ÝOLA BİDÖWLETİ BAŞ ETME!”

Magtymguly, XYIII asyr

Çeber eserleriň ykbaly dürlü-dürli bolýar. Eliňizdäki kitaby ýazamda, ony daşary ýurtta çykarmaly bolaryn öýtmändim. Ýurtda aç-açanlyk, üýtgedip gurmak syýasaty dowam edýärdi, onsoň ene dilimiziň agysyny aglaýan, halkymyzyň milli mertebesi bilen bagly meseleleri gozgaýan çeber eser gadagan ediler öýdüp, kimiň kellesine gelsin? Il-gün ýaly menem türkmen topragynda söz azatlygynyň, demokratiýanyň gutarnykly ýol aljagyna ýürekden ynanypdym. Staliniň ganhorçylygynyň üsti açylansoň, SSSR-iň totalitar binýady synansoň, türkmen topragynda gaýtadan ýene şoňa meňzeş gurluş dörär, dogry söz üçin ýenede adamlaryň depesinden ýanalmak, tut-ha-tutluk belasy iner diýip, kim garaşar?

Ol döwürde ýagşylygyň ýeňjegine näçe diýseň umyt bardy. Emma, gynansak-da, häzirlıkçe Türkmenistanda ýagşylyk ýeňildi. Haýp, birje adamynyň ýaramaz gylygy-da, giden bir halkyň ýagtylyga barýan ýoluny bekläp, ony çarkandaga urmaga mejbur edip biljek ekeni. Düýnki communist, bu gün özüne ”türkmenbaşy” diýen ýeňles lakamy alan, TKP MK-nyň ozalky 1-nji sekretary Saparmyrat Ataýeviç Nyýazov hut şeýle pes gylykly adamlaryň hilinden bolup çykdy. Ol ne öz mertebesini bildi, ne-de iliň. Türkmeniň asyrlar boýy gan, der döküp gazanan abraýyny ol sanly ýylda ownatdy, türkmeni dünýä ryswa etdi. ”Türkmen topragy agyr gulçulykdän gutuldy, indi ýurdumyz iliň gowusyna meñzär, demokratik ösüş ýoly bilen gider” diýen umyd-a beýlede dursun, halky gaýta öñküje gününi-de ýüzüne sylar ýaly etdi. Türkmenistanda bu günki gün açlyk, dileğçilik adaty zada öwrüldi. Türkmen topragynda gelmişekler han, türkmenem talaban boldy. Munuň düýp sebäbi S.Nyýazovyň ne syýasatdan, ne-de ykdysadyýetden başy çykýar. Ol ýurdy çökerdi. Oña edil: ”Bilmäsiň, bileniňkä-de gitmäsiň!” diýlip gargalan ýaly, ne özi iş başarýar, ne-de başarıjaga ýol beryär. Üssesine-de, ýalançylykda ýakasyny tanadansoň, halkara arenasynda-da kör köpüklik abraý ýok. Onsoň topragymyzyň gyzyla bara-bar baýlyklary deger-degmez bahasyna ýele sowrulýar. Prezidentlik kürsüsinden düşmejek bolup, ol türkmen gazyny, nebtini, pagtasyny, buýan köküni we beýleki baýlyklaryny kim alsa, geçen ýerinden şagladyp otyr. Ýogsam näme, kim biabraý adama abraýly baha tölesin? Arzy bahasyndan zat aljak adam bu eýýamda Türkmenistana gelmez, diňe mugda ýanap, bir zat goparyp gitjekler geler. S.Nyýazovyň ”doganym”, ”dostum” diýip, gatnaşyk edýänleri kileň iň yzagalak, iň biabraý, halkara arenada diýdimzor syýasaty bilen ýakasyny tanadan diktatorlar bolup çykýarlar. Hat-da ösen, demokratik ýurtlardan geläýende-de, içiňi ýakaýyn diýen ýaly, şol ýurtlaryň iň ynsapsyz,

açgöz söwdagärleri gelýärler. Olaryň, belki, "dogry işlejek bolup gelyänleri-de bardyr, ýöne S.Nyýazovy, onuň parahor emeldarlaryny görensoňlar, tüýsüni üýtgedýändirler. S.Nyýazova-ha saçyny boýap, barmaklaryna goşa-goşadan gymmatbaha ýüzük dakynyp, gelen-giden bilen súlmüräp surata düşse bolany, ýurdy sil alanda, onuň topugyna çykjakmy? Türkmeniň ýedi arkasyny bergy-borja batyrman, onuň tagtdan düşmejegi görnüp dur. Sebäbi onda ynsaply, arassa adamlara mahsus jogapkärçilik duýgusy ýok, ol ýalan wada bermäni-de, bütin halkyň adyndan ýat illerde galp gürlemäni-de eşekden palan alança görenok.

Eýsem türkmene gelişmeyän beýle ýaramaz gylyklar onda nireden döredikä? S.Nyýazowyň biografiýasy bilen tanşanyňda, bir gussaly hakykata göz ýetirýärsiň, gynansagam, ol dürli sebäplere görä, ýaşlykda "Gün – güýçlüniňki, gowurga – dişliniňki!" diýilýän düzgüniň höküm süren sowet ýetimler öýünde terbiýelenipdir. Soňra-da adamda gedemligi, diýdimzorlugy ösdürýän ýokary partiýa mekdebine çenli kommunistik kadrlar okuwyny basgañçak-basgañçak geçipdir. Bu mekdepde ol mertligi, dogruçyllygy, ynsaplylygy, däl-de, eýsem aldawçylygy, ýaranjaňlygy, mekirligi, müñkürligi öwrenipdir. Onsoň onda saý-sebäp bilen ýaňy özbaşdaklygyny alan ýaş döwletiň ilkinji kerpiçlerini goýmaly öňbaşça howa ýaly gerek danalyk, geçirimlilik, parasat nireden bolsun?

Moskwanyň ony Türkmenistanyň başynda dikme edip oturdan ilkinji gününden beýlák, 1985-nji ýyldan tä 1991-iň güýzüne deňiç, ýagny SSSR ýykylyança, S.A.Nyýazov yzygiderli antitürkmen syýasat alyp bardy we türkmeniň milli hak-hukugynyň, däp-dessurlarynyň garşysyna diş-dyrnak göreşdi. Wezipe üçin öz şahsy mertebesini aýak astyna atan adam, eýsem il-günüň mertebesini nämüçin saklasyn? Onuň 1988-iň tomsunda SSKP-niň H1H partiýa konferensiýasynyň tribunasından: "Men ýetim, öz enemi-atamy tanamok. Meni adam eden kompartiýa!" diýen çykyşy, soňra-da 1989-njy ýylyň iýununda: "Türkmenler öz ene dilini döwlet dili etmek islänoklar" diýen beýanaty, 1990 ýylyň 14-nji ýanwarynda Gökdepe tragediyasynyň 109 ýyllagy bilen bagly galany goraýjylaryň we onda bigünä wepat bolanlaryň Ýas gününü geçirtmejek bolup, oňa gatanaşnlaryň we guramaçylaryň garşysyna komsomol, partiýa, milisiýa hem KGB-niň güýçlerini sürmegi, 1991-iň 17-nji martynda: "SSSR gerekmi ýa-da gerek däl? Siz milli özbaşdaklyk isleyärmisiňiz?" diýlip geçirilen Bütinsoýuz referendumyň netijesini galplaşdyryp: "Türkmenler özbaşdak döwlet bolmak islänoklar" diýen tassyklaması Taryhyň sahypalaryna masgaraçylykly gara hatlar bilen hemişelik ýazyldy.

Elbetde, S.Nyýazov özüniň bu milli dönükliginiň, gorkaklygynyň il-günüň ýadyndan çykmandygyny, hiç haçanam çykmajakdygyny gowy bilýär. Şonuň üçinem ol öz geljegindeň öler ýaly gorkýar. SSSR ýykylangsın, özüniň hamana türkmeniň milli lideri bolup

oturmagynyň gülkünçdigine-de düşünýär. Ýöne munuň üçin onuň artykmaç ýüzi gyzaryp barýana-da meñzänok, özygyýaryna häkimiyetden el çekmejegi-de görnüp dur. Ynsaply adam bolanlygynda, SSSR ýykylansoň utulanyny boýun alyp, ol halkdan ötünç sorap, wezipesinden meýletin çekilmelidi. Ýöne bu beýle bolmady. Sebäbi adamzat taryhyndan belli bolşuna görä, ýokary häkimlikden diñe bu wezipä mynasyp, akyllı, halal adamlar meýletin gidýärler. S.Nyýazovdan beýle mertlige garaşmak – hyýalbentlige yüz urmakdyr.

Tersine, SSSR ýykylansoň dörän milli aljyraňnylykdan peýdalanyп, ol başda Moskvadan sowgat alan dikmelik häkimiyetini gara güýje, milisiýa we KGB-ä daýanyp saklamaly diýen özi üçin ýeke-täk dogry netijä geldi. Bet niýetine ýetmek üçinem ol töweregine kileň özi ýaly ýaranjaň, ýataşärík, türkmeniň özbaşdaklygy, milli mertebesi üçin hiç haçan jinneк ýaly-da iş etmedik, gayta onuň özi ýaly türkmen diline, türkmeniň döwlet özbaşdaklygyna garşı göreşen adamlary toplap, işe girişdi we ýykylan imperiýanyň gaýdyp dikelmejegine düşündigiçe-de, öz wezipesine has erjel ýapyşdy. Bu ugurda ol: "Her türkmen maşgalasyna bir göleli sygyr", "Her maşgala iki açar: biri täze jaýyň, biri-de maşynyň!", "Halka mugt çörek!" diýen ýaly soňuny saýmaz wadalary bermekdenem, düýn-öñňunký taryhy wakalary gödek ýoýmakdanam, aç-açan ýalançylykdanam gaýtmady. Bu hilegärlilikleri garaşan netijesini bermänsoň, özi dogduk topragyna dönüklik edip ýörkä türkmeniň milli özbaşdaklygy, mertebesi, tüpkmen diliniň döwlet statusy, topragymyzyň ekologiýasy, halkyň saglygy üçin baş göteren adamlary ýanap başlady we "Ogurlyk eden uýalmaz, üstüne gelen uýalar!" edip, olardan kümsüklik bilen ar aldy: kimsini assyrynyk bilen ýoklasa, kimsini ýalan aýyplamalar bilen türmä, kimsini-de dälihana atdy. Kyn döwürde azlykda galan bu adamlaryň ençemesi-de ýurtdan baş alyp çykyp gitmäge mejbur boldular.

Döwletiň başında düzüwli adam oturmasa, syýasatyň hökman repressiw ugra syrykjagy ilkibaşdanam bellidi. Beýle bolsa, onda «SSSR ýkylyp, toprak başyna ýumrulan S.Nyýazovy halk nämütin öz wagtynda tagtdan düşmäge mejbur etmedi?» diýen kanuny sorag gelip çykýar. Elbetde, munuň birnäçe obýektiv we subýektiv sebäpleri bar. Olaryň iň düýplüsü halkyň jebisliginiň gowşak bolup çykanlygynda. Çünkü uzaga çeken Orta asyr feodal dagynyklygy, tükeniksiz gyrgynçylyklar zerarly ysgyndan düşen, soňra-da Rus imperiýasy tapapyndan gandöküşikli urşda basylyp alnan, onuň düzümimde iki gezek Jahan urşuna çekilen, 1917-nji ýyldan soň bolşewikleriň tutasdyran grajdanylýk urşunda, soňra kolhoz gurluşygy döwründe, stalinçilik tut-ha-tutlukda milletiniň gülüni čürdüren, galyberse-de Ikinji jahan urşunda oduň içinden geçip gelen tejribeli, batyrgaý adamlarynyň, ylymly-bilimli ýaşlarynyň müñlerçesini 1948-nji ýylyň aýylganç ýer titremesinde bir gjede gara ýere

ýuwutdyran türkmen halky agzalan döwre çenli halys aglak düşüp, millet hökmünde güýçden gaçypdy.

Ilimiziň başyndan inen betbagtçylygyň hemmesi diňe bular-da däl, türkmenleriň milli aňyny kütekleşdirmek üçin imperiýanyň ýörite gören çäreleri-de bar. Meselem, gysga döwürde hat ýazuwymyzyň iki gezek üýtgedilmegi, türkmen diliniň burça gabalmagy, her ýyl güýz mekdep okuwçylarynyň, Ýokary we ýörite okuw jaýlarynyň studentleriniň birnäçe aýlap okadylman, pagta ýygymyna sürülmegi, türkmen ýigitleriniň diňe gurluşyk batalýonlaryna gulluga alynmagy, milli ofiser kadrlarynyň taýýarlanmazlygy – eýsem türkmen jemyetini döwrebap ösüşden garagörnüm yzda goýmak üçin bular ýeterlik çäreler dälmidi? Kompartiýanyň hataryndan milli aň-düşunjeli, batyrgaý adamlaryň yzygiderli çetleşdirilmegi, intelligensiýanyň içinde aşaklykdan özara tire-taýpaçyllyk meýilleriniň öjükdirilmegi-de ”Durnanyň üstüne urnady!”

Emma bularyň içinde türkmen halkynyň gelejegi üçin iň gorkulysy we uzagyndan onuň köküni kesmäge gönükdirilen we biziň halkymyzyň boýnuna mekirlik bilen dakylan pagtanyň monokulturasydyr. Türkmenistan bäbekleriň we ýaş eneleriň ölümü boýunça HH asyryň 80-nji ýyllarynda dünýädäki iň gaýgyl orunlaryň birine düşdi. Sary getirme (gepatit) keseli oba-oba, öýün-öýün ýaýrady. Sebäbi bu döwre çenli respublikamyzda zäherli himikatlaryň, butifosyň, beýleki zyýanly dökünleriň ulanylyşy görlüp-eşidilmedik derejä ýetdi, oba adamlarynyň iýeni-içeni zäher gatançlydy. Tutuş SSSR boýunça her gektara ortaça 2 kg himiki dökün düşse, onda Türkmenistanda agzalan ýyllarda bu görkeziji 64 kg deňdi! Türküläp aýdanyňda, türkmeniň pagta bilen damagy çalyndy! Muny biziň ilimiziň garşysyna ulanylan pagta genosidi diýseň-de, hakykatdan o diýen daş düşmez.

Imperiýanyň bu aç-açan antitürkmen syýasatynyň başyny 1969-nji ýıldan 1985-nji ýyla çenli M.Gapurov, 1985-nji ýıldan beyläk-de TKP MK-nyň 1-nji sekretary, biraz soňra hiç bir bäsleksiz saýlawda prezidentlik kürsüsini paliýamanlyk bilen eyelän S.Nyýazov çekdi. Onuň garaşszlyk ýyllarynda häkimiyét başında berkemegine ýol açan ýene bir sebäp-de, iş gyzza-gyzza gelende, başga-da käbir ýakymsızlyklaryň ýuze berenligidir. Eýsem olar nämeden ybaratdy?

Uzyn sözüň gysgasy, bu döwürde türkmen topragynda demokratik hukuk döwletini gurmak ugrundaky göreşini başyny çekmeli türkmen milli intelligensiýasy çakdanaşa gowşak we agzala bolup çykdy. Ýazyjylar, jurnalistler, hudojnikler, kompozitorlar, kinoçylar, Ýokary okuw jaýlarynyň mugallymlary birek-birege bil baglap bilmediler. Netijede türkmen topragynda neostalinçilik gurluş ýeñdi. Türkmeniň başyndan elhenç başizm gulçulygy indi. Halkyň syýasy garşylygynyň we guramaçylygynyň uzak wagtlayyn öňi alyndy.

”Türkmenler demokratiýa, köppartiýalylyga, söz azatlygyna taýyn däl” diýen nadaralygy baýdak edinen S.Nyýazov, töweregine, açgöz, ýaranjaň adamlary üýşürip, ýurdy ters ýoldan alyp gitdi, türkmen döwletini dünýädäki ösen döwletleriň ýoreýän demokratik ýolundan sowdy we garaňky Orta asyr tümlügine süsdürdi. Netijede ýurtda ýagdaý öñküden-de beter agyrlaşdy. Beýik akyldar Magtymgulynyn: ”Uzak ýola bidöwleti baş etme!” diýen sargydyny unudanlar kolonial gulçulykdan gutulyp-gutulman, sähelce üýtgedilen kommunistik şygarlara duwlanan başızmiň gulçulygyna düşdüler. S.Nyýazovyň başistik syýasaty ozalky ganhor stalinizmiň ganybir dowamyna öwrüldi. Öñki gadagançylyklaryň üstüne ýene-de ençeme gadagançylyklar goşuldy. Il-günüň depesinden inen garyplyk, neşe belasy-da onuň üstesine. Türkmençe öýünde öylänlik tapmak gaýgy boldy.

Aýbynyň açyljakdygyny bileni üçin nyýazowçylyk rejim ýurdumyzda söz, metbugat we adamlaryň beýleki demokratik azatlyklaryny basyp ýatypdy. Türkmenistanda häzirki döwürde garaňky Orta asyrlara mahsus gazaply senzura höküm sürüyär. Çyn sözi üçin adamlaryň öyuni başyna ýumurýarlar, çagalaryny ýetim goýýarlar. Çeber eserlerden, her bir gazet makalasyndan duşmançylyk gözlenmegi-de, elbetde, geňlik däl. Eline emel ýeten çalasowat adamlaryň buýrugy bilen onlarça ýazyjylar, kitaplar gadagan edildi. Ýogsam türkmen topragynda ozal ata-baba ýazyjy-şahyryň kitaby gadagan edilen döwri boldumyka beri?

”Egri gylyç” romanyndaky Şyhymguly başlygyň obrazında döräp gelýän diktatora meňzeşlik gören türkmen senzurasy uly howsala düşdi. Netijede eseriň birinji bölümü ”Ýaşlyk” jurnalynyň 1991-nji ýyl, 11-nji sanynda kesilen görnüşde çap bolsa-da, onuň dowamyny okyjylara ýetirmek gadagan edildi. Nökerlerine-de ynanman, bu işi ýurduň senzurabaşysynyň hut özi ýerine ýetirdi. Bu ýerde aýratyn bellemeli zat, nyýazowçylyk başistik senzuranyň aňrybaş çalasowatlygydyr. Çünkü eserdäki Şyhymguly başlyk, dogrusy, entek düýbünden umyt baglap bolmajak adamynyň obrazy däldi. Ol döwürde men: ”Moskwadan gorkmasa, Nyýazov öz halkyna ýagşylyk eder” diýip çaklayardym. Onuň hakyky bahasyny bilmek üçin soňky ýyllaryň tejribesi gerekti. Gödekligine, käbir beýleki ýaramaz gylyklaryna garamazdan, Şyhymguly başlyk ýüreginiň çuñunda öz halkyna ýagşylyk, azatlyk isleginden düşünük bar adamdy. Senzura eseriň öñünü almak bilen diktatora ýagşylyk etjek bolup, gaýta ýamanlyk etdi. Bu adaty ýagdaý, diktatura başgaça bolubam bilmez, ol ýagşy bilen ýamany seljermeýär, öz agalygyny akyl-paýhasa däl-de, diňe gara güýje daýyanyp saklamaga synanyşýar. Şonuň üçinem hemme diktaturalar iru-giç ýykylýarlar. Eliňizdäki gysga romanda siz türkmen obalarynda milli oýanyşyň başlangyç döwrüniň wakalaryny görüp bilersiňiz. Aşgabatda türkmen dili, söz azatlygy, milli mertebe ugrunda

göreş başlananda, türkmen obalarynyň ýagdaýy nähilidi? Oba adamlarynyň bu göreş goşulmaga, ony aýgytly goldamaga ýagdaýy barmydy? Ine, avtory gyzyklandyran soraglar... Eser gulküli äheñde ýazlan.

Men ki türkmen içre gezdim, hiç musulman görmedim...

Seyid Nesimi, XIY asyr

1. USSA HAÝTY

Öwezdurdynyň eli çykdy. Goşaryndan. Ol tebibiň üstüne eñdi. Goňşy oba. Eşekli.

– Wah, wah... – diýip, ol Ussa Haýtynyň gaşynda otyrka jowranyp gürrüň berdi, – edil beýdäýerem öýtmedim. Beýtjegini bilenimde, ömür münjekmi men ol eýesizi! Eýäň gurasyn! "Mal eýesine çekmese, şumluk" diýleni-dä, wah! Dilejek däldim-le, öz dilimden boldy. Emgegimiň üstündenjik bardym oturyberdim-dä gündüziň günortany...

Ussa Haýty garşysynda oturanyň ynjamakdan ýaňa gyzaran at ýüzüne, galagop göwresine gabak astyndan giň göwrümlü göz aylady. Şonda tebibiň pyçagyň arkasy ýaly inçemik ýüzi nägilelikdenmi-nämemi öñküsinden-de beter süýrelen ýaly boldy: "Bolup oturyşyn-a seretsen-e munuň... Erkegem diýjekdir özüne! Goşardyr-da, diýmäyin diýsem, tirsekden tutakga bir dartarsyň welinim, şarka ýerine barar, wessalam, gep tamam! Bolsa-da, erkegiň ejizi ejiz bolýar-ow! Ýene aýal-ebtat dilini dişläp, derdine em etdirip gidýär, bendeler sesini çykarman. Ýa utanç şolary çydamly edyän?

Ussa Haýty çykygy ýerine salansoň ýapmaga gerek boljak melhemini kiçijek tabakda mäjum edip oturyşyna, mundan eýlæk dymmagyň ugruny tapman, abat eli bilen dertli goşaryny çağajygy "allalan" ýaly edip oturan hassa habar gatdy.

– Şu müniüp gelen eşegiňizmi?

Öwezdurdynyň derdiniň üstüne dert goşuldy.

– Ýok-la, wah, bu bormy?! Bu janawar adam ýykasy ýok-la! Iýeni haram bolmuş, Sertibiň eşegi-le!

Ussa hassanyň göwni üçin:

– Hüm-mm... – etdi.

– Eljagazymy ýöne şarka çykardydajyk oturyberdi-dä, jowrandyraýdy. Adam pahyr barmalyda özi emgeginiň üstünden ýaradan ejaza etse. Almaýynam diýdim-le, ol haram ölmüşi. Häý, boljagy-da özi, ýogsam, göwnemän berendenem-ä, gitdi-le göwnüme bir çiglik, diýdimemle...

Ussa Haýty melhemini garyp oturyşyna, öz ýanyndan içini geplet-di: "Be-eý, beýle agyrakmykan muň teni? Adamyň adamdan tapawudy kän, birentegi gaty çydamısız bolýar,

niresine tiken batsa, jany şol ýerde, – garşysynda oturanyň bolşuny kimdir biri bilen deňeşdireshi gelip, tebip oýurgandy. Orazbibi ýadyna düşdi. – Onuňam edil şunuňky ýaly goşary çykyp gelipdi, göwnüne bolmasa, olam Sertibiň eşegini agzan ýalydy. Ýone ol hiç zady açyk pyşgyrmady, "Bu bir geçegçi emgek-dä..." diýip, goşaryny saldyrды-da, soň gaýdyp yzyna köwlenmedi. Melhem bilen mydar edendir-dä. Emgeginiň sebäbinem ol, bir görseň-ä, aýdan ýaly, bir görseňem, aýtmadyk ýaly. Aýtdy diýip hasap etseň, onda sebäbi eşek bolmaly. Ýone onuň dogrusyndan gelmedigini Ussa aňdy. Ol bütin ömri adam bakýar, goýun bakanok. Obada tebipçilik etmek, adam bakmak dälmi näme? – Onuň ünsi ýene-de garşysyndaky Öwezdurdy-da jemlendi. – Munuň bolup oturyşyn-aý, beýdeni bilen ýa meniň muňa ilden artyk ýüregim awar öýdýärmikän? Awar, ýone maňa beýdip ezýet bermegiň nämä geregi bar? Tebibem adam ahyryn, her geleniň derdini ýüregine çekip otursa, onda onuň ömri näçe güne çeker? Bäş günde burlup, amanadyny tabşyraýmazmy? Ýeri, onsoň indiki gezek eşekden ýykylaňyzda, derdiňize kim em etjek diýsen-e?! Kim siziň goşaryňzy ýerine salsyn?! Ýa baryp, dogtora ýalbarjakmy? Bu bolşuňyz bilen ýykylman-sürşmän oňmajagyňyzam-a hak! Onsoň çydamlyrak bolanyň gowy dälmidir eýsem? Bähbitlişi şol dälmidir?

Onsoň Ussa melhem taýyn bolýança başga-da bir edere iş tapman, bähbit hakynda öz ýanyndan pelsepe öwürdi: "Bähbit diýmek gaty täsin zat, onuň ýoly-ýodasam ince, öz bähbidini bilyän adamyň edibersem başgaça. Kişiň göwnüne degmekden-ä Hudaýyň özi saklasyn! Sebäbi kesekiniň göwnüni ýikan günüň öz bähbidiňem serpmeden gaýtdygyny biläý. – Ussa ätiýaçdan bir dem öz böwrüne diň saldy, şol bada-da ol öz nebisjeňlik damarynyň tırsıldap urup durandygyny duýdy. Dogrusy, bu gylygyny onuň özem halamazdy, şol sebäpdenem ömürboýy öz-özi bilen dikleşer ýorerdi, öz içini özi ýakyp, gelýän hassalardan almaly aklygynyň hergiz bilgesli gylla ýaryny alardy. Şonda ol edil köne duşmanyny ýeňip, basyp bilmez ýagysyny basan ýaly, heziller edinerdi, öz nebsine: "Nädäýdiňkäň senjagaz, şu gezeg-ä jürüni dikendirin!" diýip, heşelle kakardy. Onuňka derdine em etdirmäge gelýänleriň köpüsem çöñürliler bolandoň, Ussanyňky ugrunady, olar tebibiň bu hudaý halar işine ýardamlyk diýip, elliňde gelenini edýärdiler, onuň nebsiniň merkini berişýärdiler, artyk zat eçilenokdylar. Bermeli aklygyň ýaryny berseler – telpegiňi góge zyňaýmalydy. Ussa-da olaryň bereniniň ýaryny yzyna gaýtarýardy welin, onsoň onuň gara nebsi biline urlan gara gaýçak ýylan ýaly, asyl başyny gara ýerden galdyryp bilmezdi, bulanar ýatardy. – Häý, pedernälet! – diýip, onsoň ol öz nebsine edil şu wagtkysy ýaly käýinerdi. – Çöñürlileň jany sag bolsa, o diýdigim, otuki, ýaraman gelyän şolar bolsa, onda seniň hakyňdan çykjagym çyndyr. Köremänjik geçäýseň näderkäň senjagaz! – Ol hyk-çok

edip oturan Öwezdurdynyň ýüzüne seredip, göwnühoş ýylgyranyny duýman galdy. – Häzir, ynha, bu-da maňa nebsimi agyzdyryklamaga ep-esli kömek eder... – hassanyň halymsyrap oturyşyna seredip, Ussa onuň goşary ýerine baran badyna, gaty tiz özüne geljegini, soñundanam agyr dertli adam bolan bolup, jübüsinden kirli bâşligi zordan sandyraklap çykarjagyny ýatlap, öñünden heziller edindi. Dogrusyny aýtsaň, bu hassalar höküwmediň dogtorhanasyna barmaly adamlar. Onuň para-peşgeşinden gaçyb-a bu ýere, Ussanyň ýanyна гelyärler, bu taýda-da artyk çykdaýy etmejek bolup, dertlerine dert goşulýar, halys gaýra üzülýärler. Derdi sähelcejik ýeňläni-de derrew gözden gaýyp bolýar, yzyna dagy köwlenäýse nädersiň zaňnarlar! Özem bendäň çagalary, "yrym-yrym, ýom-ýom" sähelcejik em edip bilseň, ýüzleriniň ugruna sagalyp, dükürdeşip gidýärler. Şulary dagyn bejerip bilmedik dogtorlary ýaman namart görmel-ow! Iýeni kepekdir şolaň dagyn...

Ol araky Orazbibiniň bolşuny ýatlady: bendäň çagasy, eçilen gyzyl onlugyndan tebibiň deň ýarysyny yzyna gaytaryp berenini görende, tas oturan ýerinde essi aýylypdy, alkyş baryny ýagdyrdy. Ussa ýene ýylgyrdy: şoňa-ha ýagdyran alkyşam bir süri kösekli düýä degýändir!

Orazbibili meselede öz göwnünde dörän gümanyň ýerliksiz däldigini ol bu wakadan birnäçe gün geçensoň, Çöñürden Umyt diýen bir ýaş ýigit ödünü tutup, öz ýanyна gelende bildi...

UMYDYŇ BEREN GÜRRÜÑI

(İçki bölüm)

– Men ýaňy ýigrimi iki ýaşymda, ýöne biz otuz ýyl bări Orazbibi daýzamlar bilen goňşy. Ony siz meniň "Orazbibi daýzam" diýip oturanymdanam biläýmeli, sebäbi ýedi ýadam bolsa, olar bize garyndaş ýaly bolup giden. Olar, tüweleme, gol doly maşgala, agzybir, iýenleri aýry gidenok. Ol öýde aýry zat iýmek mümkinem däl, töwerek daşyň göz. Hasap et, näçe jübüt: Orazbibi daýzam bilen adamsy Paşaguly daýym, sekiz başam çagalary bar. öýli-işikli edenlerinden öññe. Uly ogullary Tarhan baş çagasy, gelni bilen, ondan kiçisi Kakamyrat dört çagasy bilen, ýapy ýalam gelni bar. Üçünji gelinlerem önelgesiz däl. Geçen ýazda-ha gelnalyjylap getirdiler, ilkijeleriniň adam eýyäm, tüweleme, Garýagdy... Ýone howa ýagdaýy bilen baglydyr-a öýdemok. Ýedi aýlyk. Bärde iýmit boldur öýtdümikän diýýärin. Ejesini tanamaga-da wagt ýitirmän, çagajyk dört aýda süýseneklemäni, baş aýda emedeklemäni, alty aýda özünü saçagyň başyna atmany, ýedi aýda suwly bedrä ýetmäni öwrendi. Başyny çarajak bolup, gara kösem. Aslynda meň aýtjak zadym bu däl, Orazbibi daýzam barada: öýüň hojaýyny şol diýjek bolýaryn. Agyr hojalygy ýeke özi aýlaýar. Paşaguly daýymyňky – eklenç getirmek. Goýun ýaly ýuwaş adam, henize çenli çagasynda "haýt!" diýenini gören ýok. Gümlam bolup işe gider, bir ýerlerde "tehnika saklayár" diýýärler, nädip saklayányны Alla bilyär. Men ol gaty ýuwaş diýjek bolýan, adam eýmener öýdemok ondan, höküwmediň tehnikasynyň nämükçin düw-dagynçylyga düşendigini güman edýändigimi aýtjak bolýan. İşden gelen wagtam gap dulda mampaza bilen çay içip gyşaryp ýatandyr, başga güýmenje gözlemesi bolmaz. Paşaguly daýymyň Orazbibi daýzama-da "haýt!" diýenini gören ýok, tehnikasyndanam eý görýär ony. Şol öýde Orazbibi daýzamyň edeni – edeni, goýany – goýany. Emma welin, ana, Paşaguly daýym arada Orazbibi daýzamyň elini döwdi oturyberdi. Döwenok-da, gaharyna goşaryny çykardy. Çykaranok-da, Orazbibi daýzam gahar bilen elini aýlanda, wagtynda öñünden sowulmandyr. Orazbibi daýzamyň eli Paşaguly daýymyň eline bat bilen degip, şarka goşary çykdy. Erkek adamyň eli-dä... Orazbibi daýzamam bir emgege ýakyn bende, ýogsam adamyňa eliňi salgamak nämäne gerek diýsene? Azapkeş bolsaň, çäre ýok-da... Paşaguly daýymam beýle bolaýar öýden däldir, ýogsam bolmanda, ömür beýder öýdýäñizmi? Emma Orazbibi daýzamyň elini şeýtdi-de, ardurja çykardy oturyberdi. Il geň galdy. "Paşagulynyň jübüsinde gaty zat bar ekeni, Orazbibi elini aýlanda, şoňa degipdir. Gahar – kapyr-da!" diýisidiler. Olar Orazbibi daýzamyň boýunyň Paşaguly daýymdan iki esse

dagyn kelteligidinden çen tutup, şeýle diýýärler. Ýöne men olaryňka "hä" diýip biljek däl. Çünkü Paşaguly daýym hiç haçan Orazbibi daýzama o zeýilli ýamanlyk etmez, ýersiz-ere jübüsine gaty zat salyp gezmez, aýalynyň boýunyň ölçegini ol bu gün görmeli däl, tüweleme, on bir çagalary bar. Birek-biregiň boýuna-inine gaty belet bolmasaň, gazanyp boljak netijemidir bu? Ana, men ýene gazediň diline gitdim... İşleyäniň şol ugur bolsa, diýmäýin diýsem, şunça nemetmejek bolsaňam, hiç bolanok, nemedeniňi duýman galaýýaň. "Diýmäýin diýsem" diýip, käýinjimem Paşaguly daýymyňka meñzäberdi, onuňam uly käýinji: "ýerçekendir". Ogly-gyzy ýok, "erçeken!" diýer.

Bu gezek ödümden tutmazyndan üç gün öñ Orazbibi daýzamlara Kakamyrady sorap bardym. Ilki: "ýok" diýseler, daşardan gaýdyberjegem boldum welin, içki jaýdan Paşaguly daýym daşaryk boýuny uzatdy, aýnadan. Egňi ýalaňtar maykaly bolansoň, tutuş göwresini çykaryp bilmän ekeni. "Gel, otur, bir käse gök çay bereýin!" diýdi. "Bor" diýip, gapa ýöräberdim welinim: "Aňryňdaky kir ýüpe serilgi kitilimem alyp gir, guran bolsa, beýdip ýarym-ýalaňaç oturmaýyn!" diýdi. Menem alyp girdim. Paşaguly daýymyň ol kitiline ilem belet, menem. Ony öz goraýan tehnikasyça, Orazbibi daýzamça görýänligindenem habarly, öý arasynda öý ýok. Men bar – Paşaguly daýymyň şol kitilem egninde bar. Ol şol kitili bilen stalin papagynam gaşyny ykjamlap başyna geýer welin, hanjak ugraýsyn, tapawudy ýok, gören adam: "Arman, boýy zöwerrik, ýüzi tegelek, gözem gyýkmak, ýogsam biziň şu Paşagulymyz edil-aýt, walla, Staliniň öz-aýt!" diýşerler. Hamana, Staliniň hakyky ýüzünü görüp gelen ýaly! Olam ol welin, Paşaguly daýym ýetginjek oglanka giye "bukuldym" oýnap ýörkäler biriniň kümesinden ýkyylanda, sag elini bilegenden döwdürip, olam soň gyşyk bitipdir, ýogsam bolmanda, gözüniň gyýkmaklygy, yüzüniň tegelek ýa boýunyň zöwerrikligi hiç-le, kitili bilen papagynyň jany sag bolsa, Staline-de, Waraşile-de meñzemän durjak däl. Ana, onsoň oturdyk, çay içdik, gümür-ýamyr etdik. Paşaguly daýym mampazanyň gytlygynyň çykanlygyndan zeýrendi. Bu gezek ol hut Gulanla gidip, mampazany şol ýerden almaly bolupdyr: "Özüm üçinem gitmän durjak däldim welinim, Orazbibi daýzaňam: "Gulanla düşen bolsa ýatandyr, gör-de geläý, Paşaguly, bolmasa!" diýensoň, göwünjeň boldum. İş gezegimi tabşyrdym-da, aňryk ýöräberdim. Oňat-mazaly bar ekeni, gapyrjakly bolansoň, mazaly hemişekileri ýaly garynja-beýlekem ýanaşmandyr, düşenine-de bary-ýogy iki ýyl boldy diýdi, ýatan ekeni, barsam. Ýogsam, magazinçin özem az-maz heder etmänem durmady: "öññülki" diýip welinim... iç çay!"

Men ödüm sebäpli kän aju çay içip bilmämsoň, mampaza bilenem kän ugrum bolmady. Agzyma atanybam, birki sagatdan soň, öye gelýäkäm ýolda püfläp goýberdim, ýogsam

Orazbibi daýzamlardan adam almadyk ýylaşan mampazaň ala-böle meni tükgerdäýmejegi belli, oňa aklym çatýar, haýwan däl, çöregi agzymdan iýyän...

Ussa Haýty gep bu ýere gelende, Umydyň gürrüñini böldi.

– Haýwan-haýwan diýip, mal-garany kemsitmeli däl, olaňnam üzügi özüne ýetik. Haýwan diýeksiň welin, her haýsynyň özüne ýetesi edebem bardyr, gylyk-häsíyetem, adama meňzeş ýeri gaty kändir. Bir tapawudy, ýaradanyň özi olara: "haýwan bolup geziň!" diýipdir-dä, ana, şol! Başga olaň gözçykgyň kemçiligi ýok: olaram biz ýaly ýatýar-turýar, iýýär-içýär, çagasyňa hamrak, bir şol ikatýok bolaýmasa, içinde kän bir çagasyň silteý tutýany ýokdur: eşek kürresini ýalap ýatandyr, sygyr gölesini, goýun guzusyny. Onsoň, bu taýda olara göwnüýetmezçilik etmegiň geregi ýok. Dogry, olaryň içinde gazet okap bilyäni ýa-da hat ýazyp bilyäni ýok, onyña "hä" diýeyin, ýöne biziňem bu adamlarymyzyň gazet okap, alyp barýan galasyny men-ä entek göremok. Okaýarlar, okan ýerlerinde-de galýar. Hany oň beýlesi? Aç bolsa, açlygyna gezip ýörler, dok bolsalaram – doklugyna. Däl bolsa, aýt!

– Däl! – diýip, Umydam ödünü tutup, ýeke dyzyna galdy. – Däl! Men ony aýdyp biljek. Biz okaýas, öwrenýäs, diýmek, onuň bir günden-bir gün hökman nepi deger. Haýwanlar okap bilenok, şoň üçinem olaryň taryhy perspektiwasy ýok!

Ussa Haýty ýat sözü eşidip, ykjamlandı. Ýat sözü ýat söz bilen jogap beresi geldi, şeýle-de etdi.

– Aý, biziň klimatymyzda, han ogul, oň ullakan bir tapawudy ýok!

Edil çak edişi ýaly, garaşylmadyk urgyny alan Umyt ödünü tutup, halka aşak çökdi.

– Munyňyz jedelli mesele, Ussa aga...

– Bolsa bolar... – diýip, tebip duýarlykly gumanistik äheňde ýylgyrdy.

Ussa Haýtynyn dogtorçylykda okanyny, şonuň üçinem käbir alynma sözlerden hem terminlerden habarlydygyny Umyt näbilsin? Ol asla Ussa Haýtynyn dogtorçylykda okap, bary öwrenen zadynyň ýek-tük sözdüğini, orsça ýazylgy bolandoň, berlen kitaplardan iki-üç ýlyň içinde many alyp ýetişmändigini, şonuň üçinem okuwy gutaryp gelensoň, oba arasynda: "pylanyň ogly boş çykypdyr" diýen gürrüñe galmajak bolup, gelişine garry enesiniň gaşynda çok düşüp, tebipçiliği öwrenendigini nireden bilsin? Elbetde, soranlygynda, Ussa Haýty türkmen oglanylarynyň birenteginiň ol okuwy gutaryp, arak-çilim satyp ýörenedigini, ýene birenteginiň birnäçe ýyl okuwa gatnap, orsça sögünçden aňyrdada öwrenen zadynyň – ýaraman gelene kütek iňñe sanjyp, awundyryp goýbermekdigini aýdyp bererdi. Emma Umyt ony soramady, Ussa-da aýtmady. Ussa asla muny ile ýaýyp ýören adamam däldi. Ol bu derejesine dili bilen däl-de, eli bilen ýetipdi, eli usullydy. Bu wagtam Umydyň badynyň

mazalyja gaçandygyny görse-de, onuň üstüne artykmaç hüjüm edip oturman, Ussa öz borjy bilen gümra boldy.

– Hany, bärík süýş! Şu taýy agyrýamy?

– Hawwa...

– Bu taýyň nädýär?

– Agyrýar...

– Ynha, bu taýyň?

– O tayám şeýle.

– Sag egniňe agyry beryämi?

– Wah, beryä-le!

– Bor. Sokaý köýneňni egniňe. Gelipsiň, taň edipsiň, bilyänje emimi edeýin. Ýöne beýdip, meň üstümi atalap durmaň, men döwük-enjik bejeryän, adamyň iç goşy bilen işim ýok, ynha, işallasa, eliň ýa aýagyň çykar welin, geläý göni, eň bärík, o hyzmatyňdan gaçan däl. Ýöne ”ödüm” diýip, indi meniň ýanyma gelme, dogtora bar, iç olaň beren dermanyny, gutular gidersiň, çöpüň uzakdan berlen bolsa, hiç zadam bolmaz.

– Dogtordan peýda tapman gelýär-dä il-bende Siziň (Umyt ”Siziň” sözünü gazetde wezipeli adamlara gös-göni yüzlenilende ýazylyşy ýaly, hyýalynda baş harp bilen göz öñne getirdi!) ýanyňza. Ýonekinden geljekmi nä? Goýmasa nä, azar berip öt?

– Ödüň barlygy nämä degmeýär, azaryna çyda... Bu töwereklerden ”ödüm” diýip gelýän ýeke sen, galanlaryňky kileň döwük-ýenjik. Ýöne senem ýagly-ýüzlüni azrak iý, derdiňi beterledersiň.

Umydyň sesi diýseň tukat çykdy.

– Iýemok. Ony biziň obamyzda iýýän bardyram öýdemok, belki goňşy obalarda bardyr...

Ussa Haýty hassa gabak astyndan duýgudaş garap, onuň sag böwrüne melhem goýup, goltugynyň aşagy bilen mäkäm sarady.

– Ýaglyk aşak süýşüp gitmesin, esewan etgin. Bir gije-gündiz dagyn saklap biläýseň, onda birneme nepi degäýse gerek, azaryny gowşadar. – Ol gepine dyngy berip, tabşyrykdan soraga geçdi: – Be, onda diýýän-ä, eşekden ýykylmandyr-ow, araky goşaryny çykaryp gelen heley?

Umyt hyk-çok etdi, goltugynyň aşagyndan sandyz ýaly saralan ýaglyk oña dem almaga päsgel berdi.

– Orazbibi daýzammy? – ol hykgylady.

– Hawwa.

– Eşek näme işlesin? ýigrimi ýyldan bări eşege aýagyny atyp bir gördümikä ol? Oglankagam ýapdan eşekli suw getirjek bolanda, gañña meni mündürip, özi ýanymdan gapdallap giderdi, şol wagtlaram, tüweleme, eti-gany ýerindedi.

– Näbileýin, aňyrdan gelen ”eşekden ýkyldym” diýip gelýär, bil-dä bilebilseň: haýsynyňky dogry, haýsynyňky nädogry? Özem siziň obaňyzdan gelýänler galaba Sertip diýen biriniň eşegini ýamanlaýarlar. Ol eşek men-ä siziň obaňyzda abat goşar goýjak däl öýdýän, ne bela boldy   ol: ajdarhamy   ýa   ýuwhamy?

ÖWEZDURDYNYŇ GÜRRÜÑINIŇ DOWAMY

(Içki bölüm)

– Ana, ýaňky eşek zyñmazmy ýokaryk ýatan tanapy görüp! Gaýtmazmyň şol ýokardan kelemenläp: ”ýa suw, ýa saman!” diýip, iýeni haram bolmuş diýsäni!

– Kime diýyäň? – Ussa Haýty melhemı boldum edip aýnaldы, içinden pikir öwrüp oturmasyny bes edip, garşysyndakyny dikanlady: – Ýaňkyny kime diýdiň-ä?

– Haýsyny? – Öwezdurdy Ussanyň soragyna düşünmän: ”häli bolar bu melhemı, şindi bolar?” diýip, irikgä bolup oturan ýerinden bir howa aňaldy.

– ”Iýeni haram bolmuş” diýip, kime diýdiň?

– Eşege-le... Iýeni haram bolmuş, zyñdy diýyän, ýolda ýatan tanapy görüp. Gaýtmazmyň üstünden: ”ýa suw, ýa saman!” diýip. Ine-dä, emgegiň üstünden barjak bolsaň, bolýany. Gyzgyny bilen eňeyin diýdim siziň ýanyňza. (Elbetde, garyp daýhan maşgalasyndan gelip çykany üçin Öwezdurdynyň ”siz” sözünü hiç haçan uly harp bilen ýazmajagyny ýa-da aýtmajagyny özüňiz bilmeli!) Dogtora barsaň-a ”reňnil” diýjek, beýleki diýjek, gününi gök esgä düwjek. Onynça, kim bilyär, çykygyň ýerine et-suw ýygnanjakm-u, ýene bir zat etjekmi, her kim ýöne dogtordan ýarawsyzlyk kagyzyny alýandyr-da, siziň ýanyňza eňäýyändir!

Ussa Haýty melhemli jamyny hazır edip, Öwezdurdynyň çykan goşaryny eline aldy, sypalap-sermeledi. Onuň ünsüni goşaryndan bölmek üçin gürrüniň badyny ýatyrmajak boldy.

– Şon-a oňarmanam duraňzok, ”Gelen – döwlet!” diýlipdir.

– Elbetde... – diýse-de, Öwezdurdynyň sesi bu gezek gaty gowşak çykdy. Janynyň goşaryna gelendigini, sähelçe çemini tapsa, bu wagt elini garsa yzyna çekip almaga taýyn bolup oturyşyndanam bilse boljakdy.

– Be, zyñdy diýsen-e, eşek...

– Zyñdy... Ussa... aga-a...

– Tanapmydy özi ýerde ýatan? – Ussa Haýty barmaklaryny Öwezdurdynyň egrelip duran goşarynyň üstünden dutaryň perdesini sanaýan ýaly edip, iki baka gezdirdi. – Ýylan däldigini gördüňmi özüň gowuja? Ýylan-pylanam ýataýgyçdyr tomsuň günü ir ertir-giç aşsam gumak ýolda?..

– Wah, ýylan däl-le, ýüp-le... özümden gerek, özümden boldy, diýmäýin diýsem...

Ussa çalaragedin güldi.

– Şeýdiň how, sizem! Içiňizde ”men guraýyn!” diýeniňizem tapylsyn, ýogsam aňyrdan gelen ýöne bir eşekden basylyp, gara zeýrenç bolup gelýär. Küren oba bolup bir haram eşekden basylyp ýörmegem-ä abraý däl, olam-a ile gülki.

– Häýt, Ussa aga, agyrjag-ow!

– Ýa, muny, ynha, agyrdyp goýmarys, edil ýöne bile biten ýaly edäýeris.

– Ussa aga, öň nä ol bile biten dälmidi? Wah, goşarjygym gowujady-la, illeňkinem görýäs, hiç kimde-de şundan artyk goşar ýok. Onda-da ýöne bir bile bitmekmi, guýma ýalydy-la, wah, öň. Indi ýöne: ”El döwler, egri biter” diýenleri bolmasa...

– Beýem diýme, käte öñküsindenem gowy bolup gidiberdigem bardyr. Onsoňam, çynymy aýtsam, öñküsi bilen meniň işim ýok, men indikisini bilyän. Döwlenden soñkusyny.

– Hayt, Ussa aga, hayt!

– ”Hayt” däl, Haýty. hany, dur entek, şu taýy-ha, ynha, agyrmaly däl, bu taýam. Muň süñk bilen işi bolmaz, hamy dartylan bolaýmasa azajyk, çig ham diýleni-dä bu...

Ussa şeýle diýdi-de, Öwezdurdynyň bileginden çep eli bilen mäkäm tutup, sag eli bilenem goşardan bärисini çakgan dartyp, göz açyp-ýumasy salymda-da ýene yzyna itdi. Çalaja şarkyldy çykan ýaly boldy. häliden bări uçjak guş ýaly galakyjaklap oturan Öwezdurdy diňe ”häh” diýmäge yetişdi. Goşar ýerine bardy. Öwezdurdynyňam eşekden zeýrenmesi şol bada tapba ýatdy. Ussa Haýty-da melhem ýasamak üçin töweregine üýşüren içi dermanlyk ot-çöpli dürli-dümen haltajyklarynyň agyzlaryny boguşdymak bilen boldy. Onsoň ol hassanyň oduny ölçermek üçinem däl-de, häki bir ýöne ýadawlygyny ýaňzydaýyn diýyän şekilde eşekli gürrüne birki çybyk çaldy.

– Ýüpem näme, gumak ýoluň üstünde towlanyp ýatsa, ýylandan enaýy däld-ä. Seredýänem eşek bolsa...

– Wah, onda-da Sertibiň eşegi diýsen-e! – diýip, Öwezdurdy ýaňadandan ot alybererli göründi. – Ýene-de mugallymyň eşegi diýjeksiň! Dogry-da, walla! – ol towugyň ýumurtgasynyň sarysyna çöpboýa garylyp, ykjam saralan goşaryna mähir bilen seredip, birneme ýuki ýeňlän halda hälki bir ýöne keýpine käýinjiredi: – ”Mal eýesine çekmese, şumluk!” diýleni, ata-babalaň aýtmadyk zady barmy näme?!

– Ýuwunyp-beýleki edeňde, daňyňy birküç gün gozgamajak bolawergin, goşaryň azary aýrylangoň, özi gaçaýsa gerek. Bar, alla ýaryň bolsun!

– Taňry ýalkasyn, Ussa aga! Gaçansoň nädeýin!

– Esgin-ä, elbetde, hapa zyňarsyň, ýerine-de baş-üç gün şerebe daň. Ýogsa-da, duz ýagdaýyñz nähilidir obada?

– Duz ýagdaýymyz ganymat, Ussa aga. Obamyzyň adamlarynyň dilindäki duzam entejik bize hamysuw boljak. Çöñüriň diline düşen özüň bolma! Şoň üçinem, Ussa aga: ”Öwezdurdy eşekden ýkylypdyr” diýen gep çykmasa gowy, sebäp diýseň, basym oba arasynda birine uly oglumyz üçin gudaçylyk habaryny atmakçy, birden diýyän-ä, kest edip oturybermesin, nä wagt, nä zamana. Türkmençilikde dagy bahana tapmasalar, eşekden ýkylanyň-da dillerine çolawersinler, gudaçylyk bir irnik meseledir. – Ussa nämedir bir zat diýmek üçin agzyny açjak boldy, emma goşary ýerine baryp, dünýäsi giňap ugran hassa gezek beräýse nädersiň. – Ýogsa-da, Ussa aga, eliň-gözüň dert göremesin, toýunda gaýtsyn. Ýörüteläp aklyk-beýlekem getiräýmändirin, ýogsam şu wagt gowy bolaýjak ekeni, ýaglygyň ujuna düwüpjik süýji-püýji alyp gaýdyberen bolsam... Bähbit bol-a, gaýta, ynha, toýa çagyryp, toýda hezzet ederin, men-ä bilmedim welin, gudaçylygymyz ugruna barsa, toýu uzaklaşdyrmakçy-ha däl. Özüm-ä işli borun, ýörite gelip çagyryp gidibilmen, aýylaşmaweriň, ýöne: ”Öwezdurdy ogul öýeryärmiş” habaryny eşitdigiňiz, barybermelidir, Ussa aga, gaty garaşjakdyryn! Gideýin onda men, dünýän işi garap durandyr öýde-de, bärden barsaň. Hoş onda!

– Aýylaşman, gaty arkaýyn bolaýyň! – myhmanyny gadymy türkmen däbine görä ýedi ädim ugradan Ussa Haýty garasy ýitip barýan Öwezdurdyň yzyndan garap: – Halalyň bol-a! – diýip, uludan demini alanyny duýman galdy. – Her hili adam bar-aý!”

2. GAÝTARMA MIWE WE HOMMAT DOGAN

Miwe gaýtarma bolup, atasy öýünde iliñkiden köpem gezmedi, azam, ylaýyk kyrk gün. Kyrk gün diýmegem zadyň bu gytçylygynda wagtmy? Telpegiňi aýlamankaň geçýär. Ol ne görjegini görüp ýetişdi, ne-de aljagyny – alyp.

Ejesi bilen doganlarynyň iş arasynda özünü goş-golaňly edip bilmeklerine göz ýetirensoň, onuň özem, aýybam bolsa, ile çykmasa bolmady. Galyňyň ujundan eline berlenini gysymyna gysdy-da, dükan-dükan syryberdi. Klasdaşy Hommadyň ýük maşynynyň lark-larkyna dözüp, hakyt şahere-de ýetip gaýtdy. O taýda uly iliň baryp maňlaýyny direýän zybrym kiçijek dükanly köçesine maňlaýyny diredi. Elbetde, maňlaýyny köçä däl-de, töri ýyltyldaşyp oturan gözleri çakgyň çüyiý ýaly satyjydan doly dükanlara diredi. Tapan-tupanyny dannamady: alyberdi, basyberdi beýlesine. Käbir zady aljak bolanda, azajyk eglenip: "Bul artyby Medet halarmyka? Ol artybyň muňa göwni ýetermikä?" diýip oýurgandam. Oýurgansa-da, eline ilen zatdan gaýdyp ýerinde goýany bolmady, gapjygы mazaly ýeňleýänçä kän bir ikirjiňlenip durmady. Hommadam ýaňy giňap, ýalpyldap ugran maňlaýyndan joralanyp akýan gara derini tutawajy owum-döwüm papagy bilen sylyp, maşyn bilen arada dynman daz ýasady. Miwe-de çetinden tutan zadyny ikilenç ýerinde goýanok, bir gyrasyndan ýygyp-düýrüp barýar. Zatly boljak bolsaň, şeýtmeseň boljakmy? Telli-pelliňe näme bitýär? Onsoň gaýdyşyn Miwäniň azajyk göwrümi giňäni bildirdi, onuň gyýkmakdan owadan mawy gözleri gülümsiräberdi.

– Doganjan, azajyga zat aldym.

Ol agyr ýük maşynyny aýagy bilen itip sürüp gelýän ýaly ýapyrylyp, ruldan berk ýapyşyp oturan Hommadyň ýüzüne-de seretmän, hoşamaý dillendi.

Hommadam ýoldan gözünü aýryp bilmän, oňa jogap gaýtardy:

– Aldyň öz-ä birazajyk. Gözleyän zatlaňny tapan bolsaň.

– Tapanymam bar, tapmadygymam. Ýene birki ýola gelip-gitmeli bor-la şahere, dokuzyňy düzedäýýänçäň, artyp galmyş!

– Birki gezekde bitjegine gözüň ýetse, ýetip-gaýtsa bor-la. Ýene bir boş günüm "guk" diý, kyn görmen.

Miwe özünüň ýaşajyk gaýtarma gelindigini ýadyndan çykaryp, edil ogul jigisi bolan ýaly begendi.

– Bor, doganjan, senden tamamam şeýledir. Señ gelniň gaýtarmaka menem oña zat almaga kömekleşipdim. Şu wagtky içki jaýyñyzda duran serwandyñzy şäheriň "Mebelnisinde" görüp: "Şeker, serwandyňa gelipdir, ýet, dagytmankalar!" diýen mendim.

Hommat ruldan hasam ykjam ýapışdy, Miwäniň gadyryny bilip, onuň satyn alan zatlaryny atygsatman oba ýetirmek üçin maşyny örän elin sürdi. Onda-da nowadaky başly-barat basylan gap-gaçlaryň käbiri şakyrdap, zenzele gopduryberjek boldy welin, Miwäniň birahat gobsunjyraýanyny görüp, onuň dillenerine garaşman:

– Bor-bor, ýuwaşyrak surerin – diýdi.

– Şeýdäýmeseň, artyp galmyş, ýalagymyz çäýda galaýmasyn, nä azaplar etdik her haýsy üçin.

– Ýol garmoşka-da, içigara galmyş.

– Wah, şu ýola-da kaýyl-la biz garamaňlay. Ho-ol öňler nähilidi, eşekli gatnaýarkak, ýadyňa düşyärmى, ýagyn ýagsa, batyp-çomup, geçibem bolanokdy.

– Düşýä, ýöne, meň göwnüm-ä, şol wagtlar hezil ýaly görünýä.

– O nä?

– Hezilli-dä. Bileje oýnaýadyk. Gijelerine Aý-aýdyňdy...

Miwä-de jan girdi.

– Onyň-a dogry, şo zatlary ýatlasaň-a, o döwür hezildi.

– Bir gezegem... – Hommat ýanyndaka howlukmaç seredip, derrewem ýüzüni sowdy, aýtjak zadyndan heder edýän ýaly ruly öñküsindenem beter bagyrtlady. – Bir gezegem, ýadyňa düşyärmى, ho-ol dokuzynjy klasda okaýarkak, gije bukuldym oýnanymyz?

– Hawa düşýär – diýip, Miwe gepiň aňrysyna ýetjek bolup oturman, uguralla gyzyklanyp, ýüzugra häsini berdi.

Hommadyň bolsa gara çynydy, onuň bar-ha rula ýapyrylyp gidip barşyndan muny aňsa bolýardы.

– Ana, şonda, men eşekçikäm Aýjahanyň ýiteni ýadyňa düşyärmى?

Miwe bir zatlary ýatlajak bolup, ýoldan gözünü sowan ýaly etdi.

– Oňly düşenok, kän wagt geçdi-dä, ýöne çalaja hakydama geljek bolýar, soňam tapylmady, şeýle dälmi?

Hommat "üstünden bardyň" diýyän ýaly, düşünksiz bir minnetdarlyk bilen Miwäniň yüzüne müýnli nazaryny aýlady.

– Nâme üçin ýitenini bileňokmy oñ? Güman edeňokmy?

Miwe gönüinden geldi:

– Ýok, men-ä eger-eger gümanam edemok.

Hommadam gönüledi:

– Men şonda Aýjahany ogşadym...

Miwe:

– Hiýh! – edip, içini çekdi.

Hommady şagga der basdy. Onda-da gürrüñini ýolmadı.

– Ol Sertip akgalaň kepbesiniň arkasynda gizlenip oturan ekeni. Mal ýataklary bilen arada. Duýdansyz üstünden bardym, olam gorkup, tarsa turdy, menem gujaklapdyryny. Bir görsem, gönü yüzbe-yüz bolup durus, nädip dodagyndan agyz salanymam bilemok, dişlänimi bilmän galypdyryny.

Miwe öñküsindenem beter:

– Hiýh!- etdi. – Mojuk bir zat ekeniň sen-ä!

Hommat Miwaniň gyýkmak gözüniň tegelenip barýanyny görüp, ony köşeşdirdi.

– Ýok, men ony kowalajak bolmadym, oň özi gaçdy. Men ony öñdenem gowy görýädim, düýsumde öñem ogşapdym, ýöne düýş düýş bolýa-da, huş ýaly däl-dä. Onsoň birden garaňkyda duşdy welin, saklanyp bilmedim-dä, bagryma basaýypdyryny.

Miwe çym gyzyl boldy.

– O nätdi?

– Ilk-ä hiç zadam etmedi. Soňam aglap, ylgap gitdi, germewe büdräbem ýkyldy, aýagyny çyzdyrды öýdýän şonda.

Miwe lapykeç dillendi:

– Ýüregini ýarapsyň-da, beýtmeli däl ekeniň, gyz garypda ýürek bolýamy o ýaşda...

– Aý, ondanam dälmikä diýyän men-ä... – Hommat birazajyk dikeliп gürledi: – Gapyl basypdyryny men ony, soň bildim...

– Menem şony aýdýan-da.

Hommat nekertlemese oñmady.

– ”Gapyl” diýyänim, buşugyp otyrka barypdyryny üstünden.

Miwe ýene:

– Hiýh! – etdi.

– Wah, bilsem, ömür barjakmy? Bilmezligiň etdirýäni-dä. Gaçyp gidensoň görüp galym. Yüzünüň ugruna çermegini çekişinem bir geň gördüm-le.

Miwe aňrysyna bakyp, boz-ýaz bolan ýüzüni gizledi. Gapdaldan geçýän ýüregeđüşgünç görünüşi ykjam synlandan bolup, bir sellem mäkäm dymdy.

Hommatdanam ses çykmady. ýük maşyny lark-lark edip, käte bir çukura gabat gelip, dükürdäp-şakyrdap gidip barýardy, ýoluň iki ýüzem giden pagtaçylykdy, başga gözüň äginere

zat ýokdy. Gürrüňi petige diredenine ökünen Hommat näderini bilmän, ep-esli dymansoň, alaçsyz täze gürrüň agtarmaly boldy.

– Büýl siz potrat aldyňyzmy?

Ol kellesini, gepine görä, kabinadan daşaryk, ýoluň gyrasyna garşy salgady.

Oňaýsyz dymışlygyň guitaranyna Miwe-de az begenmedi, gürrüňiň ýaňadandan batga batmazlygy üçin ol dura-baras has çynlakaý gepiň başyny agyrtdy, ýogsam ilki onuň başlayşy göwünli-göwünsizdi.

– Ah-heý, almazmyň, artyp galmyşy, alyndy-la. Meňkä büýl ikä düşdi diýeýin-le. Ejemler-ä bir aldy, olaňkyny näderkäk diýip otyrkam, gaýnlamam aldy oturyberdi, "bergiden çaltrak dynjak bolýas" diýdiler-de. Indi, saglyk bolsa, o taýda-da maňa ýazylganlyk ýokdur, bararsyň ynha welin, on-ýigrim günden, egniňde gara tüñcäňdir, artyp galmyş, ertirden-agşama şüdüğäriň içindesiň syňsyraklap! Arada başym aýlananda dogtora bardym weli, "Ganyň az, köpräk iýip-iç-de, dynjyň al" diýýär, içiňe düşmezmi onsoň? Dodagymy çöwrenimi bilmän galaýypdyryn. Ganyň az diýip kim seni işden boşatjak diýsen-e?! Biz görgülidien: "išdäň näme alýar?" diýip, sorajak barmy? Türkmen pahyr ýanyny ýere bermese, zat iýip bilýärmi? haçan başy ýassyga ýetende, onuň başujuna alma-nar, hoz-pisse üýüşüren bolýarlar, emma sagka welin, ol ir-iýmişleri türkmen öz jynäna dözenok, ýet-de-gütdelik-dä, wah... Çaga elini uzadaýsa-da: "Degme, hassa äkidip barýan!" diýip, eline kakylýar. Dadysalar, ät galmaňlyk dadyraýmasalar, doýumlyk zat ýokdur. Dogtor näme diýende näme, diýeni diýen ýerinde galýar, işem iş ýerinde saňa garap dur, artyp galmyş, haçan bu adamlaram adam şekilli aýagyny uzadyp, kölegede dynç alarka? ömürylla çöpüň-çörüň içinde. Onda-da nätjek-dä, Mededem nä okuwçy-da, oňam yzyndan pul iberip durmaly, gaýnym şeý diýýär. Toýdan soňam, "jübim bilbiliň ketegi ýaly" diýse, öz gapjygymy eline tutduryp goýberdim. Ýöne ol näçe güne ýetsin, iýjek bolsa, içjek bolsa, şäher ýerinde.

– Hawa-la, şäher-dä, ugran ugruňa pul düşemeli.

– Şony diýyän-dä, artyp galmyş, mugt zat barmy?

Bu gürrüňden soň bir howa oýurjanjak ýaly eden Hommat birden gürrüňiň ugruny başga bir ýana burdy, ýasy maňlayly kellesini ogar-ogar edip, düybünden başga bir hörpden gopdy.

– Mugt zat ýok-da, hak gürrüň. – Ol Miwaniň ýüzüne hemišekisinden uzagrak seredip, nazarlary sataşanda, gözüne kirpik düşen ýaly gyrp-gyrap etdi, gyzarjak boldy, ýone gyzarmady, oňa derek sesi has güňleç çykdy: – Diňe men seň hyzmatyň mugt edýän. Arada Medediň daýzalary seni nahara çagyrandanda men äkitdim. – gürrüniň soňuny ol, nämüçindir, gümp-samplı gutardy: – Şonda nowa oklan düşegim häzirem ýatandyr, iki adamlyk...

Miwe klasdaşynyň hyzmatyny minnetdarlyk bilen ýatlady.

– Hawa-la, dogan: dünýe dursun, sen dur. Gadyryny bilyän-le.

– Biläyeňok-la...

Hommadyň maşynyň gerşine basýan aýagy gowşady.

Muňa ünsem bermedik Miwe öñküsi ýaly arkaýyn gürledi:

– Bilmesek, dogan, bileris-dä barýarka. Seňňem dilegiň düşer-dä bir gün.

– Wah, bitjegini bilsem, şu wagtam dileg etjek-le...

– Bu wagt menden näme dilejek, etek alty-ýeň ýedi, zadyny jemläp bilmän ýören gaýtarmadan? Gaýta meniň özüm bu wagt ite bir sümek bergili, görene ýalbaryp ýörün.

Hommat ahmyrly seslendi:

– Wah, gaýtarmadan bitjek dilegi başga bitirjek barmy?..

– Şeý diý-ä... – Miwaniň saryýagyz yüzüne gyzyl reňk urdy. Ol geipiň ters ugra gyşarýanyny aňjak ýaly etdi. Ikindi ýerine girip, ýerden ýokarda diňe erňejigi galan Günün yzyndan boýunuň süýndürip, öwhüldedi. – Artyp galmyş, ýeter ýerde ýetmedigem, sürüýsene, Hommat dogan. Barybam düşürmelidir bu zatlary.

– Bor – diýse-de, Hommat töwerek garaňkyradygycä arkaýynlaşmak bilendi. – Sürdüm, ynha. Barýas...

Ol öñündäki tutawaçdan mäkäm ýapyşyp, bar ümzugini öñe atyp oturan Miwä gözüniň gyýtagyny aýlamagyny ýygjamlatdy.

Şol barmana-da, maşyn gapaldan çykan takyr ýola sowuldy-da, tutlugyň içine siňip gidiberdi. Miwe diňe agaçlaryň içinden geçip, maşyn pagtaçylygyň bir gyrasynda saklananda, özüne geldi.

– Näme sowuldyň-la, Hommat dogan? – Miwaniň barmaklary ýapyşyp oturan tutawajyny öñküdenem beter gysdy. – ýa suwuň dagy gaýnadamy? ýabam-a ýok ýaly bu taýda?

Hommat idili bir jogabam berip bilmän, ýöne gümmi-sümme etdi oňaydy.

– Aý, suw bir suwdyr-da... Gaýnady diýseň, gaýnady bor, gaýnanok diýseň – gaýnamady.

Sen haýsyny diýjek?

Miwe Hommadyn garaşyndan has göwnüçökgün hem lapykeç äheňde jogap gaýtardy:

– Men-ä hiç haýsynam diýjek däl, gideli, ýola düşeli diýjek çaltrak. Garaňky gatlyşyp barýar.

Sondan soň Hommadyn gümmi-sümmüsi juda-da artdy, ol asyl durşy bilen "gümmi-sümmä" öwrüldi.

– Garaňky gatlyşsa, peýda-da gaýta bize bu wagt, şeýle dälmi nä? – Ol bir salym kabinada düşbüksiz gümürdendi, Miwä bir zatlar duýdurjak bolup, garşy-garşy onuň ýüzüne tamakinlik

bilen seretdi. Emma Miwäniň doññara daşa dönüp oturyşyny görensoň, kabinany açdy, basgañcaga aýagyny basyp, nowanyň üstüne äñetdi. – Boh-how, asyl zatlañña küli çykaýan oguşýa! Münüp, düzedišdirmeseň-ä boljak däl, Miwe, seret özüň nowa mün-de!

Miwe sarsmadam. Gaýta tutawaçdan ýapyşyp oturan elini barmaklarynyň gany gaçýança gysdy.

– Baramsoñyz düzedäýeris-dä, nädeýin men ony indi, nesibämdir-dä... Sür, ýör, hany, bu taýdan bir gideli çaltrak abraý bilen! Çybynam iýip tüketjek eglenseň, artyp galmyş.

Hommadyň gyzyl mañlaýý ýaşyp barýan aşsam şapagynyň iň soñky gyzgylt şöhleleri bilen çaknyşanda, ol ýoknasyzyny atyp hikirdedi:

– Nämé kän, şopuryň ýanynda benzin kän, çalynarys endam-janymyza, nädersiň, bir çybyn golaýyňdan geläýse! Ýöne gideli diýme, maña-da abraý däl seň zatlañny kül-owram edip ertmek. Mün üstüne-de, sayhalla. Mün, men düşegi ýazaýyn welin, şoñ üstünde otur-da, salyşdyr-ayý ýerli-erine. Iň soñky alan terelkeleň dagyn çasyp ýatyr. Wah, özem gülli terelkelermidi şolar?

Miwe durup bilmän, kabinany açyp, nowa boýuny uzatdy. Görse, Hommadyň diýyäniniň jany ýogam däldi, gap-gaçlardan pytraşyp ýatany haýsy, gabyndan çykyp barýany haýsy, jäç tarelkalaň biri iki bölünipdir. Şondan soñ ol nädip nowa dyrmaşanyny bilmän galdy. Miwäniň ýukajyk çit köýneginiň içinde suwlunyp giden çeýe endamyny aşakdan demigip synlan Hommat maýmyn çalasynlygynda onuň yzyndan nowa dyrmaşdy...

Onuň nowada peýda bolanyny, päliniň bozukdygyny gören Miwe ýakynynda ýylan gören ýaly, dim-dik boldy. Garañkynyň gowy gatlyşandygyny ol garşysynda duranyň ýüzüne seredip bildi. Hommadyň ýap-ýaňja-da aşsam şapagyna gyzaryp ýanyp duran çuw-ýalaňaç mañlaýý häzir gap-garady... Duýdansyz üstüne abanan erbetçilikden aljyran Miwäniň ilki tapan gezi şu boldy:

– Öz gelniňe biri şeýdip ýapyssa näderdiň?

Gaýtarmanyň sesiniň sandyrap çykyşyndan, onuň möññürip goýbermekden zordan saklanýandygy bildirdi. Emma Hommat raýyndan gaýtmakdan geçen, gaýta tekepbir gürläp, öñe ýöredi.

– İcki tamymyzdaky egri gylyç nämë işleyär?..

Daş-tögeregi bir demde gabsan garañkydan howy basylan Miwe dagy alaç tapman, ýene-de Hommadyň özünden haraý gözledi.

– Beýtme, Hommat dogan, men saňa "dogan" diýip, janymy ynanyp, su ýola çykdym, indi bu ikarada senem masgara bolma, menem masgara bolmaýyn. Oba içinde ikimize-de abraý däl!

Hommada bu-da täsir etmedi.

– Masgara etmejek bol-da! – diýip, ol öz diýenini tutup, öñe dyzady, kyn ýagdaýda galan Miwäniň ýüzine dikanlap, gözlerini oýnatdy.

Özüne garşy uzap gelýän elleri yzyna itip, Miwe ýene birki sany jaýdar gep atyp ýetişdi. Emma betlige küýüni diken Hommadyň ýanynda bu wagt söz diýeniň agramy ýokdy, eşegiň gulagyna kyrk ýasyn okandan enaýy däldi. Miwe ýene-de yza çekildi. Indiki ädimini Hommat Miwäniň gözüne gös-göni dikanlap seredip, öñe ätledi. Miwe alaçsyz ýagdaýda iñ soňky gezek gaýra çekilende, olar ediljek nowanyň gyrasyna geldiler...

3. KAPYRGALA

Çöñür obasyna daşary ýurtlardan indiki müñýllykda, ýagny bary-ýogy 10 ýıldan, yzyny üzmän syýahata geljek turistleriň, görende, agzyny açdyryp, aňkasyny aşyrmały gadymdan galan taryhy ýadygärliklerini goramak boýunça bu obada ertirden-agşama üzönüksiz jedeller gidýärdi. Jedeliň esasan diňe iki adamynyň – mekdebiň fizika mugallymy Sertip bilen geografiýa mugallymy Teýmirleňiň arasynda gidýändigi üçin we onuň näçe ýyllardan bări çygryny giňeldip, hatda iň bolmanda, oňa taryh mugallymy Italmazy-da çekip bolmaýandygy üçin, obanyň territoriýasyndaky iki sany gadymy ýadygärligiň gumy bireýýäm töwerekträki pagtaçylyk brigadalaryň arasynda: "saña ýetdi-de, maňa ýetmedi!" edilip paýlaşylypdy. Indiki gezek kolhoz ýeriniň iň demirgazygynda ýerleşen Kapyrgalanyňkydy. Ol depäniň daşynda-da telim ýyllardan bări traktorlar işdämen tarryldy bilen aýlanýardylar. Yöne onuň üstünde dikilen "Döwlet tarapyndan goralýar!" diýen ýazgy iş gyzza-gyzza gelende, pagtaçylaň haýyny gaçyrýardy. Ol depe Döwlet tarapyndan nähili goralýar, nädip goralýar, ony bilyän ýok, Kapyrgalaň daşynda gjede-girimde eli çyraly aýlanyp ýören Döwleti gören-de ýok, ýone wehim welin hemiše bar. Ol ýazgy depäni Günden, ýagyşdan, töwerekläp iýip gelýän zey suwundan goramasa-da, pagta brigadalaň ony edil düw-dagyn edäýmeginden hazırlıkce goraýar. Ekin ýeri iliňkiden has arryk, öme-düme döküne zar Gölli brigadire: "Wah, Kapyrgalaň üstünde-de, öñki depelerträki ýaly, "Medeniýet ministrligi tarapyndan goralýar!" diýlen ýazgy bolan bolsady, onda etjegimi bilyän welin, arman "Döwlet" diýen söz bar-da!" diýdirýärler. Gölli brigadiriň Medeniýet ministri bilen "bir adamdygyny" obada bilmeýän ýok. Bu obanyň klubynyň sahnasynda ministr Omman Aşyrowyň ähli ýazan pýesasy oýnamaga oýnalan däldir! Basym Çöñuriň oba klubunda onuň orta mekdebiň başinji klasında okaýarka çyrşan bäs görnüşli onlarça bölek-bücekden ybarat pýesasy goýuljakmyş. Gölli brigadir onuň üçin paýtagtyň Akademiki Drama teatrynyň baş rejissýoryny öz puluna tutup, oba üç aýlyk getirjekmiş diýýärler. Egre dostluguň hatyrasyna Medeniýet ministrligi, elbetde, birkı sany köne depäniň mährinden geçip biler. Yöne, arman, Kapyrgalanyň hossary güýcli bolýar, şol sebäpdenem onuň goragy beýleki depeleriňki ýaly däl, berk. Pagta ekýän brigadirler taryh mugallymy Italmazy burça gabanylarynda ol: "Bu depä ýanaşyp bolmaz, ol gaty gadymy, biziň eramzyň, bilemok welin, üçünjimi ýa-da dördünji asyrynda hristian dinine uýýanlaryň dikelden ybadathanasy bolmaly, bilemok welin, onuň dünýä taryhyna dahly bolaýmagam ahmaldyr – diýipdir. – Öñki depeler biziň öz çarwa ata-babalarmyzyň

guran köşk-galalary, olaryň gurlayna, bilemok welin, ýaňy müň ýylam bolan däldir. Olary dökün edenimiz üçin bize "Ýüzüň üstünde burnuň bar!" diýjek ýok" diýipdir. Italmazyň ylmyna öñ göwniýetmezçilik edip ýörenler-de, şondan soň bu jelegaýda taryhda şondan güýçliniň ýokdugyna ymykly göz ýetirdiler. Onuň taryhdan diýseň gowy baş alyp çykýandygy göz-görtele görnüp durdy. Onsoň Kapyrgalanyň bu etraplarda milletara dostlugyň simwolyna öwrülip biljek ýeke-täk depedigi öz-özünden düşnükli boldy duruberdi, onuň üstünde öýlenýänlere ter gül desselerini goýduryp, mekdep okuwçylaryny pionerlige, pionerleri-de komsomollyga alynjakdygyna indi hiç kimde güman galmady. Ýetmeýän zat – kolhoz başlygynyň bu hakdaky ýörite permany. Olam çykjak-çykjagyň üstünde. Şol sebäplem ata-babalarynyň musulmançylykdyr ýa-da ondan has irki otparazçylyk asyllary bilen baglanyşykly taryhy köşgi-galalary it alan sanaja dönderen çönürlileriň Kapyrgala gezek gelende, injikleri tibirdeýärdi. Olar milletara dostlugyň iň ýokary nusgasyny görkezip, bu depäniň at gaýtarym beýlesinden aýlanyp geçýärdiler. Bu gylygy nämä ýorsaň ýorup oturmaly bolangoň, elbetde, ony jaý wagtynda batyrlyga hem düşunjelilige ýordular we şonuň üçinem taryhy goramakda çönürliler kän ýylllardan bări respublikan göçme gyzyl baýdagы elden berenoklar. Bu baýdak Çönüriň depesinde tä duw-ak bolýança galgady. Ony indi elden ele geçirerligem galmady. Üstesine-de bu gyzyl esginiň ömri töwerekträki ähli taryhy depeleriňkiden uzak boldy. Aýak ýeterde Kapygaladan başga indi oña "amanmy" diýip biljek ýekeje-de ýadygärlilik galmady.

Taryh mugallymy Italmaz bu zatlaryň üstünden tüýs ýürekden gülüp, öz ýeňil maşynyndan düşmän, şäher bilen arada kireý edýärdi ýa-da tomus aýlary iliň-günüň towuk keteginidir, samankepbesini salyp berýärdi we halka taryhy däl-de, eýsem anyk kömek edýärdi. Onsoňam ol öz gurýan samankepbeleriniň we towuk ketekleriniň bu ýurtda köne galalardan has uzak ýaşajakdygyna ýokary bilimli taryh mugallymy hökmünde birjik-de ikirjiňlenenokdy. Olaryň halk köpçülígine köne köşklerden has peýdaly, has düşewüntlidigine beletdi. Olaryň galabasynyň köne ýadygärlilikleriň kerpijinden salnandygy munuň inkär edip bolmajak subutnamasy dälmi näme?! Gowaça dökün edilen öñki iki gadymy galanyň üstündäki Medeniýet ministrliginiň güne agaryp giden ýazgylarynyň ol ýerlerden gümüni dartmak hem taryhy depeleriň gumuny gowaça meýdanlaryna günübirin dökün etmek baradaky kolhoz başlygynyň möhüm kararynyň aşagynda taryh mugallymy Italmazyň goly-da gözüni gamaşdyryjy şöhle bilen lowurdaýardı.

Sertip bilen Teýmirleň bolsa, bu zatlardan habarsyz, geljekki müňýyllykda, ýagny bary-ýogy on-on baş ýyl geçensoň, bu ýere yzy üzülmän akyp ugramaly daşary ýurtly syýahatçylaryň göräýmeli, haýran galaýmaly geň-taňlyklarynyň hataryna ýene haýsy depäni ýa-da tümmeği

goşmalydygy barada irmän-arman jedelleşip ýördüler. Sertibiň myrryhyny atlandyrýan ýekeje zat, ol hem Teýmirleňiň bu gymmatly zatlaryň hataryna etrap merkezi bilen obanyň arasyndaky araçäkdäki pagta bazasyny-da goşjak bolmagydy. Sertibiň düşünjesiçe, munuň özi baryp ýatan düşünjesizlikdi we hatda, hudaý saklasyn, onuň bir ýany wagşyçylyga baryp direýärdi. Ýeri, öz-ä bir pagtabaz bor, özem onsoň o nähili taryhy ýadygärlik bolýarmys?! Ýöne, beýleki gapdaldan seretseň, Teýmirleňiňem diýyäniniň jany ýok däldi: "Eger gowaçanyň kökleri ýurduň geçmiş taryhyndan iýmitlenen bolsa, onda ol öz-özünden taryhy gymmatlyga öwrülyär! Başgaça bolsa, hany onda maňa öñki gadymy depeleri görkez-dä! Indi inturistlere gowaça çöp ýa-da pagta bazasyny görkezmeseň, başga näme görkezjek?!" diýip, Teýmirleň dyzaýardı. Teýmirleňiň bu delili Sertibi gowy haýalçyratdy, hatda tas "seňki dogram!" diýdiripdi. Ýöne barybir birnäçe günden soň, pagtabazyň etrap merkezi bilen araçäkde ýerleşyändigini bahana edinip, Sertip ony inturistleriň indiki asyrda geçmeli gyzgalaňly yolundan aýyrmaly diýen kararyna ýaňadandan dolanyp geldi we şondan soň bu meseläni täzeden geňeşmekdenem kes-kelläm boýun towlady.

Çöñür obasynda gelen-gidene ýüzüň utanman görkezip bolaýjak taryhy gymmatlyklar sanalanda, Goşa aganyň hyrlisy, Hommatlaryň içki tamynda köne türkmen halysynyň üstünden asylgy duran köne türkmen egri gylyjy barada-da näçe diýseň gürrüň edilýärdi. Bu meselede fizika mugallymy bilen geografiýa mugallymynyň arasynda ýekeje-de agzalalyk ýokdy: egri gylyç bilen hyrly, gürrünsiz, taryhy gymmatlyk. Hommatlardaky egri gylyjyň Gowşut han döwründen galandygyny obada uludan-kiçä bilmeýän ýok, hemmejesi bilyär. Ol gylyjy geçen asyrda Hommadyň atasynyň atasy Bedrüstem aga göteripdir. Hommadyň atasynyň atasy Maryny basyp almaga ilerden gajar dökülende-de, gaýradan hywa hany Mädemin çözanda-da, Gowşut hanyň atylarnyň içinde bar eken. Bu gylyç bilen Bedrüstem aganyň näçe eýran serbazynyň, näçe gaýralynyň kellesini şalgam kimin togalandygyny anyk bilyän ýok, ýone az däldigini bilyärler. Bu barada obada ir döwürden bări haý-haýly rowayatlar dilden dile geçip gelýär. Entek oglanka-da kimdir biri bilen agzy alarsa, Hommadyň ur-tut: "Atamyň atasynyň içki tamymyzda asylgy egri gylyjy näme işleyär!" diýmeli ýone ýerden däldi. Hommat şeýle diýdigi onuň garşydaşynyň derrew saly gowşaýardı. Onsoň beýle gymmatly ýadygärligi ýoluna gyzyl pul düşüp, Çöñüre geljek daşary ýurtly syáhatçylara görkezmän, ýeri, kime görkezjek?

Elbetde, bu gürrüňler gozgalanda, töwekgelçilik edip aňsat-aňsat daşyňa çykaryp bolmajak bir gizlin höwes-de Sertibiň içinde çalaragedin köremän duranokdy. Sertip ony kädayym Teýmirleňe geňeşäýsem-geňeşäýsemem diýyärdi-de, ýone ýürek edip bilenokdy, salykatlylyk gursun! Şeýdibem, "Eşegi ýal igleder, guly – hyál!" diýilişi ýaly, Sertibiň bu arzuwy

bitmezjana öwrülip, onuň özünü horlap ýördi. Gepiň küle ýeri, aňyrdan gyzyl pul töläp, Çoňure geljek baý turistlere görkeziljek geň-enaýy zatlaryň içine Sertibiň öz gulan-eşeginem goşasy gelyärdi. Emma bu barada Teýmirleňe dil ýaraýsa, onda oba gülki bolaýmakdanam çekinmän duranokdy. Bu hyýal ony eýerläp münensonň, ol öz eşegini taryhy arena çykarmak üçin edýän aladasynyň depginini güýçlendirdi.

Munuň üçin ol onuň terbiýesiniň ugruna ymykly çykdy. Eşek bilen tutaklaşyp ýörmäni özüne kiçilik bilmedi, bu ugurda kän çorba sowatdy. Netijede, näce hötjetlik etse-de, Sertibiň eşegi wagtly-wagtynda suwa düşmäge, gezim edip aýagyny sazlamaga, Göroglynyň Gyratynyň 24 ýörüşinden birki sany aňsadragyny öwrenmäge boýun bolmaly boldy. Eşeginiň iştimagy gelip çykyşyny göwnejaý tertibe salmak üçin Sertip, Oguloraz gelnejä bildirmän, gulan gözleginde Badhyzyň bări çetlerine birki gezek gününlik ýetip gaýtdy. Ýöne bu gözlegleriň netijesini entek gizlin saklamaly diýen karara geldi. Wagt geler, adamzat, has dogrünusy, onuň iň mynasyp wekilleri Sertibiň eşegi barada bilmeli gymmatly maglumatlaryň hemmesini biler. Ýöne hazırlıkçe welin, gynansak-da, bu taryhy eşek barada iň bärkije maglumatlary   eşidip   oñmaly   bolmasa   ýagşydyr...

4. SERTIBIŇ EŞEGİ

Aslynda Sertibiň eşeginiň reňki gara däl, agam däl, ýogsam onuň gara ýerem bar, ak ýerem, meselem, garnynyň aşagy. Gara ýerleri: tegmil-tegmil, art aýaklarynyň arasynda, edil tagma basylan ýaly. Beýle tagmalar onuň öñ aýaklarynyň arasynda-da bar. Ýöne beý diýilse, Sertibiň eşegi ala-muladyr öýdäýmäň, ol çal, çalam däl-de, goňur, goňuryňam açygy diýjegiňem bilip bolanok, ýapygy diýjegiňem, aralyk bir reňk-dä, ne eýlæk, ne beýlæk. Ýöne, garaz, önde-soňda kesgitli bir reňkiň üstünde durmaly diýilse (munuň nähili kyndygyny bir bilsediňiz!), onda Sertibiň eşegi çalaragedin beýleki reňkler gatyşan goňrumtykdan gelen daýaw bir aýgyr eşek diýse boljak! Oña meňzeş eşek, umuman, obada gyt däl, her köçede, bolmadym diýende, birlän-ikilän bar, şonuň üçinem il onuň "reňki nähilem?" diýip duranok, bir agyz: "Sertibiň eşegi" diýýär-gutarýar, wessalam, gep tamam!

Ýöne Sertip öz eşegini ýerde-gökde goýanok. Reňkini, gylyk-häsiýetini, düşbüligini öweni bilen il oňuşmanam durjak däl, geçirimli, ýöne Sertip onuň bilen oňňut etmän, eşegini halys arşa çykarýar, onuň enesini eşek edýär, atasyny – gulan! Hamana, ol garjaşyk nikadanmyş, ýagny ýarym eşek ýarym gulan! Obada goh turdy. Goham däl-de, ýöne närazylyk döredi: o nähili gulan? o nähili gatyşyk nika? Sertibiň öñki mada eşegini idip, Bathya siňip gidenini gören ýok, ol eşegiň deme geleninem gören ýok, Sertibiň özüniňem göreni näbelli, diýmek, nirede deme gelen bolsa, şol ýerde-de çykandyr. Beýle "häh" diýende, "mäh" etjek bolup, Sertibiň mada eşegini garawullap ýören gulan bar eken diýdi bu töwerekde? Heňe gelmejek zat. Ýöne heňe gelmejek zatdan el çekip, "siziňki dogry, agalar!" diýip geziberende, Sertibi il tanajakmy? Ol öz gepini gögertmek üçin, öz gulan-eşegine ýa-da, tapawudy ýok, eşek-gulanyna bedew ata edilýän hyzmaty edip başlady. Oguloraz gelnejäň ýaşyny gaýry ýaşadyp, eşegine güne bir gezek çig ýumurtga çakyp berdi, sygryň gyş iýminden eşek-gulanyň öňüne çekdi. Hezzet bilmez eşek (bu taýda "eşek" diýmeseň hiç boljak däl!) ýumurtga hörekden boýun towlap, Sertibe azar ýamanyny berdi. Iýenok. Ýat-da, togalanaý, eger-eger datmagam islänok, "hyh" diýseňem iýenok, "çös" diýseňem! Sertip: "hap!" diýibem görüd. Eger-eger, meýil edäýse nädersiň! Gaýta, gaty zoraberende, Sertibi duşman okunyp, ýumurtgaly okarany uzadan elinden agyz saljak boldy. Sertibiň muňa öler ýaly gahary geldi. Şondan soň gadyr bilmez eşek ataly eşek ýa-da Sertibiň gepine gulak assaň, gulan ataly eşek ýumurtga höregiň deregine üç-dört gün wagtly-wagtyna tomman taýak iýdi!

Emma Sertip galyň agzy boşa göz görkezmek, öz gepini gögertmek için onça-onça jan çekmän, pälinden gaýdyp biljek däldi. Eşek eşekligini etse, Sertibem Sertipligini etdi. Netije hiç neneň däl, eşek-gulan garagy akan ýaly çig ýumurtga içmäni öwrendi. Şeýdibem, Sertip öz eşegini, garaz, garamaýak oba eşeklerinden saýlady, tapawut etdirdi. Soñ ol onuň terbiýesiniň ugruna ymykly çykdy, gep-söz öwretjek boldy. Ýöne, haýp, eýýäm giç boldy: çig ýumurtga içip, sygryň iýminden symışlap mazalyja gözü gyzaran eşek-gulan edil garynjasyz garaçy eşekler ýaly hyzzyn atdy. Golaýyna barany depdi, gapdy, agzyny hatap ýaly açyp topuldy, yzky iki aýagyna galyp, aňnyrmadanam gaýtmady. Garaz, obada at gazandy, "Sertibiň eşegi" diýdirdi.

Sol mes eşek-gulanyň üstüne soňra Sertipden öññe adam ogly aýagyny atyp biläýse nädersiň! Çagalarynyň dagy biri-de golaýyndan baryp bilenok. Eşek däl-de, duranja bir krokodiliň bar-da, diňe ýuwudanok diýäýmeseň, galanyny edýär. Oguloraz gelneje bu zatlara çydaman, tas goşuny göterip atasy öyüne gidipdi. Ýedi çagasy ýedi ýerden asgynjak bolmadyk bolsa, giderdem.

– Sertibiň şol eşege eden hezzetini ýigrimi iki ýyl bări bu öyüň ody bilen girip, küli bilen çykyp ýörsemem, men görüp bilmedim – diýip, ol Orazbibiniň ýanynda bagryny ýaryp zeyrendi. – Men neneň atam öýüme dyzamayý? Ah, ýöne ýedi çagany yzyňa tirkäp baryp, käşgi ataň öýüňden ýüz tapyp bolýan bolsady!

Orazbibi oña "aýrylyşma" diýmedi, ýöne bu meselede öz pikirini her hili çeper ýaňzytmalar bilen şeýle mälim etdi:

– Oguloraz, bi erkekleň haýsyny goýup, haýsyny aljak? Gowusynyň ýüzüne köz degsin! Ynha, muny göreňňokmy (ol boýundan asylgy eline syrly ümledi)? şuny, ýogsam, başga bir är bolanda edermidi? Seň Sertibiňem etmez şuny. Ýüregimdäkini aýdýan men saňa, küpür geplesem, "tüf!" diý, ynha, ýüzüme, Oguloraz. Menem şundan ýanan, näçe ýyl hyzmatyny edip ýörin, şuny adam etjek boluplar dişim-dyrnagym döküldi, wah, dişjagazym-dyrnagym... Wah, bir är diýlen zat bazarda satylyp, başgasy alnyp gelinýän zat bolsa, sowutsaň içini...

Oguloraz gelnejäniň ýaman gahary geldi, gahary gelmegem däl-de, ýöne erkeklerere jany ýanyp, ýa-da olardan gutarnyklı göwni galyp, göwni galmak bilen öýkäniň arasynda elenip, şeýle diýdi:

– Satyp-sowup, pul harç edip ýörseň, köhi geler bu haram erkekleň! – "haram erkekleň" diýdi öýdýän. Orazbibi muny açık eşitmedi, ýöne eşitmese-de, Oguloraz edil şeýle diýen ýaly boldy. Orazbibi tisgindi ýa-da tisginen ýaly etdi. Emma syr bildirmedi, özüne gezek gelende, ondanam aňryk geçmek üçin diýjegini öñürti içinde bisirip goýdy-da, ýene Ogulorazy diňläp hezil etdi. – Bulara pul sarp etmersiň bulara...

Şeýle diýip, Oguloraz hyjuwyna pauza berende, Orazbibi bir zatdan gorkýan ýa-da çekinýän ýaly düýrukdi, ol Ogulorazyň erkek tohumyny tüketjek bir aýylganç jeza çäresini oýlap tapaýmagyndan gaty heder eden ýaly boldy, hatda diwardaky asma sagada seredip goýbereninem duýman galdy. Onuň dili bolsa, aşsam sagat alta golaýlap, Orazbibiniňem gazany atarylmandy. Ýekelli halyna sogan dograp, kartoşka ardyp, haýdan-haý nahar yetişdirmelidigi ýadyna düşende onuň gazaby egsildi. Ol nahar etmänem biler, ýöne beýtse, düýnküsü ýaly Paşaguly ýene-de özüne howul-hara bir zat bişirinjek bolup derrew pyçaga ýapyşar; bu erkekler pyçaga ýanaşsa, elbetde, oňnullyk ýokdur: bärisi börtme, aňrysy kakmaç – şondan bärde saklabilseň sakla-da göreyin! Ýok, bu erkekleň eline gowusy pyçak düşmesin! Orazbibi Ogulorazyň agzynyň gymyldaýanyny görüp, ýene onuň ýüzüne dikanlap seretdi, şonda onuň sesinem eşidip ugrady.

– ... seň diýyäniň gaty dogry, bulara hyzmat etme: "Hezzet etseň eşege, hyzzyn atar duşaga!" diýilmänmi näme? Wah, köneleň gurbany bolsaň, aýdylmadyk-diýilmédik zat barmy nä? Aýratynam erkekler meselesinde. Olaň kimdiği atam döwründe-de belli ekeni.

Orazbibi öz pikirine gümra bolan uçurynda gepiň ugruny ýitirenem bolsa, "eşek" sözünü eşidip, ýene ony tapjak ýaly etdi, iň bolmanda, eşekler bilen erkekleriň arasynda kän bir tapawudyň ýokdugyny aýdyp, içi ýanyp duran goňsusynyň içini sowadası geldi.

– Wah, janyňa doneýin, Oguloraz, "erkek – eşek!" diýilmänmi näme? Bulaň eşekden parhly ýeri bar bolsa, telim ýyllardan bări hyzmatyny edip, ýapynsa ýapynja, düşense düşükçe bolup ýören maşgalasyna munuň kimin sütem edermidi? (Orazbibi ýene-de ýüň maňlaýlyk bilen sandyz ýaly saralyp, boýnundan asylan eline köpmanyly ümledi.) Aýt, edermi şeýle sütemi?

Orazbibiniň bugdayreňkden garaýagyza ýakyn ýüzi öñküdenem beter suslanan ýaly edip, goýun gözleri otlukly ýyldyrady. Eger ol gaşyny bürjeşdirip, derrew aşak bakmadyk bolsa, onda tegelek ýüzi durşuna gahar-gazabyň mekanyna öwrülendir öýtse boljakdy.

– Sertip indi menden şol haram eşegini gowy görýär, işden gelensoňam, wagty bilen şoň ýatagyndan çykanok – diýip, Oguloraz hem öz ugruna örän gussaly ýa-da ýone şoňa ýakyn hüñürdedi.

– Düşme ol ikisiniň arasyna – diýip, Orazbibi oña pent etdi. – Düşme aralaryna, erkek adamyň yşgydyr, odugan bor-da, sowaşar. Bular bir zada güýmenmese, günü geçýrämi näme?

– şeýle diýip, ol gussaly goýun gözlerine ýaňadandan mähir çaydy, öz gürrüňine süýji ýatlamalardan goşmaly pursatynyň gelendigini duýan ýaly etdi: – On-onki ýyllykda gelin bolup gelen uçurlamda... Wiý-wiý, Orazbibin bar bol-a! "On-onki" diýip oturyberipdirinmi, gyz, bagty gara, Oguloraz? Ýigrimi-otuz ýyllykda-la! Ilki-ilkiler Paşagulam şu meň ýanymdan aýrylmazdy, tehnikasyny taşlap, ymgyr gije-de öye geläýerde. Ynha görseň, "tyrk-

tyrk” bardyr gjäň ýarynda, tarsa turup, tutyny galdyrsaň, Paşagulydyr işigaýdan, gözünü ýyldyradyp duran aýnaň aňrysynda, he-e, towuk ogrusyna meňzäp. Açmazmyň aýnany onsoň, salmazmyň içerik garagyň akan ýaly? Gapydan gelse, gaýnatam kowjak yzyna it salyp. Dözermiň onsoň, boýnuny burup dursa, emenjek çaga ýaly? Asyl indi geläýenok-la ýol söküp? ”Gelgin gjrägem bolsa, ukym tutanok, içim gysýar” diýseňem gelenok. ”Tehnika çylşyrymlaşdy bu çakda! – diýýär gaýta.- Goýup gaýdyp bolanok” diýýär. Göryäňmi? Nämé edibilýän bolsaň et, hany, göreyín. Alajyň ýokdur. Senem düşme diýjek bolýan aralaryna, eşege güýmensin, ite güýmensin, güýmenen ýeri bor bir zada. Köneleň atynyň ýerine-dä indi bularyň eşegi, iti. At ýok indi, he-e, at münen gujurly erkeklerem ýok bu çakda. Galany diňe – eşek, şoňa görä-de – erkekler. Nädeli, janyňa doneýin, Oguloraz, çydamasaň nä alaç etjek?

Oguloraz nämendir bir zadyň wagty geldi welin, diwardaky asma sagada ýiti-ýiti serediberdi, gobsunjyrady.

– Gideýin, gyz, wagtam bolupdyr. Ger ol işigaýdan, yzymda turar bir gopgun. Eşeginiňem dört sany ýumurtgasyny taýynlap goýmalydyryny. Şol myrdaryny münüp, ota gidendir. Bir eşek ýuki ot getir welin, dagdan kelle getiren bilen des-deňdir, gyzdyraýmalysyň gazanyň gulagyny, geçäýmelisiň öñünden, ynha...

– Şeýt. Meňňem aladam ýetik, nädeýin, çykaryn-da nahar-şoruň ugruna bir elimi boýnumdan asyp. Bulary, wah, naharlap ötersiň-le, boýnuňdan bir ilensoň, gyzgyn tagan bolup.

– Şony aýtsan-a! Wiý, ýogsa-da, ertir bileräk ýöräweräli, ilerki Haltäjiň gyzy gaýdýandyr, Miwe.

– Habarym bar. Bu el bilen men ýone saçak götererin diýsem-ä – ýalançy. Sopbaş görnüp gaýdaýmasam?

Oguloraz ony hatyrjem etdi:

– Saçagymyzy goşaýarys: iki çörek alagada, üstüne-de togsanlyk kökeden baş-üç sanagyny, kagyzly kemputdanam ýene bir şonçany atyşdrysak, şo bor-da, Orazbibi!

5. GAÝTARJYNYŇ ÖÑÜSYRASYNDAKY GIÝEWÇILIK

Orazbibi bilen Oguloraz gelneje gaýtarja deñli-derejeli görnüp gaýtmagyň gürrüñini edip otyrkalar Haltäjiň gyzynyň hüjjük saçlı adamsy Medediň Aşgabatdaky okuwyny bir hepedelik taşlap, eýýäm oba ýetip gelýäninden olar bihabardylar. Onuň gaýtarja her kimçe garaşýandygyny, "gelnim" diýip, beýle ýüreginiň üzlüp barýandygyny kim bilipdir? Oña soňra hatda Miwe-de ynany, düýbüne ýetip bilmedi. Gaýtarjy diýmek – ýekeleme däl, otal däl, pagta ýygymy däl, onuň üçin okuwyň taşlap, oba gaýdybiýr ýaly! Emma öýlenen oglanlaryň syýasy düşünjesi derrew aşak gaçmak bilen, olara aýdanyň-diýeniň ýokanok. Entek ýöne Medediň oba gelmegi-de, aýdylyşy ýaly, zeleiň ýarydy, ertir getiriljek gelnine garaşyp, öýlerinde başyny basyrnyp ýatyberenliginde, allanäme bolaýmaly, öz aýagy bilen geljeg-ä ertesi gelni! Emma ol öye sygmady, söwer ýaryny gjäniň içinde görermen boldy, bu gezelenjiň yzynyň nämä baryp degjegini ol pikirem etmedi. Ol asyl edil bu iş gopan wagty pikir edibem bilenokdy. Aslynda bu zatlar diñe Medediň günäsimi? Çigniň has önräkden çigşip başlandygyny kim bilenok...

Ilki Aşgabatdan otly bilen gaýdyp, Garybata golaýlanda Medediň ýüregi gursagyna sygman, düwdenekläp-düwdenekläp tambura çykdy, adam-gara görmänkä, mytdyldap barýan otlynyň demirler tekerlerine depip-depip gördü, içini sowatjak boldy. Halys sabry suw bolan ýaş yigidiň soñabaka birhili aňy haýallap, ol otlynyň aýnasyndan uzak bir ýerlere gözüni manysyz hem gamgyn dikdi oturdy. Töweregindäkiler bilen ümmüldeşmeg-ä beýlede dursun, öwrülip, olara "ýüregime düşdüñizem!" diýmedi. Aslynda hyryn-dykyn doly otluda muny kime diýjek: aýagyň ýassanyp ýatanlaramy ýa-da eliň üstünde oturanlara? Biri-biriniň demini alşyp, ys-kokdan bimar bolan, otlynyň ysy ornap giden bu biperwaý mähellä näme diýeniňde nä? diýdiň nä, diýmediň nä? Sen olara diýseň, olar kime diýmeli? Eýsem olar gidip, öz hakyny talap etsinmi? Heňe gelmejek zat, bu adamlar hakyny talap edenden, her zat edenini gowy görer, Medet ony bilmän duranok.

Nätse-de, otly pyşdyl ýörişini edip ahyrsoňy Garybata gelmeli boldy, Mededem goşuny süýräp, ondan düşmeli. Otly durup-durmanka, edep bilen çagylly ýola böken Medet, beren puluny ýolboýy az görüp gelen ýolçyny armanda goýup, bir towsanda çybyn-çırkeýli ikindine siñdi gitdi. Studentleriň ata-baba gelýän endigine görä, ol wokzala kireye çykan maşynlaryň içinden iň arzanyny gözü kaklyşandan tanap, onuň içinde eýýäm üstü-üstüne oturan adamlaryň arasyna urduryp girdi. Ýolboýy, tä obalaryna ýetyänçä-de, Medet üç ýıldan bări biwagt-

näwagt otludan düşse, maňlaýyndan direýän bu köneje "Tiz kömege", onuň başy ýag siňen papakly goja sürüjisine hem raýon keselhanasynyň göwrümi hem jübüsü giň baş wraçyna alkyş kökünü okap geldi. Biwagt-näwagt şu "Tiz kömek" dadyňa ýetişmese, kim ýetişsin? Garybata bilen olaryň obasynyň arasynda şundan yzygiderli, şundan ynamdar gatnaýan başga ulag barmy?! Dyňzap gelen bimöçber duýgudan ýaňa ýüregi atygsan Medet arasynda hamsykjagam boldy, ýöne ol gözýaşynyň kelle çakyşdyryp oturan özi ýaly minnetdar ýolagçylaryň biriniň agzyna ýa-da gözüne damaýmagyndan heder edip, bialaç saklandy.

Şeýdip, iňrik garalyberende Medet abraý bilen oba geldi, munuň özi oba üçinem pes abraý däldi. Gatlakly bişirip oturanlar ojagyň başında saklap, "Garnyň hepbik ýaly bolup gidipdir, iý birazajyk, ertire çenli daýan, ýogsam gelniň egninden pylçap uraýmasyn!" diýip, oña üstüne şeker sepilen gatlakly iýdirdiler. Olam saçyny hüjjerdip, hezil edip, ojakda gaynadxylansoň, tüssäň tagamly ysy ornan gök çäýa ýanap, gatlakly iýdi. Garaz, hemme zat başda gülala-güllükdi. Waka ilkagşam Medediň daşyna ýakyn dostlary üýşüp, arak içişlik başlanansoň ýüze çykdy. Olar ilki iýip-içip, ilkagşamy ýassy etdiler. Soň onsoň hezillik başlandy.

– Ertir-ow seň gelniň gelýär-ow! – diýip Medediň klasdaşy, kolhozyň traktorçysy Bäşim gözü ümezlän dostunyň böwrüne dürtdi. – Gelyä-ä-row, häzir bol-ow! Aý, ýaş-şasyn!

Bu wagt eýýäm ýaş ýigitleriň oturan tamynyň märekesi azalyp-azalyp, diňe Medediň iň ýakyn iki sany syrdaş dosty galypdy. Medet bu wagt içilen aragyň derdinden özünü ýene-de, hamana, otlynyň üstünde ýaly duýup, çäýkanjyrap otyrdy. Ol iň soňky pikirlerini bir ýere üýşürip, ümezlän gözlerini bir nokada dikmek isledi. Nokat näçe uzakda hem näbelli boldugya, şonça-da ol akyllı görünmeli, Medet muny türkmen sowet edebiýadyndan ýat bilyärdi. Emma bireýýäm goýalan garaňky oña penjireden aňryk uzaga seretmäge ýol bermedi, penjiräniň daş ýüzünden perde boldy duruberdi. Üstesine-de, Medediň student beýnisine üçünji bulguryň zarby kerpiçden kem degmedi, şonuň üçinem onuň saylan islendik näbelli nokady haýsydyr bir ýürekbulanç zada öwrülip mörmüldäp başlaýardy. Onsoň kese gysarmabilseň gysarma! Bäsim bilen Tagangeldi entekler mizemese-de, Medet eýýäm mazalyja süregine ýetdiripdi. Muny gören Bäsim çaklaňja bulgurlary birýan pyzdy-da, Tagangeldi ikisine käseleri erňekledip arak guýdy.

– Göter, Medediň hem onuň gaýtarmasynyň saglygyna! Sag-aman biri-birine gowuşsynlar ertir!

– O nämüçin ertir, şu gün gowuşsynlar! – diýip, Tagangeldi Bäsimiň garşysyna gidip, şowhun etdi.

Medet kese ýatan ýerinden haýsydyr bir nobatdaky mörmüldik ýürekbulanç nokatdan ysgynszyn nazaryny zordan ýolup aldy-da, agyzlaryna ajyny guýup, dodaklaryny tüýdük edinip, üfleşip oturan dostlaryna birhili düşbüksiz sereden ýaly etdi.

– Näm-ow, gowusany-gowusmany bizen siziň ne isiňiz? Gowusjak bolnup gelinýändiz Asgabadtan su taýyk!

Bäsim ýaş sogan iýmäni gowy görmezdi, şol sebäpdenem ol ony bölüp-büçüp, oturman, näçe eline ilse, epläp, agzyna dykaýardy. Bu wagtam ol agzy ýaş soganly, gözünü mölertdi, bir zat diýjek-diýjek bolup, bokurdak ýumrusyny suwsuz gultumy guranyňky deýin iki baka gatnatdy.

– Aýt, öñi-soñy bun-erte biler! – diýip, Tagangeldi onuň böwrüne symsyklady.

– Aýt özüň!

– Başladyňmy, aýt-da! Men başlamog-a, men ýöne gözümi mölertdim.

– Mölertdiňmi, aýt-da indi!

Medet bularyň ýüzüne seredip, nämendir bir zada düşünjek hem düşünmejek ýaly edip, içgiden sämän kellesini iki eli bilen tutdy, bir salym şeýdip oturangoň, ýüzünü ters öwürdi. Bäsim bilen Tagangeldiniň hymy-symysy ýatmansoň, iň soñunda bar güýjüni jemläp:

– Näm-mm-oww? – diýdi. Entegem ol kän zat diýjekdi, ýöne hazırlıkce bary diýip bileni şol boldy.

Bäsim ykjamlandy, bogazlanýan bugra ýaly, boýnuny ýanyn-ýanyn süýndürip aldy. Gepçilik onuň tohum-tijinde-de ýok zatdy. Gybata ökde bolmansoň, ol ilden eşidenini gylyny gyşartman, ak arakdan içi lap-lap ýanyp duran Medede şol durşuna ýelmedi:

– Miwe erbet gezýämiş...Hommat bilen.

Bu habary ýetirendoň, Bäsim ätiýäçdan saçagyň gyrasyndan ýapyşyp synçgyrdy. Medediň gözüne seredip zat aňar ýaly bolmady, çünkü onuň gözleriniň agy bilen garasy gatlyşyp upgrady. Oglanlar saçagyň üstündäki gol boýy pyçagy saçagyň aşagynda gizlediler. Medet birdenkä ýerinden zöwwé galdy, soňam halka aşak çökdi. Tagangeldi ylgap baryp, aýnany açdy, Medediň kellesini daşaryk çykardylar, güyükleri aýnanyň tekjesine böküp, derrew onuň yüzünü-gözünü ýalaşdyrmaga başlady. Emma Bäsim bu möhüm işi güjüge ynanman, aňyrdan aýlanyp gelip, Medediň kellesinden iki taňka suw eňterdi. Medet edil ertekidäki pälwanlar kimin, gürre silkindi. Elbetde, suwa girip çykan goýunlaryň-da şeýle silkinmesi bar. Meñzeşlik gursun!

– Guýuň! – diýip, Medet öwrülip, ýanyndakylara höküm etdi.

Bäsim bilen Tagangeldi bir diýenini iki gaýtalatman, näçe diýse oña, dostlarça, arak guýup berdiler.

– Men eztiz öye gelen badyna Miwezen hasap sozajak, so-ozazyn... – diýip, Medet ysgynszlykdan basylyp gygyrdy.

– Ŷo-oo-ok! – diýip, dili peltekläp ugran Bäsimem süýem barmagyny ýokaryk galdyrdy. – Eztiz nämä gezek? Eztiz hez kimiň müň isi baz. Su wagt hasap sozamaly gidip... salkynda... yssy ezbet edýä adamyny. Bazalyň bätzden, hasap sozalyň. Soň so ýezden Hommady tutmaga gidezis, üç bolup, seýle dämi, Tagan?

– Seýle... – Tagangeldi goşa-goşadan synçgyrdy.

Netijede, gelniň gaýdyp gelmegine çen bilen ýarym gije bilen ertir guşluga çenli wagt galanda, Bäsim bilen Tagangeldi enesine-atasyna görkezmän, Mededi aýnadan süýrekläp çykaryp, Miwelere giýewçilige äkitdiler. Bular bärden enter-de-tenter bolşup baranlarynda, Haltäç ýeñneleriň samsyk iti olaryň bolup gelişlerini halaman, ömür etmeýänini edip, üýrjek boldy, hatda tas üýrüpdem, üýräýenem bolmagy ahmal, Medediň gulagyna edil üýren ýaly-da boldy, şoň üçinem ol iki goltugyndan tekge berip, gerek ýerinde-de oña ýaplanyşyp gelýän dostlarynyň her haýsyny bir ýaňa eginlerini silkäge-de, honda zyňyp goýbersemem diýdi. Belki, ol eginlerini silkendirem, ýöne muny hiç kes duýmady. Onsoň ol bary güýji bilen:

– Şit ýok bol, su taýdan! – diýip gygyrdy.

Emma hyjuw näçe güýcli bolsa-da, diliň aýlanmasa, entek ol söze öwrülip bilenok, onuň ”çit!” diýenini-de, özünden başga eşiden bolmady. Diňe ýalta köpek ýene muny halaman, gelip yzgytsyzlyk bilen onuň aýagyny ysgady, hatda ýürek edip, ýalabam gördü. Bularyň duran-duran ýerden ökjäni göstermeýänligi itiň hoşuna gelen bolmaga çemeli, ol ýigitlere ýol berip: ”Alla ýaryñyz!” diýen şekilde guýrugyny bulady. Soňra-da bagtly çyňsap, bir gyra çekildi-de, başlanjak tomaşany başdan-aýak synlamak üçin bosaganyň bări ýanyny ýassanyp, taýynlykly süýndi. Şeýlelikde, giýewçilige baranlar içinden gulply, aýnalary hüýt gara bolup duran çig kerpiçden salnan dört otagly tam bilen başa-baş galdylar. Obanyň horazlary bolsa, bu mahal ”hä” diýmän, biri birine gylaw berip, bokurdaklaryna agram salmak üçin süýji ukularyny köýdürüp, häliden bări oýaly-ukuly ýatyrdylar.

Üçler maslahaty birikdirdim edip, gyra çekildiler. Geňeş gysga hem manyly boldy.

– Aa-aah! – diýip, Medet öz pikirini orta atdy.

Onuň pikiri aga ýazmanka Tagangeldi onuň agzyny dostlarça tutdy-da:

– Oo-o-o! – diýip, anyk plany teklip etdi.

Bäsim olaryň ikisiniňkinem dogry tapdy:

– Aa-a...oo-oo-tayáooo-oow!

Şeýlelikde, bular bir çukura tüýkürip, soňam ol çukura özleri girip ýatdylar. Içiňi ýakaýyn diýen ýaly, olam düýn-öñňunlykda suw akan salma bolup çykdy. Joýa özlerini atansoňlar,

ýaňadandan tamy peýlediler. Ilki bolup, gapa garşy Tagangeldi gidermen boldy. Ol Miwäni oýaryp, oňa söwer ýarynyň ýatan ýerini derhal habar bermelidi. Ýöne Medet gursagynda jem bolan aldym-gaç duýgularyň heyhatly kombinasiýasyna döz gelip bilmän, hoň ýaly ýere barmanka, dostunyň yzyndan emedekläp, kowup ýetdi.

– Ö-ö... züm tu-u... zuz... zak! Çit-it!

Tagangeldi dolanyp gelip, ýene salma girdi. Medediň dogry emedekläp barýanlygndan hoş bolup, şondan soň Bäsim ikisi biri birini ýassanyp, derrew süýji uka gitdiler. Medediňem az salymdan edil Miweleriň gapysynyň agzyndan horruldysy geldi, ol Haltäç gelnejeleriň itini ýassanyp, galagop ymyzgandy...

Gije ýarymdan agansoň, daň namazynyň öñüsrysasynda, entek niredendigini añdyrmasa-da, gögüň ýüzüne enaýy bir ýagtylyk çagylyp ugranda, Miweleriň gappsy çalaja açylyp, Miwäniň kiçi jigisi Aýbölek daşaryk ätledi. Şol bada-da ol yza serpilip, söbügini basyp gelyän Miwäniň gujagyna doldy.

– Waý, eje!

– Hiýh! – edip, Miwe-de içini çekenini duýman galdy. Ol bir eli bilen jigginsinden, bi eli bilenem gapynyň tutawajyndan berk ýapyşyp, daşaryk boýnunu uzatdy.

It janawar kellesini ýerden bir galdyrdy-da, ýone ýerinden gozganmadı, ol täze garyndaşlarynyň süýji ukusyny bozman, Miwäniň yüzüne ”nädeýin?” diýen ýaly bir sorag bilen mölerlip seretdi.

– Medetmi, gyz, ol? – Miwäniň ilki sözleri şu boldy. – Bar, jigim elläp gör!

– A-a-ýuwa! – diýip, Aýbölek götürnekledi, – özüň elläp gör, men-ä gorkýan. Maýmyn bolaýmasyn? Durşy bilen-ä tüý, galan ýerem palçyk!

İtlerini ýassanyp ýatanyň Medetdigini bilensoň, Miwe Aýbölegi içerik itdi.

– Bar, jigim, gitdejik ýatyber. Ýone hiç kime aýdaýmagyn, bormy, jigim? Diliňe berk bolsaň, bolgar pommahymdan galanyny saňa köýneklik bereýin, bormy?!

Aýbölek bada-bat ukudan açyldy.

– Badamjan reňklisinden bergen, ýogsam aýdaryn!

Miwe nalaç boýun boldy.

– Bor, demiň içiňde bolsun, özüm ýansyz tikinäýerin. Bar, ýone derrew öye gir!

Onsoň Miwe Medediň başujuna geçip, ýalbarmaga başlady:

– Tur, oglan, tur! Gaýt, oglan, gaýt!

Emma Medetde ne dem bar, ne düýt, bulanyp ýatyr. şol ýalbaryp, özelenip oturyşyna Miwe Mededi Gün dogar-dogarda zordan ukudan oýardy. Onuň iti gujaklap gyllyggyny akdyryp, süýji ukuda ýatyşyna dözmedik Miwäniň gözünden monjuk-monjuk ýaş akdy. Miwäniň

halyna gyýlan it birki gezek ýerinden gozganjak-gozganjagam boldy, tas gozganypdam, ýöne bu ýerde Haltäç ýeňneleriň itiniň adamsöýüjilik derejesiniň niçiksi belentdigi hem onuň bu çaka deňiç nähak töhmetiň gurbany bolup gelendigi belli boldy. Oña bütin obanyň "samsyk it" diýip, adalatsyz baha berendigi indi göz-görteledi. Çünkü giýewleri onuň üstüne näçe agram atsa-da, ol garabagyr çydady ýatdy, iki gözem Miwede. Miwe bolsa, Medediň töwereginde edil hamrak ene ýaly jöwlan urýar: elinden çekýär, saçyndan sypalaýar, süýrekläp, itiň üstünden düşürjek bolýar, togalap gapydan äkitjek bolýar. Bolanok. Medet eger-eger sarsaýynam diýenok, edil ýöne it bilen bagry badaşan ýaly, sygryň emjeginden sakyrtga aýrandan enaýy däl. Gözýaş bilen iş bitmejegini aňan Miwe ahyry suwly bedreleriň birini getirip, Medediň başujynda goýdy, soňra eline saplawy alyp, bir dem ýáydandy, daňdanyň çigregine aýazlap duran suwy süýji ukuda ýatan söygülisiniň üstünden pagşyldadaýmaga dözmän, birki owurt owurtlap gördü, soňam "boljak" diýip, özüne göwünlik berdi-de, onuň aýagyndan guýup gördü. Birinji bedre Medediň dyzyna-da ýetmän gutardy. Miwe bialaç ýene bir bedre suw getirdi. Süllümmaý bolan Mededi şalpy-şaraň edip ýerinden galдыranda, it pahyr bir gürre silkindi, emma ýatan ýerinden bir garyş dagynam ýa eýlák, ýa beýlák süýşäýse nädersiň! Ine, Haltäç ýeňneleriň iti ekstremal ýagdaýda özünü nähili mynasyp alyp bardy!

– Medet! Aý, Medet! Acsana gözüni, oglan! Nämeler bolaýdy saña, oglan? Kim saña näme berdi? Samagon datdyňmy, Medet? Köşىň aragyny içdiňmi, Medet? Aýt ahyryn, ne bela boldy saña? Şu bolşuňa gjajäň içinde kim seni bu taýyk getirdi?

Batyrlygyna dil ýetirilýändir öýden Medet gözünü açman, gaýtawul berdi.

– Ýek-ke-je özüm! Garaňkyň dagyn... näme-jijik- jik-hyk!

Bu söze güp ynanan Miwe gözüne gelýänçä içen söwer ýaryny Agaýunus ýeňnemiziň Görögly agamyzy kädaýym-kädaýym meýhanadan haremhana edep bilen goltuklap äkidişi ýaly, kä ýerde süýrekläp, kä ýerde arkasyna hopba edip, öz öýlerine, ýagny öz gaýynlaryna eltip gaýtdy. Haslap, öýkeni agzyndan çykara gelen çepiksije gelin özünü bu ýoldan hälirák ýene yzyna alyp gitmeli gaýtarjylara gazan atarjaklar geläýmeziniň öñ ýanynda zordanjyk özünü öýlerine atdy. "Ah! – diýip, Miwe şonda ahmyr etdi, – eger ganym az bolmadyk bolan bolsady, onda men Mededi tä öýlerine čenlem düşürmän hopba edip äkidip biljek ekenim!"

Ýone Miwe bu işi gözden-dilden näçe ýaşyryň etdimmikäm diýse-de, beýle bolmady. Bir-ä, kolhozyň hasapçysy Gümürtik aga jahan ýagtýlar uçurda Medetler bilen aradaky čile aýak ýoluna çykanda, birem 2-nji brigadanyň gyzlary daňdan işe baryarkalar Miwâniň nähilidir bir hüjjük yşarady süýrekläp, köcäni kesip geçenini görüpdirler. Bu gürrüň oba ýyldyrym

çaltlygynda ýaýrady. Onda-da bu wakany küren obanyň ýarynyň dagyn görmän galmagy Medetler üçinem, Miweler üçinem kiçi-girim abraý dälди.

Ýöne şol günden soñ Çöñürde "Saba boldy" diýen halk aýdymynyň tutuş iki bendi artdy. Ony 2-nji brigadanyň gyzlary şol gün aşşam, göz baglanansoñ, işden gelýärkäler, adam çekýän ýük maşynynyň üstünde dik durup aýdyp geçdiler.

Bir agam bar, ady Döwran!
Diýýän saña öwran-öwran,
Boýum uzyn, çeýe göwräm,
Tur gaýt, oglan, saba boldy!

Men kime dilim ýaraýyn,
Saçymy goşup öreýin,
Guşlukda özüm baraýyn,
Tur gaýt, oglan, saba boldy!

Ýer ýaryljadi, Miwäniň agasy Döwranam oña girmedi. Ýöne bardy-geldi ol ýarylaýanda-da, Döwranyň bu wagt ýere girmäge eli degjek dälde, çünkü agrotehnikanyň kadalaryna görä, gowaça nobatdaky külte basylyp ýördi. Munuň ýaly gyzgalaňly döwürde ýeriň ýarygy-ha beýlede dursun, kolhozçylara başlykdan rugsatsyz kölegä-de sowulmak bolanokdy.

Onsoñ ýalta köpege ilden tapawutlanmak itiň aňsady boldy: ol ysyrganyp bardy-da, biri birini ýassanyşyp ýatan Tagangeldi bilen Başımı Gün guşlukda öl salmadan üýrüp çykardı. "It gözü tütün bilmez" edip, gara gazanyň daşynda köw ura-köw ura gaýtarjynyň gatlamasyndan geregini edinen köpege, elbetde, bırsalym süýner ýaly salkynjak ýer gerekdi. Ýogsam onuň bu oglanlar bilen aňyrdan gelýän dawasy ýokdy. Şol sebäpdenem olaryň üstüne abanyp üýrende, itiň sesi tolgunmakdan ýaňa birneme gyryljyk hem igençli çykdy diýäýmeseň,   örän   mylaýymdan   dostluklydy.

6. SUNGATYŇ GÜÝJI

Bu habary ilki oba getiren Sertip boldy. Ol bir gün ikindin ota gidip, boş geldi. Onda-da ýöne bir boş gelmekmi? Añyrdan uly goh turzup geldi. Elinde-de, şol hemişeki gulagyna tutup diňleyän kükürt gap ýaly radiosy. Ol radiosyny Sertibiň gjede-gündizde ýanyndan goýyan wagty ýok, galanyny hasap etmäninde-de, hatda ir bilen elini-yüzünü ýuwmagá daş çykanda-da, ony gulagyna tutup çykýar. Oguloraz gelnejäni gepletseň, ony wagtyndan öñ garradan bir-ä şol, artyp galmyş, sygyr ýatagyň bir çetini eýeläp duran gulan-eşekleri, birem ýaňky Sertibiň gulagyna tutup ýören guzlatgy ýaly radiosy bolmaly.

Şeýle eý görýän radiosyny Sertibiň ota gidende-de ýanyndan goýmajagy öz-özünden düşnükli bolsa gerek? Ine, onsoñ ol bu gün ikindin ala tozan turzup, obaň çetinden girdi, ot-da ýok, suw-da, ýüksüz!

– Dur-rr! – diýip, ol edil gapylaryndan 50 metr geçäge-de, goňsusy Öwezdurdynyn daş işiginde eşek-gulanyň jylawyny çekdi. Eşek-gulan burnuny giňden-giňden parryldadyp, badyny saklady-da, bütin maşgala bolup, tagta sekiniň üstünde irgözinden peşehana gaplanyp oturan Öwezdurdylaryň gözüniň alnynda, olaryň ýassynlar kepege garyp, sygyrlaryna bermeli dogralgy paçakly hamyrçanaklaryna eñegini basdy. Sertip kükürt gap ýaly radiosyny gulagyna bir ýetirip, birem aýryp, soňam ony dik depesinde bulaylap, daljykmakdan ýaňa gyryljyran sesi bilen: – Eşitdiňizmi?! – diýip gygyranda, peşehananyň içinde oturanlar eýýäm paçakly çanakdan çykýan tagamly küýürdini eşitmäge yetisidiler.

Şonuň üçinem olar bütin maşgala bolup ses goşup:

– Nämäni? – diýip, uly gyzyklanma bilen paçakly hamyrçanaga seredip soradylar.

Sertip iki barmakdan uly bolmadyk radiosyny şayat tutunyp, henize bu güne deňiç bu obada eşidilmedik habaryň bir çetini peşehanadakylara suňşurdy:

– Bu günden beýlák ähli zat türkmençe bolmaly! Bu hakda Aşgabatda bun-erte kanun çykýar!

Bu habary peşehanaň niçiksi kabul edeni ilki bildirmedi. Ümsümlik. Diňe paçakly çanakdan tagamly küýürdi çykýar. Onýanca-da, Öwezdurdynyn aýaly Mamış gelnejäniň türkmen radiosynyň diktörlarynyň sesine meňzeş howalasy belent sesi al-howada ýaňlandy:

– Ýassygym! ”Ýassygym” diýýän! Haýsy gyran degen bu ikarada meniň ýassygymy garbykdyran?!

Sertip eyýäm ýarty bolup barýan paçakly çanaga uly kanagatlanma bilen gözüniň ýiti gyýtagyny aylady-da, ýaňky aýdan habaryny gündelik durmuşa ilteşdirip gördü:

– Indiden eýlák ähli ýygnaklaram türkmen dilinde geçmeli. Ýygnak geçirmek üçin raýondan bize gelýän wekillerem hökman türkmençe geplemeli.

Öwezdurdy muňa ynanaýmakdan çekinip:

– Beh! – etdi. – Aý, goýsana, şu raýkomdan gelýän Nekelaý orsammy?

Sertip bu ikarada güman döremegine ýol goýup oturman, çürt-kesik etdi:

– Nekelaýyň, Andreyiň ýok, hemmesem!

Öwezdurdy iñkise gitdi.

– Beh... öz-ä walla, erbed-ä bolmazdy welin, oña nädip türkmençäni öwredip borka?

Kütegrägem-dä ol.

– Kütegem bolsa öwrenmeli bor, ýitem bolsa. – Sertip ýene-de elindäki otluçöp gutusy ýaly radiosyny howada kelemenletdi. – Kanun çykýar! Ähli ýygnaklar, gurultaýlar türkmençe geçmeli. Radio, telewizor türkmençe gürrüni köp etmeli!

Öwezdurdynu bu zatlar gzyklandyrman durmady. Ol abat eli bilen peşehanaň bir çetini galdyryp, daşaryk burnuny sokdy.

– Gürrüniň özi näme hakda bolmaly?

Sertip aljyrajak ýaly etdi.

– Ol esasy zat däl. Näme gürrüñ edilende nä, öz ene diliňde bolsa bolýar-da ahyrsoň!

Öwezdurdy bir eli bilen itinip, papiros otlandy.

– Aý, öñki edilýän gürrüňler boljak bolsa-ha, ony türkmençe etmänleri kem däl, men-ä walla bilmedim... ol taňkyrap barýan paçakly çanaga seredip, duýarlykly gussaly seslendi. – Telewizor, radio diýýaniň-ä hasam ikuçly. Men-ä walla bilmedim-dä, olary ertirden aşşama arassa türkmençe gepletjek bolsaň, gürrüñ bir ýetermikä oña? Ene ors dili çydaýan bolaýmasa bu şata?

– Sen ony menden sora! – Sertip belediň gürrüñini etdi: – häzirki pikirleri, bu edýän gürrüňleri bolsa, gije-gündizde ol-a 24 eken, 48 sagatdan programma düzseňem, gep gytlyk etmez, äňleri ýazaýmasa...

– Beh, walla, – Öwezdurdy goşarynyň syzlap durmasyny undup, az-kem janlanjak ýaly etdi.

– Radiony, telewizoryň-a bilmedim welin, ýygnaklar türkmençe geçse, şol-a erbet bolmazdy. Ýogsam, soňky döwürde bahalar-beýlekilerem üýtgejekmiş diýen gürrüñ köpeldi, birden bihabar galaýmaz ýaly gowy boljak-da... Orşçaňam ýarsyna düşsek, ýarsyna düşemzok. Baham üýtgetjeg-ä Meskewadır ýogsam welinim, biziňkilerde nä oñ ýaly erk barmy, beýleki barmy?..

Sertip janykdy.

– Wah, menem şony diýyän-dä! öz diliňde gepläp dursa, radio-telewizoryň, birde degmese, birde nepagasy degjek ahyryny!

Iki goňşynyň pikiri şeýtdi-de, garaşylmadyk ýerden biri birine sepleşdi ötägitdi. Gökde Gün tutulmagy bilen derejesi deň, türkmen halkynyň taryhynda seýrek duş gelýän bu geň hadysa olaryň ikisinem ganatlandyrdy. Onsoň iki goňşy dil birikdirip, Umydyň üstüne ugradylar: her zeýilli gazetde işleýär, meseläni aýgyt edip berer. Ýogsam, onuň düýbüne ýetýänçä Sertibiň gözüne uky gelmejegine Öwezdurdy belet, olar kän ýyl bări goňşy. Sertipler ýatmasa, Öwezdurdylara-da ynjalyk ýokdur. Gowusy ilkagşamdan bu meseläni çöp döwlen ýaly etmäge oña eliňden gelen kömegini bermeli.

Iki goňşy tirkeşip, aňyna-maňyna garaman, ýolugra Paşagulynam ýanlaryna aldylar. "Goý, pikirini aýtsyn, kän ýyldan bări tehnika bilen iş salışýar. Adam oglunyň kellesine gelmejek pikiriň Paşagulynyň kellesinde bar bolmagy ahmal. Onsoňam, onuň bu ýaşyna deňiç pikir aýdan ýeri ýok, diýmek, näme-de bolsa, kellesinde bir zad-a bardyr, ol bir zadam bireýyäm bişendir. Dil meselesem kiçi-girim mesele däl, elbetde oña gyzan kelle däl-de, bişen pikir gerek."

Orazbibi bularyň yzyndan gygyryp galdy:

– Dolanawergin-uu wagtyragynda! Ertir iş gezegiňe gitmelisiň, gjäň ýaryna gözüni dikäýmegin!

Umytlara barsalar, ol ýere eýyäm ýek-tük adam üýşen ekeni. Bularam üç tirkeşik bolup, tagta sekiniň üstünde çybyndan gaçyp peşehana gabalyp oturan çaklaňja üýşmeleňiň bir çetinden girdiler. Ýaş-eleňler ýerinden gürre ördüler.

– Salam, mugallym!

– Salawmaleýkim!

– Waleýkimsalam. Oñatlykmydyr?

Gelenler salam-helik alşyp, peşehana sümüldiler. Sertip Öwezdurdy bilen Paşagulynyň arasynda ornaşdy. Soňra ol oturanlara birlaý göz aylady, içinde Medediňkiden ýüzi salygы ýokdy. Ýakyn ýanynda oturangoň, Sertip onuň dyzynyň aşagyna salyp oturan bir desse kagyzynyň ilki sahypasyndaky sözbaşysyny ýaňy ýokaryk galyp barýan Aýyň ýagtysyna okap yetişdi: "Haý, seniň klasdaş bolaýyşyň!" Bu sözbaşyň aşagynda-da "Felleton" diýen ýazgy bar. Sertip gürrüňiň näme hakda barýandygyny derrew aňşyrdy. Şonuň üçinem: "Nädip oglany utandyrmak, onuň harp ýalňyşyny düzetdirip borka?" diýip, azara galdy. Soňra-da "ähem-ühem" edip, ol syr bildirmän, beýlesine öwrüldi.

– Umyt, arada makalalarňyzyň birinde ”bolaýşyň” diýen sözde ”ý”-dan soñky ýogyn ”y” düşürilmän yazlan ekeni, emma ol dar çekimlileriň düşüp-düşmezlik kadasы boýunça hökman düşürilip ýazylmalydyr, ägä bolaweriň bu kada! Birentek adam goýberýändir bu ýalňyşy. Olam hiç welin, arada biri ”felýeton” sözünü goşa ”I” bilenem ýazaýypdyr, ýogsam bisowat oglanam däl şol dagyn...

Umyt özünüň adaty bir hoşamaý ýylgyrmasyny etdi.

– Dilde häzir näçe diýseň bulaşyklyk kän, ony gazet-jurnalda işleseň biljek ekeniň. Bir sözüň iki-üç hili ýazlyp ýören ýerem bar, özem hemmesem dogry ýaly bolup dur, asyl dogry hasap edilýär. Meselem, ”mese mälim” diýen aňlatma. Ony: ”mesaña” diýip ýazyp ýörenem bar, ”mesaña mälim” diýip ýörenem. Bilemok, nämüçin beýdýäler? Belki, olar bu sözüň ilkibaşky görnüşini diklejek bolýandyrlar? Kim bilyär, ”mese mälim” diýen aňlatma, doğrudanam, ilkibaşda ”me saña mälim” diýen üç sözden dörändir? ýöne hemme dilde-de, diliň çugdamlyk kadasyna görä, sözler kem-kemden timarlanyp, gysgalýarlar. Onsoň birnäçe asyrda timarlanan sözi ýaňadandan başky durkuna gaýtaryp getirmek gerekmikä? Men-ä bilmedim, ýöne beýtseň, diliň ösüşine peýda däldigi-hä belli. Maňa galsa, ”näme üçin” diýen iki sözi ”nämüçin”, ”bu gün” diýen iki sözem ”bugün” diýip, bir sözde ýazjak. Tygşytly hem amatly. Gurbannazar Eziz öz goşgularynda ony ”bun” diýibem ýazyp görüpdir. Bu ýöne ýere däldir, türkmende biri diliň gadyryny bilse, Gurbannazaram bilen adam. Ýone welin, dilde uzyn çekimlileň gelýän ýerinde bir çekimli ýazyp, dili agsadyp goýmazdyn: ”ot” – my, ”oot”, ”at” – my, ”aat”, ”bil” – mi, ”biil” – dogry ýazmasaň näbiljek? Olaryň haýsynyň haýsydygyny biz bilyaris, ýöne indiki nesil bilermi? Türkmen dilini daşary ýurt dili hökmünde öwrenýänler nätmeli? Ýa türkmençäni özümüzden başga hiç kim öwrenmeli dälmi? Türkmen dili kesekileriň öwrenmegine mynasyp dälmi?

– Ýaňky ol ”mese-mälim” diýeniň-ä ”mese-de, serhoşa-da, ýagny görmejege-de mälim” diýmek dälmi nä? – Öwezdurdy dyzyna galyp, öz düşünýän sözüniň üstünden barlanya monça boldy.

– Ana, ana! – diýip, Umydam onuňkyny tassyklady. – Gördüñizmi? Bu-da meseläň ikinji bir tarapy, her bir sözüň atam döwründe nämeden döräp gaýdanyny biläýmegem aňsat iş däl.

Sertip gözüniň gyýtagyny aýlap, Medediň öz ýazgysyna ýiti-ýiti seredýändigini görüdäge, esasy meselä geçermen boldy.

– Biz-ä diýýän-ä, Umyt, seň ýanyňa has düýplüräk bir mesele bilen geldik. Söz – söz bor, ony eyleräk ulansaňam bor, beýleräk ulansaňam, öz zadyňdyr, heran-haçanam düzetseň giç bolmaz... Ýone, ynha, bu diliň ýagdaýy niçik boljak? Bu gidişimize gitseg-ä, soňunyň nämä baryp direjegi belli däl. Türkmençäň çygly daraldy gitdi, ýone diýýän-ä, basym ”Çilim

çekilýän ýer” diýlen ýaly, ”Türkmençe geplenýän ýer” diýip, onda-munda belli bir ýerem görkezerlermikän diýyän men-ä? Galmygystanda şoñ ýaly bir zat edilibem ýör diýyär eýyäm. Bir ýerde bir erbetlik başlanan bolsa, türkmeniňem başında bardyr. Şoñ üçinem, hälky şol radiodaky gürrüňe iki bolup bilen däldiris biz-ä. Habaryň bardyr-la, gazetde işläňsoñ?

– Aşgabatda nämeler bolup ýör, how? – diýip, Öwezdurdam ýaňy kepje sakgal edinende, Mary bazarynyň bakgalyny dilege tutup, ýarpy bahasyna diýen ýaly alan gyrmeczy donunyň synyny ýaňadandan çalyp oturdy. – Eýgilikmi özi? O diýdiler, bu diýdiler, biz ýaly garamayaga-ha düşünmegem kyn. Düýbi düzmi özi?

Umyt gürrüňe birneme ätiýaçlyrak başlady.

– Bizem, ynha, köpümüz şony eşidip ýygandyk-da. Entek belli zady-ha ýok welin, ýöne bize-de dil berläýek ýaly, şowuna düşse... Ýek-tük ýazyjy diýdi, alym diýdi, ugruna çykýan-a bar ýaly...

Paşagulynyň ur-tut anygyny bilesi geldi.

– Ahyr netijesi näm bolmaly onsoñ, ugruna çykylanda?

– ”Däliden – dogry habar” diýlenini etseň... – Umyt ýene-de garaňkylyga siňe-siňe seredip, ýáýdanjyrady, – Türkmen dili döwlet dili bolmaly, ähli zat türkmençeleşmeli...

Öwezdurdy ýüzüniň ugruna öz ünjüsini orta atdy:

– Biz-ä, walla, bilmedik. Eger radio, telewizor sap türkmençe gürrüňe geçmeli bolsa, onda mundan beýlesi nähili borka? – soňra ol hasapkeşligini edip, barmagyny bükdi: – Birinjiden-ä, mundan beýlæk onda çagalary telewizoryň öňünden aýryp bolmaz. O janawar öñ bir dynjyny alýardy orsça gürrüňe geçenlerinde. Indi nähili bor? Uludan-kiçä telewizoryň öňünde agzyny öwelder oturar millet, oña-da tok gidýä, toga-da pul gidýä. Bar, aýdaly, togy, puly jähennem ekeni diýeli, mala-hala kim seretmeli? Kim ot ýygjak, kim semzek kerçejek? Ozal uludan-kiç-ä hemme boýundy: orsça geçdiği her kim işli-işine dargardy. Indi nähili bor? Ine, bir-ä, şol meň berjek soragym...

– Dogry-da, dogry! – bolşup, oturanlaryň birnäçesi onuň gepini makulladylar. – Ýaltaçylyg-a köpeler, çykdajymyzam artar.

Goldawdan gylaw alan Öwezdurdy hasam ynamly gürledi:

– On-a men bara edil ýöne aýnadananam açık bilýän, çykdajyň artjagyn-a! Ýöne, ynha, meseläň ikinji tarapam bar. Gep diňe pulda-da däl... Bu etjek bolýanlaryny etseler, men-ä oññullygyň üstünden elter diýip biljek däl. Türkmeniň diliniň soňuna çykylaýmasa-da biridir? Meniň çakym çak bolsa, munuň özi türkmen diliniň abraýyny hem hümmetini gaçyrmak üçin ýörite tapylan aýylganç pirimmikä diýyarin...

– O nämüçin? – Bäsim bu aýdylany eşidip, ileri omzady.

– ”Üçini” şol. Bular ozal ors dilini nätdiler şeydip? Ertirden agşama radioda, telewizorda ony gygyrdyp goýdular. Ana, indi uly iliň gaçgyny şol dil. Eger türkmen dlinem şoñ ýaly etjek bolsalar, onda hemme zadyň öñki-öñküligine durany ýagşy.

– Onam diýme – diýip, Sertip goňsusy bilen agylarynyň ýolboýy bir bolandyggyna garamazdan, onuň bu gepini nädürs tapdy. – Takalam bolsa, öz diliňde okalsa ýagşy!

Oturular Sertibiňkä-de:

– Dogry-da-dogry! – bolusdylar welin, Öwezdurdy bir baba aljyrajak ýaly etdi. Emma derrew özünü dürsäp, garaşylmadyk bir güýçli delili orta atdy.

– Ine, men size ýene bir zady aýdaýyn, şu wagt telewizorda türkmençe bir zat berilse, uly il oña begenýämi ýa ýokmy?

– Begenýär.

– Begenýär. Bizem begenýäs, bu oturanlaram. Emma gündelik şeýle bolup dursa, bu begenjimizi taparyn öýdýänizmi? (Dymışlyk.) Tapmarsyňyz, ony men aýdaýaýyn. Bu wagt türkmençe dagyn bir kino görkeziläýse, il bende aýlawda aty çykan ýaly, bir hepde öñünden, bir hepde-de soñundan gürrüñini edip gezýär. Edýämi, edenok – aýdaýyň göni?

– Onyň-a dogry! – diýişdiler.

Öwezdurdy-da märekäni eline alaňkyrlandygyny aňşyryp, aýgytly hüjüme geçdi.

– Onda indiden eýläg-ä beýle bolmaz. Ony-ha men size açık aýdyp biljek. Türkmen dilem edil beýleki diller ýaly dildir-dä. Baş gün yzygiderli diňleseň, it ýaly öwrenišer gidersiň, öñküsi ýaly şires-ä bolmaz. Ahyrsoñunda diňlejegiňem ýene şol boş takallar bolsa, gury gaýta kellagyryny tutdyr. Ýok, öñki durşy gowudyr bu zatlaň!

Sertip içinden käýindi: ”Bu bitiniýme hasapkeş zaňñary alyp gaýtmaly däldim weli, oñarmadym-ow... Märekaň pikirini-hä bir bulasdyrjak welin, dil kanunyna-da zelei ýetäýmese ýagşydyr bu tetelliň? Iliň agysyny aglan bolýar, gara gaýgysam öz jübüsider, öz çağalary telewizory artyk ýakaýar öýdüp.”

Onýanca-da köçeden gyz maşgalanyň agy sesi eşidildi. Sertip dyzyna galdy.

– Beh, bu nämäniň alamaty? Ýör, Umyt, göreli, olara näme bolduka? Gyzlaryň biri Hammaewa ýaly-la?..

Olar agynyň öñünü gabatlap, köçä ýörediler.

– Gyzlar kim göwnüňize degdi? Hammaewa! Näzik! Horkuldyňyz näme?

– Gynançly hindi kinosyny görmäne barýas, şoñ üçin aglaýas...

– Baraňsonyz aglaňyzda bolanokmy?

– Ýok. Onuň gynançlydygyny öñünden bilýäs, onsoñ nädip aglamaly?

Näzigiň aşa duýgurlygyny özi bilen aradaky gizlin gatnaşyga ýoran Umyt derrew yzyna dolandy. Sertibem hüñürdäp, onuň yzyndan kowup ýetdi.

– Dünýäň şol gulkünçligi... diýmäýin diýsem.

– Näme diýdiň? – diýip, onuň sözleriniň soñuny çala eşidip galan Öwezdurdy bilesigelij sorady.

– Sungatyň güýjuni diýyän-ä! – Sertibem gürrüni ikuçly edip goýdy: – Öz halyna aglap oturmaly adamlary üýşürip, başga zada agladýar. Wah, ylmyň gowusy fizikadyr-la!

Häliden bări halys ugruny ýitirip diýen ýaly ýa-da ýone bu gün aşsam ýorgana aýalyndan giç girmeli boljagyny, onsoň ertir işe ukudan oňly doýman gitjegini gaýgy edinip oturan Paşaguly haýal-ýagalrak dillendi:

– Be-e, diýyän-ä, kanun çykýan bolsa, gow-u-erbet ony ýerine ýetirmel-ä borus. Tehnika meselesi düşünkli, ol öñküsi ýaly orsça bolar. Ýone, ynha, obany alyp görseň, bu taýda biz nätmeli? Hemme zat öñki-öñküligine galarmy ýa ol-bi üýtgarimi? Näme-de bolsa, ugruna-ha ýykylmaly bor. – ol sesini peseldip sorady: – Heý, obada orsça gepleýän barmy?

Pikir etdiler-etdiler-de, şäherden göçüp gelip, obaň çetinde tam tutunyp oturan Jumuşy tapdylar. Oglanlaryň biri hasam belediň gürrüñini etdi:

– Onuň çagalary ejesine ”mama”, kakasyna-da ”papa” diýýäler.

– Şu Jumuşamy? – Öwezdurdy ynamsyzlyk etdi.

– Gyzlarammy? – diýip, Paşagulam geň galdy.

– Gyzlaram.

– Beh, gyzlary asyllyjamýka diýyärdik welin...

Onsoň irde-giçde ýetdiräymegi ahmal dil erkinliginden kellesi az-owlak gyzan adamlar oglanlaryň birini iberip, Jumuşy derrew bu ýere çagyryp, onuň bilen berk gürleşmeli etdiler.

– Bäsim, sen ýeňil oglan, ýetip gaýt, ”Gel, möhüm bir geňeş bar” diýýäler diý. Pikirimizi aýdalyň, o näme diýyä, eşideris.

Bäsim bir käse çay içim salymdan mellegaradan Jumuşy yzyna tirkäp getirdi.

– Näme hyzmat? – diýip, ol peşehanaň bir çetini galdyryp, sekiniň bir gyrasynda göwünli-göwünsizräk çökdi.

– Ornaşykly otur! – Sertip oña duýdurdu. – Mesele gaty çynlakaý.

– Sümül-how içine ymyklyja, ýogsam milleti çybyna ýal edýän! – diýip, gyşaryp ýatan ýaşulynyň sesi çykdy.

– Çybyndan çekinýän bolsaňyz, üýşüp nätjekdiňiz?- diýip, Jumuş peşehanaň içinde garalyşyp oturan adamlara äsgermezçilik bilen birlaý göz aýlap çykansoň, arkaýyn seslendi.

– Çekinemzok, ýone goranýas! – kimdir biri wäşilige saldy.

Onýança ýene Sertip ara goşulyp, gürrüňiň böwedini ýykdy:

– Saňa bir sorag bar, Jumuş. Ynha, sen traktor sürüp ýörsüň ömürylla, hany aýt, heý, türkmençe at dakylan shaýyň barmy?

Jumuş: "näme diýjek bolýaňyz-aý?" diýen ýaly bükülişip, sorag belgisine öwrülip büküdişip oturan adamlara ýene bir gezek şübhelirägedin göz aýlap çykdy-da, nagt jogap berdi:

– Traktory ors ýasaýa. Kim ýasasa, şolam at goýar-da, bu taýda näme düşnüsiz zat bar, sluşı!

– Onda-da sürüyän sen-ä. Nämüçin seni hasaba alýan ýok? Ýurt kimiňki?

Jumuş düşünmejek boldy: "Bular meni gijjeleyän-ä däldirler-dä?" diýip, öz-özüne sorag berdi. Emma oturanlaryň çyny ýalydy, onsoň ol bilenini gaýgyrmady.

– Ýurt, kimiň jübüsü galyň bolsa, şonuňky! Ýene soragyň bamы?

Öwezdurdy ynjalyksyz gobsunjyrady.

– Edil beýem diýme-how, ýurt eýesizem däldir, ors diýip biri bardyr, gulagy edil jam ýalydyr zaluwadyň, häzirjek bolgun! Peşehana diňe çybyndan gorayandyr!..

– Bütin ýurt peşehana! – diýip, oturanlaryň biri ahmyrly seslendi. – Endam-jany eleme-deşik, diliňi ýarsaň – äleme jar!

– Jaý gürrüň. Ýurt eýeli, biziňki ýöne bir garawulçylyk...- Paşaguly ýumşajyk hikirdäp, ýeňsesini gaşady. – Men tehnika saklaýan, Umyt gazet saklaýa, Sertip – mekdep, ynha, Taňryberdi aga-da... – ol beýlesinde eplenip ýatan uzynakdan hor ýaşula barmagyny çommaltdy, – kolhozyň iki gulak pilini saklayá, suwçy! Haýsy birimizde düzgünli emel bar? Hemmämizem "tur-otur, kersen getir".

– Biz-ä how, emelleri gerek däl şulaň! – diýip, Taňryberdi aga burnuna salyp hüñürdedi. – Ýöne şähere baramyzda, ýüzümüz alyp kowmasalar bolany. Heý, şo taýda bir türkmençe gepleşerler ýaly edip bolmazmykan diýip umyt edýäs. İň bolmanda baş-üç söze bir düşüner ýaly bolsalar. Birem höküwmet şü agaç çemcäni köpeltse, ýogsam gaty kösenýäs. Näçe ýyl bări unaşy käse bilen içýäs. Magazinde galamçemçe satylmasa dagy nätjek! Çäýnek-käsämizem ýetenok. Höküwmetde türkmençe geplesseler, arzymyzy aýtsak, biziň-ä başga armanymyz ýok! Ýöne häzir-ä türkmençe barja eşidýän zadymyz obada-ha: "Ýaşuly suwuň tut!", şäherde-de: "Ýaşuly ýoldan sowul!" Heý, şundanam bir gün bormy?!

Ýaşulynyň sözüne ýaş oglanlar gülüsseler, Sertip başyny aşak salyp, ýer dyrmadı. Şol wagt garaňkynyň içinden suwçynyň aňry ýanyndan dözümlü ses çykdy.

– Adamlarda erk goýdularm-aý, kärdeş? Her kimiň çygry çyzylgy, şondan daşaryk bir ädim ätlejek gümanyň ýok. Ätleseň, injigiňi uçurjaklar!

– Yöne ýerçekenleň tehnikas-a erbet däl – Paşaguly onuň sözünü bölüp, düýbünden başga heňden gopup, ýuwanjak kikirdedi.

– Saňa nä, tehnika berýämi diýsen-e, özi getirýä – özem eyelik edýä. Çölde-düzde tekiz ýer-ä goýmady, at münüp düzे çykan özüň bolma, bu çakda, basan ýeriň alakaň kürümi ýaly gazym-gazym, iki ädim geçmäňkäň boýnuň oñruljak. Biz-ä, dogrusy, atam münemzok ýogsam welin... – Öwezdurdy gepiniň soñuny ýuwmarlap goýdy.

– Senem walla, çölüň gürrüňini edýäň, ýurt gitdi diýsen-e elden! – gyzmalykda obada ýakasyny tanadan Ata jykyr janykdy. Soňam ol gapdalyn daky Taňryberdi agany hürsekledi. – Gideli, goňşy, bular bizi gepletjek bolýar. Bu taýda uzak otursak, ertir gözümüz Sibirden açylar! Gidip, suwumyzdan habar alaly.

– ”Gözümüz Sibirden açylyp” biz nä ogurlyk edýäsm-aý, ýa biriniň diýenine däl diýdikmi? ”Suw tut!” diýilse, suw tutýas, ”Otag ota!” diýilse, ottag otaýas. Mundan beter indi biz maýmyn bolalomy?

Ýaşulynyň gepine onuň gürründeşi başyny ýaýkady.

– Beý diýmesen-e, kärdeş, maýmyna at dakmasan-a. Onuň begiňki ýaly günü bar: pisse çigtlän bolup, geleniň-gideniň öñünde garzynyp otyr. İki yüz kilometr beýlände tonnalap pisse ýygnalýar, ata-baba diliňe degen bolsa aýt! Ýogsam, şol maýmynyň daşyndaky gözenek ikimiziňem daşymyzda bar, arman, bize pisse berýän ýok! Hany, ýör, tur, gideli, meni kän gepletme, bu adamlaň gany gaýnap durandyr. Bu taýda uzak otursak, iň bärkisi gyşky kömür paýumyzdan kesileris welin, garaz, oññullygyň üstünden barmarys. Şoň üçinem sylagymyz barka gideli!

Taňryberdi aga onuň bilen ylalaşmady.

– Otur entek, gulaklaň posunuň bir açaly-la how! Nä günde-günaşa eşidip durmuň bular ýaly gürrüni?

– Tapdyň ýağsam bir gulagyň posunuň açjak gürrüni, sluşı! – diýip, özüni telewizoryň öñünden turzup alyp gaýdanlary üçin Jumuş oturanlardan gitdigiçe nägile boldy. Sekiniň gyrasynda amanat oturyşyndan-da onuň her demde bu taýdan göterilmäge taýýardygyny aňsa bolýardy. – Çynlakaý mesele bar diýseňiz, menem, ynanyp, gelýänem-aý, walla, sluşı! Indi ýurduň aladasy size galypmy diýsen-e? O bolmanam, ýurt biriniň elinde bolmaly bor, ol nä eýesiz ýatmalomy?

Umyt onuň ýüzüne incejik umyt bilen seretdi.

– Köpçülik eýe çykmasa diýýäňmi?

– Köpçülik, inim, hiç wagt hiç zada eýe çykmaň. Köpçülik diýmek – bir süri maldyr. Ony öñ Stalin aýdyp geçipdir.

Bu gezi eşiden Ata jykyryň girre gahary gelip, ýeňse damary şakga gatady.

– Ilde-günde entegem Staline ynanyň ýören hepbesizler bar oguşýa! Şol dälmi diýsene sizi şu güne salan?! Ýurduňy tozduran, iliňi aýak astyna salan kim?! Halk mal bolsa, ony mala öwren kim?! ”Sosializmiň ýeňşine golaýladygymyzça, synpy göreş şonça-da ýitileşýär” diýen bolup, adamlary biri birini duşman edip goýan kim? Türkmeniň okumyşyny Sibire sürüp, bu taýda diňe körzehinini, boýny boşuny galdyran kim?!

Ata jykyr entegem näçe diýseň delil getirjekdi, ýöne oña maý bolmady. Jumuş onuň alkymyndan aldy.

– Sen näme bu taýda Staline at dakýaň! – ol gyzarylyp, ýerinden galyberdi. – Başym dikkä men saña Staline at dakdyrar öýdýäňmi! Sen kim Staline at dakar ýaly, sluşı?! Ola-a generallisimus, senem bir keçe telpek türkmen.

– Sen özüň kim?! – diýip, Ata jykyram gyzarylyp galdy.

– Men ”keçe telpek” däl, şäher türkmeni, gorodskoý! Bilip goý şony!

– Gepiň şu bolsa, obalam senden gaçar. Onsoňam däninim baş gün obadan elkin oturan şäherli bolýan bolsa, onda obalyny tükendi bil! Adamhoruň adamhordygyna düşünmezdenem, şäherli bolup bolarmy?! Sen iň bärkisi öz kakaň nämüçin obany taşlamaly bolanyny bir bilyäňmi? Ataň pahyr ”baý-gulak” diýlip, Sibire surlenden soñ, bütin neberäňiz sülgüniň jüýjesi ýaly pytrady. ”Tanalýan ýerimizde galsak, biziňem gözümüz Sibirden açarlar” diýip, kakaň dagy mal-mülkden geçip, ur-tut şähere siňdi. Ataň-babaňy tozduran şol Stalini öwmelem indi sen bolduňmy?! Janyň-a sen ýakdyň!

Degerli bir delil tapmadyk Jumuş beter kejine tutdy gidiberdi.

– Janyň ýanjakdyr ýanýandyr, halypa! O bolmanam Staline at daksaň, janyň ýanan ýeri kän bor!

Edil şol wagt Öwezdurdam Jumuşyňka ”at goşdy”. Ol asyl ep-esli janlanyp, dili bir gapdalda goýdy-da, Jumuşyň pikirini ösdürmäge, baýlaşdyrmaga girişdi.

– Wah, ýolbaşçy diýibem Staline diýäýseň! Ol adamyň gezi – gep, sözi – sözdi. Onuň ýaly patşany indi gündiz eliň çyraly gezibem tapmarsyň! Ol näderdi – her ýyl ýaz geler welin, edil şu 1-nji aprele gabatlap, ähli zatlaň bahasyny arzanladardy. Bir köpük arzanladar welin – arzanladar! Oň asyl gije-gündiz gara gaýgysy ýonekeý halkdy! Wah, adamlaň ýagyrnysyna ýaňy bir şemal çalypdy welin, öläýdi-dä, pahyryň ömri gysga boldy-da...

Ata jykyr bolmajagyny bilen ýaly syny silkip turarman boldy.

– Häli gideli diýmedimmi men saña, kärdeş! Suwumyz eýýäm atyzdan-a bir çykandyr, ýöne ummadan çykmadyk bolsa diý!

– Çyksa çykypdyr-da, – onuň kärdeşi, ýaşuly suwçy giň göwrümlı gepledì, – nä aýagyna tiken batar öýdýäñmi?!

Ata jykyr peşehanadan daşaryk boýnuny uzatdy.

– Ýok, wah, tizräk yzyna düşmesek, biziň aýagymyza tiken batar!

– Panuslary ýak onda! – diýen ýaşuly-da peşehanadan çykarmán boldy. Diliň geňeşi biten bolsa, galan gürriňi nirede edemizde bolman dur, ä?

Oturanylardan olara birki adam töwella etdi, ýöne suwçular gaýdyp peşehana burunlaryny sokmadylar. Oňa derek arka tapynanyna monça bolan Jumuş olaryň yzyndan hüñürdäp galды:

– Dogry-da walla, sluši! Gepletseň, bular Staline-de at dakjaklar, Lenine-de. ”Ýurdumyz elimizden alynýar” diýip hoññuldajaklar, oñ ýerine näçe zatlar berilýär, şondan habar alyň! Mugt alanlarynda nätek diysene-e, heý, edibiljek zadyňyz barmy?!

Märekäniň içinden kimdir biriniň eşidiler-eşidilmez hüñürdisi çykdy:

– Aý, mugt alsalaram, şu adamlardan-a “edýäniň name?” diýjegi ýok, Allaň özi ýokardan bir zat edäýmese... Asla mugt almadyklarymy eýsem, agzymyzy ýagjardyp baranoklar-la, ýöne bir Ölmez-ödi, gaz-nebtimiz bilen bile janymyzy alanoklar diýäýmeseň, başga gönüçlik göremzok biz-ä: ýetimiň günü.

– Ýokardakylara-ha başlyklary name etseler kaýyl, olaň gözünü açyp göreni zorluk... – suwçy ýaşuly panusyny ýakyp durşuna, eşidiler-eşidilmez ýaňsylady. – Tüýs şol: ”Çanagy arkasynda, çemçesi – bilinde!” diýlenlerden-dä, bir topar boýny boş ýumuş oglany, garnyny doýur-da, buýruben näme ýumşuň bolsa. Gitdik-haw biz-ä!

– Ine, görersiňiz – diýip, ýüzüni mälim etmän, kimdir biri garaňkynyň içinde welilik satdy, – bu tetelli azy ýarsa, etiňizden goparyp-goparyp alar, dişi gana degmesin ýone... Şony diläberiň!

– Eýesini ýitirse, ugruny basym ýitirer diýek men-ä diýip, Sertibem bardygyny bildirip, garaňka jogap berdi.

Ýöne ”garaňkynyň” gara çynydy.

– Yükci eşek eýesiz galmaz. Üstüne derrew biri aýagyny atar, tamaňzyz tala daňaýyň, siz ulagly bolmarsyňz!

Soňam bir çetde garalyp ýatan ”garaňkylyk” ýerinden gozgandy.

– Biz-ä how, adamlar gaýtdyk onda, uzak otursaň, köp geplenýä, yzynda durmaga-da gaýrat gerek, olam gyt haryt... – soňra ol peşehanadan çykyp barşyna tutuk hüñürdedi: – Ýurdy elimizden alyp, deregine berilýänem arak bilen başyboş heleyýler diýäýmeseň, biz-ä üýtgeşik guwanarlyk zat göremzok.

Ilkagşamdan bări sekiniň bir çetinde içi giden ýaly eplenip ýatan ýüzi iri-iri düwürtikli oba şahyry Gabak bu sözi eşidende, içine gaýtadan jan girene döndi. Ol buruljyrap, dilini süýji jukguldatdy...

– Aý, şol ikis-ä ýurduñy bereniňe degýärem-laý...

Oтурانlar muňa aglajak ýaly edip gülüsdiler.

– Hany, gelin, döwletli gürrüň edeliň-le – diýip, Öwezdurdy oturanlara ýaşululyk edäýsem diýýän ýaly äheňde yüzlendi. – Warsakam gowy zat, ýöne äh-hem, ühem... ynha, bi Jumuşam geldi, indi esasy meselä geçeliň. Hawa, Jumuş, seni çagyrdanymyzyň sebäbi – gulaklara gyly gyrylmadyk bir habar ýetdi. Aşgabatda täze kanun çykdy... çykjak, çykyp baryar, umuman, eýýäm çykdy diýseňem boljak. Dil hakynda. Ony Sertip ýaňy ikindin, hol, gaýraky ýylgynly oýy bilýänsiň-le, ana, şo taydan getirdi. Agşam otuny alayyn diýip baranda eşidipdir: türkmen dili döwlet dili bolaly diýyä...

Jumuş bu habara ynamsyzlyk bilen gülümsiredi.

– Biwagt çak entemesiz ýerde enteseň, sluşi, o bolmanam ýa gulagyňa bir zat eşidiler ýa gözüne bir zat görner! Kakyn-silkin tapynmagyňam ahmal.

– Ýok-how, senem ýöne derrew ölümliginden tutuberýäň, hemmesi eýgilik. Gulagyňa onuň ýaly habar eşidiljegini bilseň, ol oýda bütin halk bolubam aýlananyňa degjek! ”Türkmen dili ors dilinden önde tutulmaly” diýen pikir o bolmanam çölde-düzde, döremese, başga ýerde döräp bilmez.

Oba şahyry ýatan ýerinde beýlesine agdaryndy.

– Dili gorajak güýjem diliň öz dörän ýerinde dörär-dä, başga nirede döresin-aý?!

– Hay, näbileýin-dä, sluşi, orsuň diline tokunsaňyz, işiňiz ugruna barayarmykan, basan ýeriňiz gap-çanak bolaýmasadır.

Gürrüniň ters ugra gidibermeginden heder eden Sertip ara goşuldy.

– Ýok-how, Jumuş, biz orsuň diline tokunjak bolamzok, gaýta türkmen dilinem şonuň ýaly arzly derejä ýetirjek bolýas. Niýetimiz gaty düzüw!

– Onda-da, kanunam çykan bolsa... – Öwezdurdam birneme ynamsyzrak dillendi. – Umuman, munuň özi täsin zat, ýöne her zadam bolsa, ýöne ýatandan bir zatlar eden ýagşy.

Jumuşam az-kem tolgunjak ýaly etdi.

– Idritti... – diýip, ol iki gepiniň birini orşçalap, uly alada çümberli göründi, – ýurt bulşagow ýene-de, indi nätsé borka? Sluşi, ýene şähere siňmeli bor-ow, görýän welin. Kakam pahyr meni oba nahak süsdürüpdir, öz-ä indi öldi gitdi pahyryň, azara galmalam men boljag-ow, şu türkmeniň ýaşulularyny bir tala daňyp ursaň, edýän işleri mydama ters! Men oňa: ”Oba

barsaň, günüň batragyň günüdir, göçmäýin” diýsem hiç diýenimi etmedi. Ine, indi düşyän günüň. Wah, oň özünü getirip ýaşat-da şu wagt obada!

Oturular biri biriniň ýüzüne köpmanyly ümleşdiler-de, ýene Öwezdurdyny geplemeli edip goýdular. Onuňam gyzza-gyzza gelende, içiňi ýakaýyn diýen ýaly, sypaýçylygy gutaraýa ekeni.

– Jumuş diýän-ä, seň çagalaň öýde ”mama”, ”papa” diýyäni cynmydyr?

Haýsydyr bir öz düşnüsiz aladalaryna gark bolup gidip barýan Jumuş bu soragy eşidip üşerildi, adamlaryň arasynda gaýdyp geldi. Hamana, traktorynyň tizligini çalyşjak bolýan ýaly, sekiniň gyrasyndan ýapyşyp, arkan gaýyşdy.

– Kim aýdypdyr ony, sluşi?

Öwezdurdy gümmi-sümmä urdy.

– Il şeý diýyär...

Jumuşyň gahary geljek boldy.

– Iliň... diýmäýin diýsem, menden başga işi ýokmy, sluşi?

Oturular keçäni dyrmaşdylar. Hiç kimden çykar ýerde ses çykmadı, ahyry Medet gözlerini elek-çelek etdi-de, gepe goşuldy.

– ”Il agzy – keramat!” diýlipdir, Jumuş akga.

Jumuş dyzynyň aşagyndaky ýazgylary kagyzlary töweregine görkezmejek bolup, gyzoturyşda bir elini ýere diräp, ýanyndlap oturan Medediň ýüzüne haýranlar galyp seretdi-de, bar güýjuni jemläp, nägile, ýöne başardygyça mylaýym seslendi:

– Il, inim, keramat ýerinde keramatdyr. Bu obada däldir. Hany, sen aýt – ol ýanynda oturan adamlara ýeke-ekeden barmagyny çommaltdy, – şu Sertibiň agzy keramatmy ýa-da Paşagulyňmy? A, belki, Öwezdurdyň agzy keramatdyr? Il diýeniň, ine, şul adamlardyr-da, sluşi. Heyý, şulaň agzyndan keramat çykjaga meñzeýämi? Inim, bulara keramat sürtseňem ýokmaz. Saña-da aýtjak zadym: iliň agzyna kän aňkarmagyn, aňkarsaň, aç galarsyň!

Şeýle diýdi-de, ol Bäsime seretjegem bolmady. Ýöne Jumuşyň iki gözem häzir gös-göni özüne dikilendir öýdüp, Bäsim keçäni şeýle bir dyrmalady welin, tas jopba deşipdi. Keçäniň ol ýeriniň ýüñünü täzeden sümek edibermelişi galdy. Emma onuň ýalňyşýandygy iň bärkisi Tagangeldiniňem bu wagt ýüzüni ýerden galdyryp bilmän oturanlygyndanam bellidi. Jumuş birbada iki adamynyň ýüzüne nädip dikanlap seretsin? Gürrüň gaýtadan başlananda, üç klasdaşyň üçusem birden öwhüldeşdiler, soňam ýüzlerini keçeden galdyrdylar. Tagangeldi bilen Bäsim biri birine müýnli seretseler, Medet syr bildirmän, ”feletonyny” terslikgän agdaryp, üstünde ykjäm aýbogdaşyny gurady.

Geňeše ýygnananlar Jumuşyň oýnamaga şäherde ýaşamandygyna göz ýetirdiler. Ol küren obany aýagyna ýapyşan palçykça görmän ýaşap ýören bolsa nätjek? Muňa adamlaryň gahary geljek boldy, ýöne hiç kes kinesini daşyna çykarmady. Çünkü çöñürliler o diýen bir gyzma halk däldi, olar esasan durmuş pelsepesine köpräk ýykgyn edensoňlar, darkaşyp almaly zatdan elmydama kemrysgaldylar. Häzirem ”sen-men” ýok gyzarylberman, olar içlerini hümlədip, çuň pikire gark boldular, bu iki arada çybynlardan hezil edinen bolmady, olar peşehananyň süzlen ýeriniň bardygyny bildirip, oturanlary edil ulukjyn açdyrdylar. Sekiniň üstündegars-gars hem şarpyldy köpeldi.

– Beh – diýip, Öwezdurdy durup bilmän seslendi, – Çybynlar oba çözýar welin, ýene pagta derman sepdiler öýdýän? Häli bir uçar obaň üsti bilen tozadyp gitdi diýdim-le şol ganymyny...

Emma oña ”hä” beren bolmady, oturanlar öñki pikirleri bilen başagaýdylar: ”Nämüçin Jumuş bize beý diýyäkän? – olar bu sowalyň üstünde keýpine kelle döwdüler. – Oglanlykdan şäherde önüp-ösenem bolsa, Jumuşyň ýerligi şu obadan dälmi näme? Kakasy pahyr şäherde ömrüni geçirendoň, akylyna aýlanyp, Çöñürden kimi görse: ”Yaňadandan yzyma, oba göçüp barsam armanym ýok, ýogsam çagalám halys bandit boljak” diýip zeýrenerdi welin, ugrunda bar ekeni-ow. Küren obanyň sylaýan adamlaryna diýip oturan zadyna seret, häý, pedernä... ýok, ýok, beýle däl! Häý, ulalyp oñalmadyk! Galanlary dagap gitdi, kakasynyň gözü açıkka oba aralaşdyryp ýetişeni-hä diňe şu Jumuş, muňam, bary bolup bilşı şu bolsa...”

Şol wagt sekiniň üstündäkileriň üýşmek sagdyn pikiriniň arasyň Jumuşyň gaty sesi bozdy. Ol garaňkynyň içinde tozan siňen gür gara gaşlaryny bürjeşdirip, şeýle diýdi:

– Onsoňam, sluşi, ”papa” diýselerem, ”mama” diýselerem, oň azary size galmandyr: öz çagalám, çöregi özüm berýän. Islesem, iňlisçe gürletjek, islesem – orşça, siziň ne işiňiz? Onsoňam men öz çagalarmyň betbagt bolmagyny İslämok, düşündiňizmi? Siziň ol türkmençäniz şäherde kime gerek? O taýda hemme zat orşça, men öz çagalarmy uly işde işletjek, özümiň garaýaga bulaşyp ýörenime nätjegimi bilemok, sluşi. Birinji sekretar etjek men öz çagalarmy. Ene soragyňz barmy?

Sertip saklanyp bilmedi:

– Gepem şonda-da, indiden eyläk Birinji sekretarlaram türkmençe gürlemeli diýen kanun çykýar-da!

Jumuş yüzünü keserák sowup, ýaşlykda şäherde ýaşaýarka öwrenen şireli sögüncülerinden bir tapgyryny oturanlaryň üstaşyry paýradyp goýberdi, soňam bärисine öwrülip, örän nägile äheňde gürledi:

– Men seni bulaň içinde iň üşüklerägimikäň diýyädim welin, Sertip, sluşi, janymy ýakdyň-ow! Birinji sekretaryň türkmençe geplejegini-geplemejegini neujeli özüňiz kädiňizi işledip,

bilip bileñzok?! Siziň agzyňzyň aýdýanyny şu taýyňyz eşidýämi? (Ol öz tüýlek gulagynadan çekip görkezdi.)

Jumuşyň gepine Öwezdurdynyň ýüzi çtyldy. Oglanka bassyr suw gidip, onuň çep gulagynyň eşitmesi haýallapdy, şonuň üçinem ol aldy-da, bu gezi edil özüne çekdi, öýkeli gürledi:

– Eşidip-eşitmän, bu adamlaň hiç biriniňem gulagy ker däl. Sen ýöne aýdyber, beter eşideris. Ýöne saña kanun çykjak diýilýär, şoňa boýun bolmaly bor indiden eylák diýilýär.

– Tüf, siziň kanunyňza! – Jumuşyň aşa gaharynyň geleni bildirdi. – Men size epilip salam biýrin, şol zakonyňz derekli zat bolsa! Bir topar işsiz yñdarma diýerler size, haýsy bir kagyza ýazlan zada ynanjak? Siz-ä çagalarynyzy türkmençe okadyň, menem orsça okadaýyn, soň kimiň Birinji sekretar bolýanyny görübíýris!

Ol şeýle diýdi-de, turmak bilen boldy, gepe düşmez bir topar yñdarma bilen mundan kän kejeleşip oturmagy özüne kiçilik bildi. Ýöne ol imisala gidibermedi, ýagşy ýeňsesini öwrensoň, yzyna gaňrylyp, oturanlara gyjalat berip gitdi.

– Ondan-a öz dükanyňzy oñaryň-da sluşi! O taýda ýekeje türkmençe ýazgy ýok, ýene hoññul-hoññul eden bolýaňyz meň başyma!

Jumuş şeýdip gidensoň, oturanlaryň gahary dura-bará ýüze çykdy, olar özlerini aşa kemsidilen bildiler: "Dogrudanam, nämünçin olar iň bolmanda, oba dükanyndaky ýazgylary türkmençä geçirtmeli däl? Küren obada ýekeje ors ýaşanok. Kolhozyň doňuz çopany Andreýem türkmençäni bu adamlaryň biriçe bilýär. Eger ol gaty görjek bolsa, ýaşululary doňuz ýataga töwella iberäýmeli bor!"

– Onda, adamlar – diýip, öz ýaşululyk roluna öwrenişiberen Öwezdurdy ýassynlar oturlyşygy jemledi. – Geňeşimiz-ä tas boluberdi diýseňem boljak. Sebäp diýseň, geplejek gepledii, diňlejegem – diňledi. Ertir başlygyň ýanyna-da bir baryp göreliň, ol näme diýýär. Belki, oňa eýýäm raýkomdan görkezme gelendir? Eger eýle bolsa, onda işimiz aňsatlaşýar: her kim öz maloty bilen boluberse-de boljak. Ýok, eger başlyk habarsyz bolsa, ondakysyny onda göreliň. Onda näme – turmaşakmy? Eger oturjak bolsag-a ýerimizi üýtgeden ýagşy. Sebäp diýseň, daşarda çybyn galmadı gerek, hemmesi peşehana doldy, indi biz daşyna çykaýsagam boljak...

7. DIL DAWASY

Ertesi gökde ýalbyrap Gün dogan dessine, işli-işine dargamazdan ozal kolhoz pravleniýesiniň kontoryna gitmek üçin belleşilen ýerde üýşüp adam tükellenende Gabak şahyr tapylmady. Onsoň oña garaşjak boldular, asyl garaşdylaram, ýone garaşdyklaryça-da, ol gaýta beter gelmedi. Onsoň ýedi adam üýşüp, sekizjinjiniň üstünden bardy. Barsalar, daşarsy gum-gukluk. Gapydan girseler, şahyr içki jaýda eplenip ýatyr.

– Bu nä hekaýat? – diýip, Öwezdurdy oba şahyryndan sorady. – Biz nä bu gün başlygyň üstüne gitmegi dilleşmänmidik?

– Dilleşipdik... – diýip, Gabak şahyr düwürtik-düwürtik yüzünü doğrucyl ajatdy, – Ýöne meň aşgazanymda ýara bar. Men türmäň naharyna bolman... Size tapawudy ýok, näme iýeňizde näme, siz meň ýaly berhizli däl. Onsoňam edil häzir men köne batyrlar hakynda täze poemamy ýazyp otyryny. Gezegiňiz gelende, siz hakynda-da ýazaryn, arkaýyn bolaýyň!

Adamlar sessiz-üýnsüz daş çykdylar.

– Näderis? – diýip, Öwezdurdy keýpsiz dillendi. – Sanymyz-a gürelip baranok, edebiýat ugrumya halysam gowşady...

Sertibiň jogaby nagt boldy.

– ”Atylan ok daşdan gaýtmaz!” Görogly agamyzyňam göwnüni bire baglap ýola çykansoň, yzyna gaýdan gezegi ýok. Onsoňam onuň kyrk ýigidiniň içinde ne şahyr bardyr, ne-de molla. Bizeň öz günümizi özümüz görjek bolalyň: ”Töwekgeliň işini Taňry oñar!”

Yzly yzyna iki nakyly eşiden adamlar duran ýerlerinde ruhlandylar. Olaryň gaýdyşyp ugran bady ýene batlandy. Onsoň olar şol ýerden gös-göni başlygyň üstüne gitdiler. Ýolda olara nırädir bir ýere toparlanyşyp barýan oba oglanlary duşdy. Oglanlaryň ýüzlerinde haýsydyr bir çynlakaý işiň ugruna çykanlaryňka meňzeş alamat bardy.

– Yörüň, ýigitler, bile gideliň. Biz başlygyň üstüne dil soramaga barýarys! – diýip, olara lak atdylar.

Onda oglanlaryň ekabyrragy:

– Iýilýän dilmi: sygryňkymy, goýnuňky? – diýip, ikirjiňlenip sorady. Importnymy?

– Ýok – Sertip oña jogap berdi, – diýilýän dil. Ene dili!

– Ýok! – diýip, oglanlaram öz gezeginde olaryň jogabyny nagt etdiler. – Biziň elimiz degenok. Tatar obaň adamlary Staline at dakypdyrlar, biz olar bilen urşmaga baryarys!

– Siz şu taýdan pyýadalap Tatarystana gitjekmi? – diýip, Sertip ör-gökden geldi.

Oglanlar biri-biriniň ýüzüne seredişip ýylgyryşdylar. Olara derek jogaby Öwezdurdy berdi.

– ”Tatar oba” diýip, aşaky goňşy oba diýyendir bular. Sebäp diýseň, o taýyk 10-15 ýyllykda bir tatar gelin düşüpdı.

– Ýeri, düşende näme?! – Sertip gatyrganyp sorady. – Onuň üçin küren obaň adyny üýtgedäýmek bormy?

– Üýtgedýänleri oň üçin däl, o gelin şunça ýaşasa-da, türkmençäni öwrenip bilmändir. Oňa derek onuň bilen düşünüşek bolup, bütin obaň dili bozulypdyr. Ol oba indi uludan-kiçä çalgyrt gepleyär.

Sertip ýagdaya göz ýetirip, geñirgenmesini ýuwutdy-da:

– Kümmiýew, sen Staliniň kimdigini bir bilyäňmi, gidip, oň üçin ýumruklaşar ýaly? – diýip, ondanam beter haýran galyp sorady. Çaky ol öz öñki okuwçysyna belet bolmalydy.

– Men bilemok, ýöne kakam bilyä – Kümmiýew-de gönüinden geldi. – Kakam: ”Stalin üçin urşmaly bolsa git, öñuni görüp gelen ýokdur...” diýdi.

– A sen näme? – Sertip olaryň ýene birinden sorady. – Sen nire, beýdip iliň üstüne sürünmek nire, Jülliýew?

– Aý, hiç... Men-ä ýöne bun telewizorda hezil zat bolmansoň, urşaýaýyn diýdim...

– Ýörüň, bile gideliň, ene dili size-de degişli. Biz size oň mekdepde düşündiripdig-ä. Jülliýew, sen bu zatlara düşünýän ýalydyň-la?

Ýigitler ady tutulan ökde okuwa kinaýaly ýylgyryşyp seretdiler. Ol çalarak gyzardy, ýöne gaty gyzarmady.

– Indi okuw gutardyg-a, ýoldaş mugallym! Onnoňam ene dilinde geplän – aç galýar. Bir döwüm çörek üçin ertirden-agşama depäňden gum sowurmaly. Diliňi aýnadyp bilseň, kölegeden ýer ýetýär. Siz bize başdan şony öwreden bolsaňyz, gowy bordy. Ors mekdebinde okanlaryň ikilikçisem biziň başymyza bayar!

Sertip nalaç başyny ýaýkady. Uly köçäniň ortasynda onuň sesi, edil klasdaky ýaly, öwütlü ýaňlandy:

– Ene diliňden çörek iýmek üçin bilimiň ähli ugurdañ cyn bolmaly. Ilki bilenem fizikadan, – soňra ol ululara ýüzlenip, ötüncüli gürledi: – Bulardan bulut ýakyn, sebäbi bu çagalalary adam şekilli okatmaga bize wagt bermediler. Okuw ýylynyň üçden iki bölegini gowaçanyň içinde sermenip geçiren çagalar bular, ynha-da, görüşüniz ýaly, netjesi! Ruhy talanan nesil-dä: çalasowat, ýarawsyz. Şonuň üçinem iň gowusy, gaýraty özümize diläliň!

Küren obadan diliň goragyna ýygnanan bary-ýogy bir oýnam kişi sanlaryny şondan köpeldip bilmän, öñe bir, yza iki ädip, ahyry kolhoz başlygynyň oturýan jaýyna maňlaýyny diredi. Bir

süri emenjek oglan ýaly öz öñünde boýunlaryny burşup duran bu adamlary görende, Şyhymgulynyň başlyk dodaklary göwniýetmezçilik bilen çöwrüldi.

– Náme, süñk paýlanjakmy?

Märeke ýöwsel dymdy, çünkü başlygy görenlerinde, adamlaryň ors geleli basyk sussy hasam basyldy. Onsoñ olar bildirmän, Sertibi öñe itdiler. Olam sakawlap diýen ýaly söze başlady:

– Indiden eýlák, başlyk aga, ähli ýygynaklar türkmençe geçmeli. – iñ soñky aýtjagyny iñ öñünden aýdansoñ, onuň ýuki ýeňlän ýaly boldy, uludan demini aldy: – Kanun çykjak, Aşgabatda, basym... ähem...

Başlyk hiç zada düşünmeýändigini añdyryp, Sertibiň ýüzüne örän täsin galyp, uzak wagtlap seretdi, şol seretdi oturdy, seretdi oturdy. Megerem, onuň kellesine: "Möhüm bir syýasy wakadan çetde galan bolaýmaýyn?" diýen aşa howsalaly pikir gelip-geçen bolsa gerek. Şonuň üçinem onuň başlyk ýüzi bir çtyyldy, bir ýazyldy, bir agardy, bir gögerdi: "Täze kanun çykýar, başlygam ondan habarsyz! Onuň üstaşyry geçip, bu habary Sertibe ýetirip ýören kimkä? Raýkom niredekä? Ony náme üçin başlyk ilki raýkomdan eşitmeli däl? Ol eýýäm, belki, başlygam däldir? Belki, bu obada eýýäm Sertip başlykdyr? Belki, eýýäm raýkomam ýokdur? Eý, hudaý!"

Şunuň ýaly pursatda başlygyň ýogyn bokurdagynyň düşnüsiz jisimden dolmasy bardy. Duýdansyzlyk başyndan inende, ol özünden bilniksiz ejizlejek bolardy, özünü ýalñız hem garawsyz duýardy. Häzirem edil şeýle boldy, aýratynam: "Belki, bu obada eýýäm Sertip başlykdyr?" diýen aýylganç pikir onuň onki süñönüni lagşatdy. Ol owadan çäýnekden bir käse demini alan aýy gök çayý guýup, ätiýaçdan ony Sertibiň öñüne süýşürdi-de, juda pessaý ses bilen:

– Ony kimden eşitdiň? – diýdi.

Sondan soñky dowam eden bary-ýogy bir minuda ýeter-etmez wagt kolhoz başlygynyň ömründe Üýtgedip gurmak syýasaty başlanaly bări iñ heýhatly synag pursatyna öwrüldi. Üýtgedip gurmakdan şundan üýtgeşik şarpygy ol entek dadyp görmändi, görerinem öýdenokdy. Bujagaz synagam uzaga çekmedi, Sertip gönüinden geldi:

– Radiodan...

Ol elindäki gabarasy dört barmakdan uly bolmadyk gutujygyny görkezdi.

Başlyk seňrigini ýygyrdy.

– Şujagazdanmy?

Sertip özüniň märekäniň öñünde ýalñyzlykda durandygyny bütin süñni bilen szdy, ýöne yza ýekeje ädimem çekilmeli.

– Hawa... – ol elindäki radionyň juda naýnywanjadygyny indi görüp galan ýaly, oňa başlyk bilen des-deň tiňkesini dikdi, soñam özünü ýa-da garşysynda oturany köşesdirmek üçin: – Muňa kiçijek diýip, göwnüýetmezçilik etmäň, başlyk aga, bu-da ullakan radiolaň aýdanyny sözme-söz gaýtalaýar... – diýdi. – Aşgabatda dil hakda kanun çykýar. Indiden eýlak ähli zat türkmençe bolmaly. Lozunga-şygarlaram...

Entek nämäniň nämädigini doly aňmasa-da, Şyhymguly bir zada anyk düşünip ýetişdi: "Sertip başlyk däl... Diýmek, raýkomam öñki ýerinde duran bolmaly!" Nädip beýle mojuk pikir onuň kellesine gelip bildikä? Garralyp ýör öýdýän... Şyhymguly uludan bir demini aldy, maňlaýyna inen sowuk deri syldy, soňra-da unaş içýän ýaly dodaklaryny aýratyn lezzet bilen çömmeldip, öñünde sazanaklaşyp duranlaryň ýüzüne gezekli-gezegine seredip, başyny ýáýkady. Onsoň ýap-ýaňyja Sertibe hödür eden bir käse çayynы arkaýyn yzyna çekip aldy-da, içindäki çayý beýlesindäki içi kagyzly sebede batly serpip goýberdi. Duýdansyzlykdan ýagşy aýñalandygyny bildirip, owadan gülli çäýnekden howlukman özüne gaýtadan çay guýundi, garşysynda jansyz garantga ýaly bolşup duranlara göz edip, ondan ganymat bir owurdyny lezzet bilen gyzgynlyggyna owurtlady, soňam endigine görä, oturgyjynda arkan gaýyşdy.

– Haçandan bări radioň diýenini edýän bolduňyz? – ol jogaba garaşyp, ajy gök çay "süzdi". Märeke jyňkyny çykarmady. Başlyk soragyny dowam etdi. – Radioň diýeni bilen ýasaýan bolsaňyz, ol: "Çöli gülzarlyga öwreliň!" diýende niredediňiz?

Märeke dymdy. Başlygyň sesi has ýognady hem gataldy:

– Radio: "Kommunizm guralyň!" diýende gurduňyzmy?

Adamlar ýene-de bialaç dymdylar.

– Ýok, siz heriňiz özüňize towuk ketek gurnanyňzy gowy gördüniz! Radio: "Janymzy aýaman işläliň" diýende işlediňizmi? Ýa nähili işläniňiz ýadyňza düşenokmy? Ýatladaýaýyn? Beýle bu günü indi radioň diýenini edýän, şonuň bilen ýoreýän kişi bolduňyz meň başyma! Kolhozyň gowaçasyny ot basdy: suwoty, burkazýama, görmek... pohpisir... ey hudaý, diýmäýin diýsem, içine dagyn girer ýaly däl! Sertip! Saňa degişli dälmi bu zatlar?

– Men mugallym.

– Bolaňda nä mugallym! Bu obadan alym çykmajagyny bilýän, ertir okuwçylaňnam al-da, "ïkinji birgadyň" gaýraky kartasyndan giriň!

Sertip allaneneňsi bolup, garşy çykdy.

– Bolmaz, owalam bary-ýogy iki klas galdy mekdepde: birinji bilen onunyj. Olaram pagta kowsak, mekdebi ýapaýmaly bolýarys, ony edip bolmaz!

– Beter bolar! Türkmen pagta ýygyp eklenmeli, okuwy beýleki milletler okar!

– Arada ”Edebiyat-sungatda” okuwçylar pagta ýygmalý däl diý...
– Bes ediň maňa gazediň, radioň gybatyny tutaryk edinmäňizi! Men diňe raýkomy bilýän, eşidýäňmi, Sertip? Raýkom buýruk bersin, şonda men kolhozyň bar gowaçasyny pagtasy-sagtasy bilen edil iki günde doňuz dören ýaly, beýlesine agdaryp taşlaýyn! ýygmaň, hiç häýsyňam ýygmaň! Okuwçyňam, beýlekiňem, eşitdiňmi, Sertip, senem ýygma!

– Bor.

– Nämé bor?

– Ýygman.

– Nämäni?

– Pagtany...

Şyhymguly gahar-gazap bilen gygyrdy:

– Maýmynam borsuň! ýygmanmy! Ertir mekdebiň içinde gyrmalýdy göräýmäýin! – soň ol mazaly demini alan gök çayyndan jäji jowur ak hytaý käsесine püre-pürläp çay guýundy-da, bir zarbada demine çekdi. Çay ony köşedirdi, onsoň ol ýüzüni galdiranda, garşysynda jyñkyny çykarman duran biçäre adamlary gördü. Onuň bu nalajedeýinlere uçursyz nebsi agyrdy. – Nämé beýdip, agaç ýuwudan ýaly sömelişip dursuňyz? Bar, gaýdyň!

Eýyäm onuň äheňiniň ýumşandygyny aňan Öwezdurdy saralgy goşaryny arkasynda gizläp, söz gatdy.

– Onda-da, başlyk, ýygnaqlar-a türkmençe geçse kem däl. Kanunam çykýan bolsa...

Şyhymgulynyň üýşüp duran gahary ýokdy, adamyny edil serreltmejek ýerinde bolgusyz dyzmaçlyk edip durman, iň ýakymsyz gepinem ýuwaşlyk bilen diýerde. Häzirem ol ýuwaş gepledii.

– Arkaýyn boluň, bu kanunyňam güýji öñküleňki ýaly bor. Radioň, telewizoryň gürrüňine ynanyp ýörmäň, olara ynansaňyz, aç galarsyňyz. Ertir, ynha, ýetirnip bilmeseňiz, radioň ýa telewizoryň üstüne gitmersiňiz. Meň üstüme gersiňiz. Şol wagt dil barada erteki otaryan alymlaň ýa ýazyjylaň birem ýanyňyzda tapylmaz. Olaryň birem size toýuňyzy ýa sadakaňyzy sowar ýaly mal, un bermez.

– Onda-da başlyk...

Şyhymguly Öwezdurdynyň gepini ýoldy. Bu ýerde ol, elbetde, hiç hili üýtgeşik iş edendirin öýtmedi, çünkü kolhoz başlygynyň, aňyrdan gelýän däp boýunça, islendik kolhozçynyň gepini şarpa ýolmaga haky bardy. Muny iki aýaklynyň içinde geň görmelidir öýtjegi ýokdy.

– ”Onda-da”-ny goý! Entek men bir raýkomdan sorap göreýin. ýerine ýetirmeli buýruk bolsa, aýdarlar. Buýrugyňam telim hilisi bar, käsi ýöne il ýüzüne berilýär. Türkana bolmaň.

Men entek ýaňky kanun diýeniňiz hakda ýokardan görkezme alamok, alsam aýdaryn. Gaýdyberiň!

Başlyk sözünde durdy. Kolhozçylar onuň jogabyny ertesi kolhozyň radiouzelinden eşitdiler.

– Pikir beriň! Pikir beriň! Gepleýär ”Ýalkymly ýol” kolhozynyň kolhoz radiouzeli! Agşamyňyz haýyrly bolsun, ýoldaş kolhozçylar! – daýhanlar klub müdürü Mürzäniň sesini tanap, çig kerpiçden salnyp, içi-daşy samanly ylaý bilen suwalan hütdük ýaly jaýlarynyň bir burçunda asylgy birmeňzeş gara reñkdäki ýüzi sary tegmilli radionokatlaryna golaý-golaý süýşdüler. Mürzäniň güýçli tolgunýandygyndan çen tutup, onuň ýanynda hökman başlygam bardyr diýip çak urdular. Mürze dowam etdi: – Häzir kolhoz maldarlary üçin taýýarlan ”Mala seretmez” atly konsertimizden öñürti möhüm habary eşitdirýäris.

Bu bildirişden soň gözlerini sary tegmillere dikip oturan kolhozçylaryň öýünde ümsümlik emele geldi. Radiodan şakyrdy eşidildi. Diktor öñküsinden birneme ýognan ses bilen:

– Gepleýär başlyk! – diýdi-de, dabaraly dymdy.

Añyrdan oturgyjyň şakyrdysy gelende, kolhozçylar ýene-de bir gezek radio garşı süýşek boldular, emma köpüsiniň öýünde indi öñe süýsmäge ýer ýokdy, kolhozçylaryň darajyk öýleri radionokada ýeten ýerinde guitarýardy. Şonuň üçinem olar durşy bilen iki gulaga öwrülip oturyberdiler.

– Salam ýoldaşlar! – diýip, başlyk adatdan daşary sypaýyçylyk bilen ardynjyrady. – Armaň! İşden gelişdiňizmi? Bu gün men dil hakynda çykyş etjek. Şuň ýaly bir waka, waka-da däl-de, zerurlyk diýen ýaly bir zat ýuze çykdy. Umuman, menem dili gowy görýän, meselem, bir adama bir ýumuş buýurjak bolsaň, hökman dil gerek, birine görkezme berjek bolsaň, dil gerek. Adamlardan bir zat talap etjek bolsaň, ýene dil gerek. Iň bärkisi, suwça: ”Gowaça gowuja suw tut!” diýjek bolsaňam, ýa birine käýinjek bolsaňam, dilsiz mydar etmek kyn. Ýöne, duruň entäk, gowy ýadyma düşäýdi, dilden öñ aýtjak bir zadym bar. Ikinji birgat barada. Ikinji diňleyäňmi? Sizem suwçular?! Ýaňy garaňky gatlyşansoň geçip gelýäkäm gördüm, gayraky atyza suw tutup ýören ekeniňiz. Nämüçin ony idegsiz goýduňyz? Añyrky şorluga suw gidip ýatyr. – Gep muňa gelende, başlygyň sypaýyçylygy gutardy. Ol gepine bir dyngy berdi-de, soňra bat alyp ugrady: – Näme ýene ýandak suwaryp başladyňyzmy? Oval suwumyz ýetenok, mydam dileğçi, oñ üstesine-de ýene meýdana-da kowýaňyzmy? Özem erte-birigün şo taýyk ýygymçy girmeli, men ýöne pagta gowrak açylar ýaly çalaja doýruň-da, aýraýyň diýipdim-le? Siz nädipsiňiz o taýyny? Kimiň işem bolsa, ertir daň bilen kantura gelsin! eşidýäňmi, ”ikinji”? Allamyrat, saňa diýyän! – Başlygyň gahary gelip, gyzyp başlany bildirdi. Şonuň üçinem adamlar möhüm habar şudur öýtdüler. – Asla, Allamyrat, sen diýyän-ä çyra söndürilmäňkä (ağşam sagat 10-da kolhozçylaryň ertirkı işe gerekli ukusyny almagy üçin

çyralar ölçürilýärdi), kantura bir gelip git-le! Men seň bilen halys tutaklaşybam irdim. Zähmet depderçäñem alyp gel! Sendenem bir bırgat bormy! Seň obadan gümüñi dartaryn, eşidýäñmi?! Salyh! Otdel kadyr! Senem gel! Zähmet depderçeli seýfiň açary kimde: sendemi ýa partorgdamy? Profkom, senem gel! Seň dagyn gözüni ýeňsäñden çekerin, eşidýäñmi! Size gep oňar diýseň (başlyk radiodan gürläp oturandygyny undup, sesini üýtgedip, kimiñdir biriniň agzyna öýkündi): "Baş-şly-yk, batga-aly ýerden kolho-ozçylara pa-agta ýygdyrmak bolanok, beýleki etmek bolanok..." Hany, gel-dä indi ýygdyrmak bolmaýan bolsa, şowür çek-de suw tut uzyn gije, göreyin! O nämükün men görmesem, biriň göreñok harapçylygy?! Gelin bärík hemmäñ, tiz! Kolhozçyny salmak bolmaýan bolsa, men siziň özüñizi saljak batga şu gije, bir topar... diýmäýin diýsem!..

Başlyk nämendir bir zada güýmenen ýaly boldy welin, şol wagt aňyrdan oba klubunyň müdürü Mürzäniň: "Efirde käýindiňiz, başlyk aga" diýen ýaly ysgynszja pyşyrdysy eşidildi.

– Dur entek! – diýip, başlyk oňa azgyryldy. Emma pyşyrdy onda-da dowam ediberjek boldy welin, radioda bütin oba tanyş şarpygyň saldamly sesi ýaňlandy. Pyşyrdy şol bada tapba ýatdy, kolhozçylaram şondan soň bütin aşsam Mürzäniň ýakymly sesini eşitmekden kesildiler. – Gulmyrat! – diýip, başlygyň jemleýji hökümi eşidildi: – Bun aşsam tä 12-ä čenli çyra sönmesin! Gel, kanturyň töwereginde bol!

Başlygyň şakyrdap, stoluň başyndan turup gideni eşidildi. Efirde biraz wagt howsalaly ümsümlik höküm sürdi, birdenkä-de gapy täzeden şarkyldap açyldy-da, radioda ýaňadan başlygyň sesi çykdy. Onuň gaharynyň ýatyşmandygy bildirip durdy:

– Tas ýadymdan çykan ekeni. Düýnki meň ýanyma "dil" diýip gelenler! Size diýyän, eşidýäñizmi?! Eşitmedim diýmäñ, obaň içinde topalaň turuzsaňyz, hezil bermen! Men şu gün raykom bilen gepleşdim, "Aşgabatda bäs-alty sany bozgagyň tapyp ýören zady" diýdi şol "Dil kanuny" diýyäniňiz! Sertip! Eşidýäñmi? Senem aňry gitse, ýedinji bolýaň! Şol guşuň ýumurtgasy ýaly radioňy gulagyňa tutup ýörmäňi goý, men saňa öñem kän aýtdym. Goý, şonyň, ýene-de bir gezek aýdýan, oññullygyň üstünden barmarsyň! Radiodan eşitmeli zadyňzy kolhozyň öz uzeli eşitdirer, "onda ol bolupdyr, munda – bu bolupdyr" diýip, göreniňizi, eşideniňizi şu oba getirjek bolmaň. Allanäme parahat obamyz bar, agzybirje ýaşalyň, biderek kel-kelä başyňzy sokmaň. Iýmäge çöregiňiz, içmäge çäýyňyz bolsa besdir! Damarynda çyn türkmen gany aýlanýana başga näme gerek, Sertip?!

Galanlaňňzyňam gulagyňyzda galsyn şu aýdanlarym. Aşgabatda birki sany bozgak ýazyjysumak ýa alymsumak topalaň turuzýa diýip, parahat obamzyz çäýkajak bolmaň! Men oňa ýol bermen. Ýagşam bir size dil gerek ekeni, geziberiň-dä öz diliňiz gömeýinden sogrulmasa! Men sizi şoňa kaýyl ederin. Otuz ýedi-otuz sekiziň terbiyeçiligini ýadyňzdan

çykardyñyzmy?! Gelin, ertir kantura ýatladaýyn haýsyňa gerek bolsa! Bir zady bilip goýuň, garyp daýhan maşgalasyndan gelip çykanlar ”dil” diýip, beýleki diýip, ýa kolhozyň ýerini paylaşjak diýip, topalaň turuzmaz. Oň ýalyjak hyýaly bar adamlaň aňrysyny gowuja edip dörüberseň, hökman bir násaz doglan ýeri bardyr: baýdyr-gulakdyr ýa-da şolaň guýrugydyr! Höküwmet basym bu zatlaň bellisini eder. Çagajyklarňza haýpyňz gelsin, olar dilsiz oňar, ýone çoreksiz oňmaz. Ulalyp oňalmadyk bolmaň, bolşuňz şu bolsa, haýsy dil bolanda, size nä!

Gepiň tümmeňk ýeri, işli-işinizi bilen boluň, düşünüklimi? Sertip, esasanam sen. Asla sen radioňam al-da, ertir meň ýanyma kantura gel, tabşyryp git şonyň! Nämə gerek bor-bolqusyz zady diňläp, ili azara goýup ýörmek. Nämə gerekli kanun çyksa, özümüz köpcülige ýetireris. Ýone saňa obany çaykatman, berk belle şuny! – şondan soň ol aňryk bir ýere gygyrdy: – Mürze! Gel, çaltjak aýdym maşynyň goý, goýjak bolsaň, men boldum! Bir aýdym-ýarym aýdym diňlesin adamlar, ýadap gelendirler.

Mürzäniň bu işi çökder göwünli-göwünsiz edýändigini radioň başında uklaman galan kolhozçylar aňdylar. Çünkü bu gün ol konserti öz söygüli aýdymy ”Tarla traktorymdan!” dälde, haýsydyr bir halk aýdymyndan başlady. Emma munuň indi ullakan bir tapawudy ýokdy, pagtaçylar konsert diňlemäge ýaraman, agyzlary çorekli uklap galdylar. Başlygyň ”möhüm çykyşy” olaryň bir wagt kada giren gowy däp-dessurlaryndan käbirini bozdy, meselem, olar hepdede bir gezek, ýagny hut şu anna günü aýaklarynyň-elleriniň çoruny ýuwýardylar, ýone bu gün ”möhüm habary” diňlemeli bolanlary üçin olaryň aýaklarynyň-elleriniň çory ýuwulman galdy. Bu-da Sertibiň öz obasyna edip bilen ýagşylygy boldy.

Başlyk Sertip bilen ertesi hasam gazaply gürleşdi. Ýany bilen beýleki ”dilçilerem” çagyrdyp, olaryň-da ýagşyja ”suwuna” degdi.

– Sertip, eşitmedim diýme, obadan gülberiňi arkaňa daňaryn! Obany bulamaň goý, çöregiňden kesilersiň! Sensizem obanyň oglanlary sowadyny çykar. Asla seň okadýanyň nämə?

– Fizika.

– Pizika? Türkmen çagalaryna şol pizikanyň nämä geregi bar? Ata-baba şonsuz oňlupdyr dälmi?

Sertip durup bilmän, garşı çykdy:

– Fizikany Orta Azyýada mundan müň ýyl owalam öwrenipdirler. Meselem, Abu Reýhan Beruni...

– Gap sesiňi! Erteki otarmaň goý! Birküç sany geň adamyň adyny öwrenýäňiz-de, totyuş ýaly ömürboýy şony gaýtalaşyp ýörsüňiz. Müň ýyl oval bu taýda onuň ýaly ylym öwrenilen

bolsa, bu gün biz beýdip, gara zähmet bilen gün görmeli bolmazdyk, il ýaly ýaşardyk. Meñ saña diýjek zadym: biziň halkymyz ylymsyzam, gerek bolsa dilsizem ýaşar, ýöne pagtasyz ýaşap bilmez.

– Ýaşap bilmez... – diýip, Sertibem pyşyrdady.

Başlygam onuñkyny tassyklady:

– Menem şony diýýän-dä, ýaşap bilmez. – birdenem ol Sertibi yrandygyna ynanman, gaýtadan sorady: – Men: ”Pagtasyz ýaşap bilmez” diýýän, sen nämesiz diýýäñ?

Sertip dogrusyndan geldi:

– Men: ”Ylymsyz-bilimsiz...” diýýän.

Başlyk syçrap ýerinden turdy, onuň gahar-gazap bilen gaýnap çykan sesi jaýy bütin süñni bilen sarsdyrды.

– Ýaşar, köpeý ogly! Galat aýdypsyň! Türkmen gerek bolsa, dilsizem, agyzsyzam ýaşar!

Başlygyň sesi Sertibi şeýle bir gorkuzdy welin, onuň dyzlary uşajyk sañnyldydan ýasalana döndi: ”Be-e, ýa açlykdanmyka? – diýip, ol içinden pikir öwürdi.- Dişimiň kirini açman gaýdyberdim-dä, iýäýmelidim iki agyz welin...”

Şyhymgulynyň sesini peseldip, dişini gyjyrdatmagy ony özüne getirdi.

– ...şuny ýadyňdan çykarma! – bar gany ýüzüne uran başlyk iki elinem stola diräp, janyndan szydrydy: – Arap gelende ýaşapdyr, pars gelende ýaşapdyr, Çingiz han gelende tükenäýmändir, indem tükenmez!

– Türkmen baş ýüz ýyl bări çydap gelýär – diýip, Sertip agzyny müñküldetdi.- Baş ýüz ýyl!..

Muny eşiden başlygyň ýüzi awy bilen suwarylana döndi:

– Gerek bolsa, ýene baş ýüz ýyl çydamaly bor, eşidýäñmi, tentek, başga çykalga ýok!..

8. HALK EMI

Ussa Haýty melhem ýasap oturyşyna, garşysyndakyň ýüzüne uly gyzyklanma bilen seretdi.

– Be, onda ”Sertip” diýilýän siz bolmal-ow?..

Sertip ýüzüni sallady.

– Bolup biseg-ä biz. Näme, Ussa aga?

– Aý, hiç, ýöne ”Älem içre adam gezmez, at gezer” diýleni-dä, adyňyzy eşidip ýörüs ep-esli wagtdan bäri. Arada obaňyzdan Öwezdurdy diýip biri goşaryny saldyryp gitdi. Sertibiň eşeginden ýkyldym diýip... Ussa Haýty Sertibiň ýüzüne köpmanyly seredip dymdy. Garaşdy.

– Öwezdurdy henize defniç meň eşegime aýagyny atan ýeri ýokdur.- Sertibiň ýüzi önküsindenem beter çytyldy. – İçigara galmyşyň sorkuldaýsyny...

Ussa Haýty melhem garmasyny çaltlandyrды.

– Häzir em ederis. Onda eşekden ýykylmandyr-ow ol?..

– Ol haýatdan ýkyldy.

– Adamlar düz ýerden ýöränlerinden, her zat edenlerini gowy görýärler...

Sertip göwnüçökgün hüñürdedi.

– Düz ýerde zat barmy? ýöräniňe degýärmى? Düz ýerden ýoreýänleň hemmesi indi beýlekilere mätäç. Emma haýp ýeri biz ýentegem okuwçylaň gulagyna könäni guýup gidip oturmaly bolýas. Öwezdurdy şopur, kolhozyň maşynyny sürüyä. şol maşyna şay gözläbem gije kolhozyň şay saklanýan skladyna giripdir, soňam arkasy hالتالىy yzyna haýatdan bökende, haltaň agramyna goşaryny çykardypdyr.

– Gündizlikde, gappsy açykka baraýmaly eken-dä.

– Gündiz barsaň, birinjiden-ä, şay ýok. Ikinjidenem, bolaýanda-da, öz jübüñden bahasyny bermeli, onam kim etjek?

Ussa agras ses bilen:

– Halalyň bol-a! – diýdi.

– Bolsaň bolaýmaly...

– Güýjuniň ýetişine haýran. Onda-da, ilki demirlerini oklaýmaly ekeni. hiç özüñizi aýaňzok-da...

– Aýaň-da näme? Bir gün aýarsyň, iki gün aýarsyň, üçülenji gün nätjek? Bu döwletiň gurluşy şeýle, ogurlyk etmeseň, zat ýok. Ilk-ä pul gazanmak görgi, soňam oña zat tapmak.

Gökden perişde bolup inseñem, bu ýurtda ikije ýyl ýaşansoñ, işini suda geçirip bilerler. Bu sistemada perişde-de bolsañ, päkligiñe galyp bilmrsiñ! ýagdaý şeýle, etjek alajyñam ýok...

Ussa janyny barlap görmek için yüzünü galdyrman sorady:

- Goşaryny nädip çykardyñ?
- Eşekden ýkyldym.
- Nähili eşekden?

Sertip nägile hüñürdedi:

- Türkmen sowet eşeginden. Nähili eşek bor?

Ussa Haýty ýaňsylajak bolýan ýaly etdi:

– Men oñ iştimagy gelip çykyşyny soramok. Obaňyzda bir garynjaly eşek barmışyn, olam sizdemis diýip eşidipdim...

- Ilde gep köp, Mekgede – arap, Ussa aga...
- Ahyryñ onda özüñizem agdaryp urupdyr-ow ol bedähet?
- Özümem agdaryp urdy, radiomam kül etdi... Yöne eşege dil ýetirmäň, Ussa aga, eşekde nä günä bar? Günä sistemada...

Ussa ömür eşitmedigini eşidip, uçursuz haýran galdy.

- Be-e, ol eşek sisteme bilen baglanyşyp gidenmi?
- Onda-da nähili!.. Ol ikisiniň arasyndan gyl geçenok.

Ussa bir zatlar aňjak ýaly etdi, gürrüni üýtgetdi.

- Gulan bilen argaşany ugrunda barmy özi onuñ?

Sertibiň ýüzi çytyldy, bu gürrüni gozgamaga edil häzir döwtalap däldigini bildirdi, zoraýakdan, itinip gürledi:

- Çöñür bilen Sugtyň arasyndaky Aryň jaryny bilýäñizmi?
- Beter edyän!
- Bu eşegiň enesi deme gelen uçurlarynda, ana, şoñ ilersindäki gamışly oýa gaçyp gitdi. Bir hepdeden soñam şo taýdan özüm gidip, tutup getirdim...
- Ýeri, onsoñ?”

Sertip öñküsinenem beter yüzünü çytdy, goşaryna seretdi.

- Melhemeniň nädýä? Sorkuldaýyşy zadyň çaky däl.

Ussa parahat jogap gaýtardy:

- Boljak basym... – yzyndanam ýene sowal berdi: – Beh, gulanlar-aýt, oba beýle golaý geläýýärmikän bu çakda?
- Gaty golaýam däl. Gamyşly oýuňam ileri çeti-dä...

Ussa ýüzünü galdyrman, öñküdenem agraslyk bilen sorady:

– Oýda aýgyr-beýlek-ä gören dälsiň, edil şol uçurlarda? Biziň obamyzyň aýgyrlaram-a aralaşaýgyçdyr o taylaryk...

Sertip yüzünü nägile sapajaklatdy.

– Bir özüdi.

Ussa Haýty melhemi boldum etdi.

– Aý, onda ahmal... hany, goşaryny bärík al!

Sertip ynjalyksyz gobsundy.

– Gaty gorkma – diýip, Ussa ony köşesdirdi,- gorksaň, tersine deper, agyrak bor. Ýeri onda!..

Ol göz açyp-ýumasý salymda öz işini bitirdi.

– Ana, boldy. Emgegiň gowușsyn! Bile biten ýaly bolandyr. Bir hepde ýaly şerebe ýapmagam ýadyňdan çykarma. ýaltanma. Täzeje ýumurtgaň sarysy bilen, ine, bujagaz çöpboýanam garyp ýaparsyň welin, "hä" diýmän, gül ýaly bor.

– Bor, Ussa aga. – ol goltuk jübüsine elini sokdy. – Weý, ýogsa-da... şuny aklyk diýip iberdiler, Ussa aga. Gyzyl onluk.

– O nämäniň aklygy?

Sertip gümmi-sümmi etdi.

– Aý, obamyzdan, hol, Hommat diýip bir şopur oglan bardyr-a, ana şol berip goýberdi, alyp gaýtmajagam boldum-la, "aklyk" diýip duransoň, alajym galmadý-da. Arada goşaryny saldyryp giden ekeni...

Ussa gyzyl onluga elini uzatmady.

– Ol aklygyny öñ berip gitdi.

– Oh, indi ýadyma düşdi... Şuña düşenjesinden ýene melhem bersin diýipd-ow ol!

Ussa Haýty ýaşy gaýdyşan göwresine gelişmeyän ýeňilik bilen ýerinden gobsundy-da, içki jaya gidip geldi. Eýyäm şol iki aralykda ol üst-başyny çalşyrynmaga-da ýetişipdir, elinde-de kiçijek düwünçek bar.

– Şuny eltip beräyin. Diýipdir, taň edipdir, boş goýbermäýin. Ýumurtgaň sarysyna garyp daňmagy ýadyndan çykarmasyn.

– Bor, aýdaryn.

Men oña:

– Dogtora baryp gips etdirgin, seňki diňe çykyk däl, süñkünde ýarçyk atan ýerem bar" diýipdim welin, etmänmi?

– Dogtora barmana elim degenok" diýýä. İşden galyp bilmändir.

Ussa Haýtynyň närazy hüñürdisi Sertibiň agzyny açdyrdy.

– Eşekden ýykylyp, goşaryny döwdürmäge wagt tapýar-da, dogtora baryp, gips etdirmäge wagty ýokmy? Adamlar-a düşüner dagy eder ýaly däl.

Sertip ilki näme diýjegini bilmän, onuň agzyna aňkaryp durdy-da, soňra:

– Ussa aga, ol eşekden däl, öz sürüän maşynynyň nowasyndan ýykyldy ahyry! – diýip, mälim etdi.- Obada şeý diýýäler.

Ussa-da öz gezeginde haýran galdy.

– O näme, maşynyny nowasyna münüp süryämikä? – Soňam Ussa öz-özüne jogap berdi: – Aý, hawa-da, motory yzky tekerine galdyryp sürüp ýörenler bar, maşynam, çynyň etseň, nowasyna münüp sürse bor-la... Onsoňam, men onuň öz diýen zadyny aýdýan: ”Eşekden ýykyldym otdan gelýärkäm: assynlygyny gowy çykamandyryň, üstünligim agaýdy, gaýtdym takyr ýoluň üstüne ýanyn” diýýär. Meňkem ynanmak bilen. Men tebip, meňki dertliň derdine em etmek. Ata-baba-da biziň aňrymyz tebipçilik edipdir. Meniň özüm at dakylan, geçen asyrda aňrymyzdə Ussa Haýty diýip biri bolan, ady külli turkmene ýaýrapdyr. Usullylygy çeniň däl ekeni, özüm-ä dogrymdan gelsem, onuňky ýaly ince işlere hötde geljek däl. Enemiň gürrüňine görä, ol meniň garry atam bolmaly. Ors geläýen uçurlarynda, bir ors ýanaralynyň uýlugy ýazypdyr, atdanmy ýa ýene görden ýykylypdyr. Bagyryp ýatan ýanarala dogtorlaň delalaty degmänsoň, meň garry atamyň ýanyňa getiripdirler. ýanaral tuzemliň, ol wagtlar turkmenlere aňyrdan gelenler şeýle diýer ekenler, uýlugyny ýerine salyp biljegine ynanman, göwnüyetmezçilik edipdir. şonda meniň garry atam bir küýzäni halta salypdyr-da, erigiň şahasyndan asyp, ýetginjek oglanlara ony ”daşlaň” diýipdir. Olaram ony derrew kül-uşak edipdirler. Onsoň garry atam içi şagyrdy bolup ýatan haltanyň agzyny çözmen, ýaňky ýanaralyň gözüniň alnynda haltaň daş ýüzünden içindäki küýzäni seýikläp, dikeldip görkezipdir. İşini boldum edende, haltaň içindäki küýzäň sudury abat ýaly dikeliп otyr diýýär. Soň näme bolanyny-ha Mary etrabynda bilmeyän ýokdur diýsem, ýalançy bolaýasym ýok-la? Sizem ony bilyänsiňiz?

– Hawa – diýip, Sertip baş atdy, – bilyän. Bir hepdeläp gury ot berlen...

– Üstesine-de, otuna duz sepip berlen...

– Hawa, şeýdip gany gatadylan sygryň üstüne ýaňky ýanaraly mündürip, aýaklarynam sygryň garnynyň aşağından berk çatyp, sygry suwa kowýa dälmi şol?

Ussa Haýty onuňkyny çalarak makullady:

– Şeýleräk, hawa.

– Hepbige dönen sygryň garny galyp-galyp, ahyry üstünde oturan ýanaral agyrysyna çydaman, urnup bolmajysy bolanda, uýlugy birdenkä hokurdap, ýerine baranmuş diýýärler. ýanaral şonda hakyt aglanmuş diýenem gep bar.

– Aglasa-da, aglamasa-da, ol her kimiň öz işi. Atamyň atasy ony bejeripdir. Derdi güýcli bolsa-da, aňyrdan ”tuzemli” diýip, äsgermezçilik bilen gelene türkmeniň eliniň hünärini göpkezipdir. Biziňkiler ata-baba gelýän tebip, sülçi däl, men şony aýtjak bolýan. Siziň çöñürlileňniziňem aňyrdan geleni ”eşekden ýkyldym” diýip gelýär. Onsoň olaryň haýsynyň ogurlyk edip, haýsynyň aýagyny gyşyk basyp, elini döwdürenini men näbileýin? Oň bilen meň işim ýok. Meniň üçin diňe dert bar, dertli bar, jenaýatkär ýok. Maňa berlen hünär şeýle.

Ussa bilen hassa tirkeşip öýden çykdylar. Ussa sorady:

– Gara ýoluň çatrygyna çenli ugrumyz bir. ýol maşyna çykjak dälmى?

– Ýok, men eşekli geldim.

Ussa Haýty, adatça, birini ýaňsylarda gaty ýaňsylardy, ýöne bu wagt özür etmeýän işini edip, dertlini çalaja ýaňsylady:

– Beýleki goşaryňdan gorkaňokmy?

Sertibiň ýüzi gyzardy. Goşaryny nädip çykaranyň edil hazır ”aýdaýsam-aýdaýsam” diýip bir çemelendi. ýöne saklandy. Gürrüniň agyz-agyzdan ýel alyp, ile dolmagyndan gorkdy. Başlygyň ”Radioňy bärík al!” diýip, topulyşy, onuň elindäki agyr çyzgyjyň batly şarkyldap goşaryna degşi, Şyhymgulynyň gorkudan ýaňa gan uran ýüzi, milisgä-beýlekä gidäýmegin diýip, kabinetde iki ýana çarp urup ýalbaryşy göz öňne geldi. Başlygyň şol wagtky bolşuny ýatlanda Sertibiň, nämüçindir, gülküsi tutdy: ”Halalyň bol-a, beýle-de bir gorkak adam bolar eken-ow, urduňmy, döwdüňmi – gorkman bir otur-da! Goşardyr-da, yn-ha, eyýäm ýerine bardy... ”

Soň ol goşarynyň eşegiň dükürdisine saldar almasyndan ýaňa bir dem ýüzüni çytdy-da, ýene başlygyň kabinetinde düýnki bolan wakalary ýatlady...

Ertir bada aýrylyşan bolsalar-da, Şyhymguly günortan ara gyssagly raýona çagyrylyp, o taýyk baryp gelenden soň, gaýtadan ýene Sertibi kantura çagyrdy. Oňa öz içýän import hytaý çagyndan edil özüne guýşy ýaly, püre-pürläp guýup berdi-de, soňra ýürekdeş gürrüň etjek boldy.

– İç, nepesiň durlansyn birneme, şonda rysgalyň dilde däldigine düşünäýediň-dä. Biler bolsaň, seniň bilen indi gaty čuňdan gyzyklanyp başladylar, ägä bol, çagajyklaňny ýetim goýaýma. Seň ol Aşgabatdaky ýazyjysumaklaňam, alymsumaklaňam hor-hory basym ýatar. Olaň daşary ýurtlar bilen aragatnaşygynyň bardygy açylypdyr, raýkomda şu gün şeý diýdiler. Raýkomyň 1-njisiniň ýanynda Aşgabatdan gelen gaty uly adamam oturan ekeni, olar meni ýörite çagyrypdyrlar. Umyt ikiňiziň adyňzy ol gelen adam edil özi dakan ýaly gaty beletlik bilen tutýar. ”Olaryň ikitiň düşünjeli adam, ýöne özlerini aldatmasynlar. Türkmen dilini döwlet dili etmeli diýip topalaň turuzýanlar daşary ýurduň täsirine düşen milletçiler.” diýdi. –

Sertibiň burny deşikli ýaly diňläp oturanyny gören Şyhymgulynyň äheňi hasam ýumşady: – Meň-ä näme, size ýamanlygym ýok, ony özüňiz gowy bilýäniz, bar diýjegim, häzir boluň, erbetligiň üstünden baraýmaň diýjek bolýan. Hany, al, şu käsänem iç!

Başlyk şol soňky käse çagy oña bermedik bolan bolsa, gowy bolardy. Onda daşynyň güli gözüň ýagyny iýip barýan içi gyrmazy çaydan püre-pür käsä Sertib-ä beýle işdämen topulmazdy, başlygyňam oña öte nebsi agyryp, şondan içgin gürrünlere geçmezdi, ýazyjylara, alymlara sögmezdi, "Olar dil diýip, türkmeni çoreksiz goýjak bolýalar" diýmezdi. Sertibiňem muny eşidip, edil şol wagt dil barada ýazyjylaryň biriniň radioda çykyş etmelidigi ýadyna düşüp, radiosyny jübüsinden çykarmazdy, başlygyň ýanynda oturandygyny ýadyn dan çykaryp, ony hasyr-husur gulagyna tutmazdy, başlygam dergazap bolup, agyr demir çyzgyja ýapyşmazdy...

Sertibiň saralgy goşaryna seredip, düşünksiz ýylgyranyny gören Ussa Haýty oña ýüzlendi:

– Halypa, bu güldüň-le, ýeke gülen masgara, aýdyp otur, bizem eşideli, belki bile güleris?

Sertip iki gapdalama gowaça ekilen kirşenli ýoldan gidip baryşlaryna, ho-ol öñräge, ýoluň bir gyrasyndan başlanýan ýylgynlyga seretdi-de, "öwhüldedi".

– Aý, ýöne güläýdim-dä... – Soňam yüzünüň ugruna gürrüni öz üstünden sowmaň alajyny gözledi: – eşider bolsaň, Ussa aga, ol araky gelen oglan bar, şopur, eşekden ýykyldym diýen...

– Hawa?

– Ony öz maşynynyň nowasyndan zyňypdyrlar.

– Aý, goýa! Päheý-de welin, "azdyrmasyn, azana duçar etmesin – diýenler-ow!

– Onuňky şol "azdyrmasyny-da..." Oba şeý diýýär. Zyňanam aýal adammyş...

– Oba diýyän bolsa, bir emmasy bardyr. Dogrudyr ýa ýalandyr diýip biljek däl, her haýsy bolup biler. – Ussa tigrini ýoluň gyragyna sürdi-de, badyny haýalladyp, ýere böküp düşdi.- Men-ä geldim onda, Sertip halypa. şujagaz ýerden mallaryma aşsam otuny alyp, yzymajyk dolanjak. Senem näme, sag-aman bar.

Ol ýoluň gyrasy bilen az-kem öne ýöredi-de, adam boýy syrkynlygyň, gara öý ýaly ýylgynlaryň arasynda sowuldy, aňyrlygyna tutduryp uprady.

Sertip bu bolýan işe haýran galyp, onuň yzyndan gygyrdy:

– Ussa aga! Beýlæk, gowaça garşy gitmän, terse gidiberdiňiz-le?

Soňam ol beren soragyndan utandy, birden güpbe ýadyna düşdi: "Aýak ýoluna dagyn ugradymyka? Huşum gur-a..."

Emma onuň çaky çykmady. Ussa ýylgynlygyň içinden bärligine, Sertibiň ýüzüne seredip ýylgyrdy.

– Şu ýylgynlygyň içinde birki gektar gowy ýer bar, takyr ýer. Şoňa birküç ýyldan bäri semirtgiç, suwoty ekýän, peçek ekyän. – Sertip agzyny açdy. Ussa muny görüp, hezil edip güldi. – Inilermiň biri köçä suw sepyän maşyn sürüyä, ýöne obada suwlar ýaly köçe barmy? Bir şol başlygyň ýasaýan köçesine gündे baş-üç gezek suw pürkýä, oňam näme, aýaly gowy adam, kän gözegçilik edip duranok, onsoň inim obada biriniň möhümi bolsa bitirýä, meňem şujagaz gizlinje takyryma aýda birki gezek suw tutup berýä, onsoň, allanäme, ýygjak otum bolup dur. Pagtaň içinden indi ot ýygar ýaly boldumy? özümüz-ä çydajak welin, şu mal-hal çydanok indi janawarlar, iki sygrymyz haram öldi pagtaň içinden ýylan otdan iýip. Ak ganatlyjaň garşysyna diýip derman sepenleri bäri-hä, guş-gumursam, mör-möjegem, syçanlara çenli ölüşip ýatyr indi, gowaçalyga girseň, edil öwülyä giren ýaly: jürrüldi-çyrryldy eşidäýseň nädersiň! Allajanlarym... ady nämedir şo dermanyň? Bir aldawçy musurman adam dakypdyrlar oňa: Nury diýdimi, Sapar diýdimi... özi welin, ýöne bedähet, etjegi içinde ekeni: Sag-aman bar onda! Menem Gün gaty sallanmanka aşsam otumy alaýyn.

Ussa Haýty ýylgynlygyň içine siňip gidensoňam, Sertip hayrany-serasyma bolup, ýesli salym durdy. eliniň agyrysynam ýadyndan çykardy. Bir salymdan darajyk kirşenli ýoldan ala tozan turzup gelýän lokgaja maşyndan sowulmak üçin pagtaçylygyň içine urdurdy-da, soňam gaýtadan ýola çykyp, gulan-eşeginiň böwrüne depdi.

– Hyh, çüw, janawar!..

MURTLY GÜRRÜÑ

(İçki bölüm)

Umyt pata gelen ýaly ýüzünü sallap geldi. Gelşine-de, demini-düýduni çykarman, keçäni dyrmalaşdyrdu oturyberdi. öý eýesi onuñ ýüzüne göz astyndan öwran-öwran garady.

- Náme beterledimi?
- Şeýle öýdýän. Sag egnim elimi galdyrdanok. Gaty köseyä.
- Dogtorlar näme diýýäler?
- Ödüñ gowy işläp dur, diýýäler.
- Hm-m... reññil-beýleki edip gördülermi ýa ýöne ýüzüñe seredip aýdaýýalarmy?

Umyt Ussa Haýtynyň ýüzüne garap, lapykeç gürledi:

– Bir ýerde analiz bolsa tabşyrdym, öýmüzde boş çüýşe galmary. Rentgendenem geçdim. Analiz hiç zat görkezenok, ödüm bolsa, alyp barýar.

- Hm-m... melhem nädýä?
- Azajyk ýagşylaşýan, edil öñki ýaly bolanok.

Ussa Haýty Umydyň ýüzüne haýpygelijilik hem duýgudaşlyk bilen seretdi.

- Derdiñe dowapapsañ, geliberersiñ-dä onda, başga näme diýeyin?

Umyt sesini çykarman, baş atyp, gözleri bilen minnetdarlygyny bildirdi. Onuñ halyny ýeňilleşdirjek bolýan ýaly, Ussa-da oña habar gatdy, gürrüñçilik açdy.

- Obada näme gep gürrüñ bar? hemme saglykmy?
- Oba-da bulaşyk. – Umyt uludan demini alyp ”öwhüldedi”.

Ussa Haýty oña öwüt berdi:

– Türkmençilikde ”öwhüldense”, halanýan däldir. Gaty kyn güne düshäýmeseñ, türkmençilikde uludan demiñem alynýan däldir.

Umydyň güne ýanan ýüzi hasam garalan, gara gözleri öñküdenem gaýgydan püre-pürlenen, çepiksi göwresi agralan ýaly göründi. Diñe çep ýaňagyndaky peşehordasy reñikini saklady, gürläp ugranda-da, ol gaş bilen deñ çytyldy.

- Ussa aga, siz bir ”türkmençilik” diýmeseñizläñ!
- Hä, näme?
- Ay, ”türkmençilik” diýip, biziñ bagtymyzy ýatyrýarlar. Onuñ erkinligine gelende-hä biz binesip, türkmençilige salyp, baş-basdaklyga yüz urmaly däl diýýärler! Adamlary eşek ýaly hak-hukuksyz işletjek, olaryň agzyny mumlajak bolanlarynda-da, ”türkmençilik” diýip, biziñ

ugumyzy ýekeleýärler. Bu zatlañ haýsyny aýdyp, haýsyny goýjak, obanyň tarypyna söz ýetenok: un ýok, urba ýok, başlygymyzy tankyt etmek bolanok, gyzlammyzam artistler bilen gaçýar. Ýok, men ol görgüllerileri günäkärlejek bolamok, olar bilgesleyin şeýdýärem diýemok. Olarda başga alaç galanok. Başlygymyzy-ha "nomenklaturadaky işgär" diýip, gazedimizde-de tankyt etdirenoklar, kolhozam çöküp barýar, kolhoz diýmegem – oba. Bize-de brigadir bilen suwçudan ýokardaky emeldary tankyt etdirenoklar, şeýle-dä. Onsoñ obany çökeryän suwçular bolup çykýar. Obada otagçydyr suwçam – agyn gyz-gelinler, olara aýlyk diýlip berilýänem – gara şayý, Ölmez-ödi! Eger-eger şondan on manadam artyk däl. Eşek ýalam işledýärler. Onsoñ olar gaçman, kim gaçsyn? ýylyň dört pasly üstümizde front: ynha, ekiş fronty, ynha, ýekelemedir otag fronty, ynha ýygym fronty. Niçikmi, hasylyny ölümiň öýünde garyň aşagynda ýygnap guitarýaňam welin, sürümdir çöp-çapym fronty. Aňkaň aşýar! Haçan bu "ýüzýyllyk urş" guitarjak, Alla bilyär! Haçan bu adamlar adam şekilli ýaşajak? Radiony diňleseňem, gaharyň kekirdegiňe gelyä. Biz-ä – biz, raýon gazetinde bu taýda bize doğruçyl ýekeje makalada çykardanoklar, raýkom depämizden basyp otyr, "dyp"-bam etdirenok, Aşgabatdakylara näme gerek? Şolar bir radioda-telewizorda çynlaryny aýdaýmaly ýaly welin, olar bizdenem beter ýaýal. Gaýtam, niçikmi gepleşik başlanýar welin, "Ine, obadan geldi, gahryman gelin-gyzlarymyzyň biri ýazypdyr" diýip, mikrofonyň öñünde kagyz şakyrdadyp, hat okan bolýarlar. Galyň görgülem ýazýar: "Agşamlaryna medeniýetli dynç alýas, radio diňleýäs" diýip. Başga näme diýsin? Onam, nämedir şol suwjuk artistiň ady, sesem duranja owazdyr-la? "Bahardyryň" diýip, bir çykýar, "Säherdirin" diýip iki çykýar, kimdir şol... Ady ýadyma düşmejek bolýar bu wagt gaharyma, aýny ýaşda huşumyzam köneljek... bar şolmuşda. Ana, şol artist onsoñ, mikrofonyň öñünde ullakan gazeti şakyrdadyp, biçäre gelin-gyzlardan baran "haty" okap beren bolýar, edermen gelin-gyzlarmyz üçin aýdym eşitdirýäs diýen bolýar. Aýdymam: "Aýryldym" sorasalar, "Küýsedimi" eşitdirýärler, "Bibiniňi" sorasalar, "Gurbansoltany". Ana, o görgülideň bu dünyede bar guwanjy: bir gezejik gazetde suratyny ýylpyldatmak üçin ýa-da radioda adyny tutdurmak üçin, gowasaň içinde maýrylyp galýarlar. Telewizory, radiony diňleseň, Türkmenistan, hamana, ýurt däl-de, edil bir söwes meýdany ýaly: eýläňem gahryman, beýläňem. Ýöne obalara aýlanyp, şol "gahrymanlaryň" ýüzüne seretseň, konslageriň bendilerini görenden enaýy däl... – Umydyň gürrüni şu ýerde büdrejek ýaly etdi, ol bir sellem sesini kesip, yhlas bilen keçäni dyrmalady. Ussa Haýty: "Buýa gürrüñini gutard-ow, indi birneme haly ýeňilleşer" diýip, ýaňy agzyny açjak boldy welin, Umyt täzeden örç aldy. – Ýaňy men: "Gelin-gyzlarymyzyň bileni-biteni aýdym diläp, radio ýa telewizora hat ýazmak" diýdimmi?

Ussa Haýty onuň sözünü tassyklap, ardynjyrady.

– Diýäydiň öýdýän...

– Entegem men onda bärden gaýdypdyryn. Olaň ýene bir guwanjy bar: zat alynmak. Mata dawasy. Kim kimden gymmat baha köýnek tикинмек. Tikinýälerem, geýýälerem, ähli gazançlaram şoňa gidýä. ýöne özleri welin, şol öñki garajürjen horluklary, yüzlerini görüp, ”ýagşy bolýaňmy?” diýäymeli. Entegem biziň aýal-gyzlammyzyň uzyn köýnek geýýänem bir gowy zat, hudaý saklasyn, şular dagyn Ewroplylara öýkünip, erkek eşigine giräýse, işimiziň gaýtdygy, aýal nirede, erkek nirede – tanajak gümanyň ýok! Hany ol posalajyk, suwlaňja aýal-gyzlar, haýsy eşige girse-de, bildirjek durjak? Bu obalarda oň ýaly näzik maşgala galady? Ýüzleri çoýun ýaly, dodaklary ýaryk-ýaryk, guraşyp duran.

Ussa: ”Içini döksün – diýip, Umydyň garşysyna çykmady, diňledi.- Goý, birneme derdinsin, şonda derdi ýeňlär. Soň onsoň sähelçe em etsem gutular gider, maňa-da gaýtam ”kör abray” bor...” Şonuň üçinem ol oña azda-kände gylawam bermän durmady:

– Ah-how, şu aýdýanlaňña jany ýogam däl ýaly!

Umyt gürrüniň birçak zeýrenje ýazyp gidenligini aňman, ugruna kowlansoň, hasam janykdy.

– Ana, onsoň, gyz görgüliler nätmeli? Nädip agyr durmuşdan dynmaly? Muň bir ýoly: şäherde okuwa girmek. Emma oña ýüz gyzdan birisi girip bilyär. Galany nätmeli? Ine, mesele-de şunda! Olar gaçman, ne alaç etsinler? Gaçaýyn diyeňde, niräk gaçjak? Kim bilen gaçjak? Şähere-hä olary gündé-günaşa goýberip duranoklar, bendeler aýda-ýylda bir gidip, doñdurma iýip, çigit çigitläp, gazly suw içip gelseler, zor bolduklary. Galan wagtam – kolhoz. Şähere bir gezek baranlarynda, o taýda şark-şurk sapagyň bişirip gaýdybiýr ýaly posalajyk, ak ýüzli, elli pamylak ýalyjak şäherli oglanlar, Çönüriň gara ýylçyr gyzlary haçan geläýerkä diýip, awtobus duralgasynnda garaşyp duranoklar. Hany onuň ýaly bagt gyz bendelerde, bar zady kowalap almaly. Onsoň o görgüllere näme galýar? Gastrola gelýän artistler galýar...

Gürrüň bu ýere gelende, Ussa geň galmakdan ýaňa äm-säm bolup, jynyň gözleri ýaly ýiti gözlerini basdyr gyryldatdy, onuň bilenem oňman, eñegine elini yetirip:

– Bäh! – diýdi.

Umydyň bady gaçdy, ol utanjyndan ýaňa kiçelip-kiçelip, bir gysym boldy, ýüzüni tutdy.

– Hommadyň jigisi Näzigem gaçdy. – hassaň sesiniň endiräp çykyşyndan çen tutan Ussa, gaçmaly däl bir gyzyň gaçandygyny aňdy. Hassa aglar öýdüp çekindi. Ol aglasa, özem bozulman durup bilmen öýdüp gorkdy. Bu gepiň aýdylyşyndan gaçan gyzyň hassanyň ödünýe dahylynyň bolaýmagynyň ahmaldygyny aňşyrdy, şonuň üçinem:

– Häý, ol-a bolmandyr-ow... – diýende, onuň sesinde ne gyjyt bardy, ne-de ýaňsy.

Umyt ýüzüni galdyrman, dowam etdi:

– Názik öten ýyl gastrola gelen wagtlary artist oglanlaryň biri bilen tanşanmyşyn. Tanyşlygam däl-de, ýöne birki agyz gürrüňleşipdir. Gürrüň bolup, gürrüň eden zatlaram ýokda, ýöne ”salam-salam” edişipdirler. Onuň sebäbem kluba gjä galyp barsalar, bir artist oglan gapyda duran ekeni: ”Siz ýaly owadan gyzlara iň gowy ýerden ýer bereýin!” diýip, olara iki sany ýumşak oturgyç tapyp beripdir. ”Aşgabada baraýsaňyz dagyn men sizi mundanam ýumşak oturgyçda oturdaryn, bu ýöne bir siziň başlygyňzyň öýünden biz üçin getirilen oturgyçlar” diýipdir. Ine, şu ýerde-de Näzigiň huşy başyndan uçup, gözü baglanypdyr. Men şeýle çak edýän. Hakyna seretseň, ol oturgyçlar artistleriňki däl, başlygyňky. Başlyk kimiňki – biziňki! Diýmek, ol oturgyçlar biziň tas özümiziňki diýen ýaly ahyryny! Şeýle dälmi näme, Ussa aga?

– Teoriýada-ha şeýle ýaly... – diýip, tebip ynamly-ynamsyz tassyklady.

– Ana, onsoň Názik bilen Bessirjemal şonda oýny nädip görenlerini bilmäňmişler. Názik gaçyp gidensoň, Bessirjemal şeý diýip, obaň gyzlaryna gürrüň beripdir. Ana, bu ýyl arada ýene artistler geldi. Názik ol öñki oglany görüp aglapdyr, ”meni äkit!” diýip ýalbarypdyr. Ol oglan ilki kän aýagyny diränmiş diýýärler, ejemi-kakamy razy edeýin, ”wäh!” diýlen ýaly etmäýin, öñürti duýduraýyn, täze ýyl gelemde, giç bolmasa, äkiderin diýenmiş. Ol artistiň ejesiniň ýürek agyrysy barmyş. ýöne Názik: ”Ölsem – ýeriňki, ölmesem – seniňki!” diýip, uçursyz berk durupmyş diýýärler. Ol oglanam ”Zöhre-Tahyrdä” Tahyryň rolunu oýnaýardy. Menem görüpdim. Näzigiň obadan nädip çykanyny gören ýok diýsek, asyl ol ony öz Tahyr bolup derýada akýan sandygyna salyp äkidan ekeni.

Ussa bu zatlary eşidip, ýakasyna çalaja tüýkürdi...

– Toba! Gulak eşidenini göz görmesin, göz göreni, başa gelmesin!

Umydam bialaç hyrçyny dişledi.

– Ýöne Bessirjemal: ”Názik ”Indi maňa bu obada ýaşamak haram boldy... Hommat gyran degen biziň hemmämiziň ýüzümüzü ýere saldy. Ýurt salyp gider ýaly etdi” diýip aglady diýenmiş.

Ussa Haýty melhem ”boldum” edip, sargysyny häzirledi. Soňam edil ukudan oýanan ýaly, öz şübhесini orta atyp, gürrüni ilki başlanan ýerine getirip goýdy.

– Men, walla, bu gaça-gaçlyk bilen başlygy tankytlap bolmaýandygynyň arasynda hiç hili baglanyşyk görmedim-le?

– Menem göremok, Ussa aga. – Umyt mertlerçe boýun aldy. – ýöne ykjam oturyp pikir etseň, bırhili bar ýalam bolup dur. Ine, meselem, kolhoz başlygyny tankyt edip bolsa, onda raykomam, obkomam tankyt etse bolardy. şolara degmek bolsa, onda ýokardakylara-da degse bolardy. Ondan ýokardakylara-da ”hayý-küs” diýse bordy. Onsoň oba bilen şäheriň arasyndaky

tapawut ýiterdi, obada-da iýer-içer ýaly zat satylardy, gyzlaram obadan şahere gaçmasyny goýardylar.

Ussa ajy ýylgyrdy.

– Şäherden oba gaçardylar diýjek bolýaňmy?

– Ýok, ýöne iki gapdala-da deň gaçardylar diýjek bolýan.

– Deňlik diňe o dünýäde bolar, bu dünýäde hiç haçan deňlige gözüň düşmez. Şony berk bellegin. – Ussa aýasyny ýazdy. – Meň elime ýa-da ýaz-da, öz aýaňa seret: baş barmagyň deňmi? Deň däl gerek? Onsoň adamlar nireden deň bolsun, şäher bilen oba nädip deň bolsun? Alla-da yrsgaly deň eçilenok: birine zehin berýär, beýlekisine – gara güýç, birine mekirlik berýär, ýene birine – pähim-paýhas. Deňlik diýmek, ol bir hyýalbentleň tapan zadydyr. Hemmäň hukugy deň bolmaly diýilse, ol aýry mesele. Oňa men "hä" diýjek. Ýone deň başladyňmy, yza galsaň, tozana garylсаň, soň özüňden gör! Ana, meň pikirim. – soň ol Umydyň daşyna geçdi. – Hany, köýnegiňi çykar! Galdyr sag eliňi ýokaryk, çepiňem galdyr! Dur şeyt-de, hä... boldy. Goýberäý indi aşak! – Ussa melhemden boşan jamyny gülli keçäniň üstünden gap dula garşy taýdyryp goýberdi-de, gyrçuw ter gara sakgalyna gelşip duran köne türkmen ýylgyrmasy bilen şeýle diýdi: – Obañzyň gyzlaryny gaçyrmajak bolsaňyz, murt goýberiň!

Umyt äm-säm boldy, Ussanyň gepiniň soňuny ýene degişmä ýazdyranlygyny aňşyryp yetişmän, gara çyny bilen sorady:

– Murt?

Ussa ap-arkaýyn jogap berdi:

– Hawa, murt. Şonda ýekeje gyzam obaňyzdan başga ýere gaçmaz. Gaçsa, aýdanyňzy bereýin!

Umyt ýüzüni sallady.

– Şyhymguly başlyk ony geçen ýyl gadagan etdi. Gadagan edenok-da, ýöne obaň ýaşulularyny ýygnap, geňeş geçirirdi. Onsoň geňeşde olara "Gorkut Ataň" kitabyna ýanap bir hytaý termosyndan paýlady-da, obada murt goýbermek külli günä diýdirip yglan etdirdi. Obamyzyň oglanlary öten ýyl ýap-ýaňja murt goýberip ugrapdylar. Arman, biziň murtumyz ösmäge yetişmedi...

Gep bu ýere gelende, Näzigi alyp gaçan artistiň gap-gara owadan murty Umydyň göz öňüne geldi. Ol bir "ah" çekdi. Näzigiň elden gitmeginiň müñden bir sebäbine edil şu demde düşünip galan ýaly etdi.

– İçigara galmyş! – ol ýangynly pyşyrdady. – Ah, Näzik! Ah, başlyk!..

9. EGRI GYLYÇ

Umyt aşamaralar gahar-gazap bilen oba dolandy. Ağşamara diýilse, edil aşsam düşende däl, ondan bärrekde, ýagny gyzar ikindin, gyzar ikindinem däl-de, eýsem Gün ikindi ýerine golaý baryberende. Gün bu wagt edil jomart kişiniň toýunda äpet gara gazana girip-çykan ýoñsuz ýagly çapady kimin, Umytlaryň tozanly köcésiniň günbatar çetinde asyl-asyl bolup durdy. Obanyň sygyrlary onuň edil aşak etegine arkalaryny süýkäp, howlukman gaýralygyna geçip barýardylar. Tezek gatyşykly tozanyň ysy obanyň içine kemsiz aýlanyp, agaçlaryň başy iñrige çümjek-çümjekdedi...

Hataryň ortasynda töwerek-daşyna gözünü petredip oturan Näzikleriň tamynyň aýnalaryndan Günüň ýalbyrap, altynsowult şöhle saçyp, soňra kem-kemden öçüp gitmesini ine-gana synlamak bu gün Umyda nesip etmedi. Ýogsam henizem, onuň göwnüne, Näzik göýä öñküleri kimin, Umydyň işden gelenini aňansoň, uşak-düşek bir zadyň bahanasy bilen garşy-garşy öýden çykyp, Gün bilen çaknyşyp, eýlák-beýlák gatnaberjek ýalydy... Göreçlerinde galan bu görnüş onuň ýüregini aglatdy, ol artistleriň Näzigi salyp giden şol agaç sandygyna nälet okady, asla ol haýsy materialdan ýasalandygyna garamazdan, hazır dünyä ýüzündäki ähli sandyklara nälet okady, olaryň hemmesini kül-owram edesi geldi.

Näzigiň sandyga girip gaçandygyny ilki eşiden günü ol ahmyryny öz öýlerindäki köne sandykdan çykarjak boldy, ol ony öýden süýräp mellegiň ortasyna eltdi-de, paltanyň astyna aldy. Oglunyň däli-porhan bolup ýörşünü gören ejesi otly köýnek geýip, ýüregini Näzikden sowatmak üçin oña itiň ýalagyndan suw içirmegiň ugruna çykdy. Emma ol pikirini bir ýere çugdamlayança boljak iş boldy. Mundan kän ýyl öñ, gaýtarma bolup gelende "Hangeçen bazaryndan" ataraba ýükledip getirden köne Mary ussasynyň elinden çykan nagyşly agaç sandygyndan diňe bir üýşmek owum-döwüm tagta galdy. Emma ýene ene ýüregi oglunyň halyna dözmedi, sandygy owarram etdi, gaýta: "Wah, yşk derdi ýamandyr, gyzgyny içine uraýmasa-da biridir, men goňşulardan ýene bir döwer ýaly sandyk satyn alyp bilmezmikäm diýip elewredi. Soñam: "Ýok, has gowusy men ýalagyndan suw alar ýaly çaltrak adam şekilli bir it tapaýyn! – diýen karara geldi. ýüzugra Näzige-de sögdi: – Ganjyk, girjek bolsaň, bu obada sandyk gytdyr!.."

Umyt sandygyň bellisini edensoň, düw-dagyn bolup ýatan tagtalaryň üstünde oturyp tas böññüripdi, ine, indi ejesiniň gülli sandygam ýok, içem o diýen bir sowamady, nätmeli? Ýaňy adygyp barýan ýaş jurnalistdigi ýadyna düşüp, ol döwer ýaly başga sandyk gözlemegi

goýbolsun etdi, oňa derek diňe hamsygyp oñdy. Iň kiçi inisi Gulja jüllüjegini sallap ýanyна geldi-de, jürrüldäp, oňa nämedir bir zatlar diýdi, şonda Umydyň gaýgy-gamdan püre-pür gözlerinden goşa damja bialaç üzlüp gaýtdy. Hergiz özi suwsasa aglaýandygy üçin, agasy odun aýryp öler ýaly suwsandyr öýden Gulja ligir-ligir edip, oňa käse bilen suw daşap ugrady. Umyt ol suwdan içenini içdi, içmediginem ýakasyndan guýdy, ýüzünü ýuwdy, ýanyp duran ýüregini güýzüň çigreklän suwy birneme sowatdy. Şondan soñ, goňşy-golamlar çar töwerekden jyklaşyp durmalaryny bes edip, öz işleri bilen boldular, howsala ýatyşdy.

Ine, bu gün Ussa Haýtynyňkydan ödünýe melhem daňdyryp obanyň çetinden giren Umyt öz obalarynda ikindinki gopýan galmagaly, tozany görüp, aýdyp-diýip bolmajak derejede haýran galды: "Indi kim gaçdyka?" Ilki ol öz gözlerine ynanmajak boldy: Hommat ýük maşynyny obanyň içinde gözü ýok ýaly wazyrdadyp sürüp aýlanyp ýör, çukuram bilenok, tümmege, çarkandagam bilenok, büdenegem, öwrümem bilenok, aýlawam! Onuň bu turuzýan "oýnundan" ýaňa adam bary köçä burnuny görkezip bilmän, mellegaradan synlap oňyar. Obanyň içi ala tozan, şakyrdy, güpürdi, üznüsiz düýdüldi! Köçä Oguloraz gelneje, Orazbibi daýza ýaly aşa bilesigeliji aýal maşgalalar çykaýmasa, erkekden ýürek edýän ýok, onsoň ýagdaýy bilibermeli! Çyksaň, öndäki maşyn kakmasa-da, yzyndaky kakjak. Hommady obaň içinde başlygyň maşyny kowalap ýör, tirkeşip. Obaň içi doňuz giren ýaly, gyzyl dörjük. Çig kerpiçden salnan jaýlaryna ynam etmän, öýden gaçyp çykyp, mellekde salma-beýlekä bukulýanam bar, eýýäm çukur gazyp, içine girip ýatanam.

Umyt bu bolşy görüp, tigrini oba giren ýerindäki götin gazylan joýalaryň birine itdi-de, mellekleriň arasy bilen öňe okduryldy. Şonda onuň iň ýokary tizlige çikan ýeri – kompartiýanyň bir wagtky takyrkelle öwünjeň Baş sekretarynyň zamanynda daýhanlara içigaraçylyk edip, ellerinden bölünip alınan mellgaradaky zolak boldy. Ol zolakdan ylgamak hezildi, çünkü ol taýda "kolhoz alaly" bări ýaşyl çöp gögerenokdy. Tekepbir kolhozçylaryň şondan soñ galan ýerlerinde-de ekin ekesi gelmändi. Olaryň dili duzluraklary: "Bularyň takyrkellesi mellegimizden bölüp alsa, şütür keli geläýse dagyn elimizden heleyimizem alawersin!" diýip, türkmen sowet tankytçylarynyň ýiti ýarag deregine kän ýyldan bări ulanýan termini bilen aýdanyňda, ideýa-syýasy taýdan yrga gürrüňler edýärdiler. Nämemiş, bu hökümetiň ýigrendigi – gurgun ýaşan, göwni söýenem – ýarym ýalaňaçmyş.

Mellegaradaky zolakdan yzynda kirşen galdyryp zymdyrylyp barşyna, Umyt muny ýatlap:

"Ugursyz gürrüňler! – diýip, gygyranyny duýman galды. – Hökümet diýmek, adamlardyr. Hemme zat adamlara bagly, olar düzelse, hökümet düzeler, adamlar nähili bolsa, olaryň hökümedem edil şonuň ýalydyr!" Soňam ol bu barada öñki zamanlarda aýdylan-diýleni ýatlady. Bir akyllý adam bu doğruda atam döwründe:

”Her halkyň özüne mynasyp patyşasy bardyr!” diýipdir.

Başga bir dana:

”Öz azatlygy üçin göreşmeyän halk ýonekeý mähelledir!” diýipdir.

Ýene biri:

”Gul bolsa, aga tapylar!” diýipdir.

Beýlekisi:

”Öz milli bähbidine gezek gelende, agzyny birikdirip bilmeýän adamlar nalajedeýindir!” diýipdir.

Abu-al-Faraj Aly ibn al-Huseýin al-Ketip al-Yspyhany bu barada diýse, şuny diýerdi:

”Munça şahyry bolan halka gulçulyk ýaraşmaz!”

XII asyryň beýik türkmen küştüsü Ebabekir Muhammed ibn Ýahýa ibn Abdylla as-Suly as-Sadranjynyň bu doğruda şeýle diýjegi görnüp dur:

”Perzi çykmaga ymtylmaýan pyýadadan pyýada bolmaz!”

Pikiri edil şuňa ýetende, aýagy şor ýeriň ýandagynyň köküne ilen Umyt şarpyldap ýere ýazyldy. Ol ýykylan ýerinden galjagam bolman, bir meýdan huk bolup ýatdy. Şonda onuň ýadyna özüniň kimdigi düşdi: ol Umyt, Umyt Saralan! ”Ümsümlik” raýonynyň ”Dymışlyk” kolhozynyň ”Ymyzgan” köçesiniň ýasaýjysy, öz etraplarynyň ”Ýekeçigit jandan ileri” raýon gazetiniň ”Alarys ýa öleris” atly ideologiáa bölümminiň müdiri. Sallah. Köne Çöñür obasynda şeýlekin bagtyýar durmuş sürüp ýörkä, dogrusy, wah, edil sürjek-sürjegiň üstünde durka, onuň elinden söýgülisini sandyga salyp alyp gitdiler. Onuň zirk ýaly ajy, zäk ýaly turşy gözýaşlary mellegaradaky küpürsäp ýatan ap-ak şoruň üstüne üzlen monjuk däneleri kimin gyzgyny bilen paýrap gitdi... Şondan soň ol ýer bagyrtlap ýatmadan yüz dönderip, bir bökende aýak üstüne galdy-da, ”kellesini etegine salyp”, gös-göni öñe okduryldy. Gözüne urlan ýaly, şol düwdenekläp barşyna-da, bir salymdan edil Medetleriň gapysyndan urduryp çykdy. Görse, Medet saçyny penjeläp, bosagada otyr.

Umyt bärden barşyna, gözýaşyny sylip, syryny gizläp, yüzünüň ugruna nakyl aýtdy:

– ”Gapyda oturan – gaharly!” Obada näme gep-gürrüň bar? Bu gaç-ha-kow nämäniň alamaty? Kim gaçýar, kim kowýar?

Medet onuň ýüzündäki kirşen gatyşkly gözýaş yzlaryny görmediksiräp, obadaky ýagdaýy gysgaça mälim etdi:

– Oba ýaňja habar gelip düşdi: Näzigi alyp gaçan artist oglan telpegi agan ekeni. – Umydyň yüzünüň çakyry çykan süñk ýaly agaryp, essiniň aýylyp baryanyny gören Medet ýagdaýy bolşuna görä ýuwmarlamaga synanyşdy: – O diýen aganam däl-de, ýarym agan, ýagny ýaňy agyp barýan diýýär.

- O nä?.. – diýip, Umyt halys ysgynsyz dillendi.
  - Ol öñki aýaly bilen aýrylyşyp, Näzigi onsoň almalymyş. Çünkü öñki aýalyny ol söýüp alsa-da aralaryna indi sowuklyk düşenmiş. Aýalynyň ýaşy "Tahyryňkydan" baş ýaş dagy uly diýýär. Ol onuň bijesine düşüpdir... Bulaşyklykda.
  - O nähili bije? O nähili hummar?
  - Ilki ol gyzы baş bolup, baýra gezdirmäge äkidipdirler. Soňam bäsisem tutulypdyr. Ony "gül ýygaly" diýip, çagyranam "Tahyrmyş". Garaňky düşende oglanlar oña: "A gyz, indi boldy, biz-ä ýadadyk, gaýdyber, başga gül ýok!" diýipdirler, olam ýeke özüm öýmüzi tapman, özüňiz getirdiňiz, özüňizem eltip gaýdyň diýipdir, olaram etmändir, "ýaltanýas" diýipdirler, gaýtam "kikirdeşip" üstünden gülüpdirler, o gyzam pyýadalap, gös-göni milisgä gelipdir-de, ählisiniň adyny ýazyp beripdir. Meni "şeyle-şeyle" etdiler diýipdir. O gyzyn kakasam kiçigirim adam däl diýýär, turupdyr bir goh, turupdyr bir gopgun, dur öñünde durabilseň! İş-işden geçmäňkä, töwella-tagsyr bilen zordan "işi" ýapdyrypdyrlar. Ol gyz: "Biriňiz meni alsaňyz, arzamy yzyna alaýyn" diýipdir. Onsoň oglanlar bije atyşmaly edipdirler, "Tahyryň" bijesi galypdyr. O gyzyn çyn ady Gülyaprak, atasy öýünde tutulýan ady Gulýa diýýär.
- Umyt ysgynsyz ellerini zordan ýokary gösterip, gulaklaryny petikledi, şonuň üçinem ol Medediň soňky aýdanlaryny eşitmän galdy. Ol bolsa, gürrüňini şeýleräk gutardym etdi:
- Bu ýylky teatral möwsümiň ahyrynda "Tahyr" Gulýa bilen aýrylyşmak işine başlajakmyş. Näzik oña çenli teatryň umumy ýatakjaýynda ýaşamaly diýýär.
- Umyt ellerini gulaklaryndan aýranda, töwerek-daşynda aýylganç ümsümlik höküm sürýärdi. Ol Medediň özüne elini salgap, köçä okdurylanyny görüp, bolmasy bir işiň bolanyny szurdy. Medediň yzy bilen ylgap köçä çyksa, "Eñeniň ugry – Käbä" diýilişi ýaly, oba coz-da-çop, beýleräkdäki ýolaýyda bosup barýar. Iň önde agyr agramdaky Oguloraz gelneje, yzynda orta agramly Orazbibi daýza, soň çepiksije Tuwak... Çaga-çuga! Kowalaşyp ýören maşynlar ahyrym bir çatrykda süsüşipdirler. Erkekler aýal-oglan-uşagyň yzragyndan ätiýaçlyrak ylgaşyp barýarlar. Olar gele-gelmäše, Hommady ýük maşynynyň kabinasyndan süýrekläp çykardylar-da, köcäniň öten ýyl respublikan radiodan "Kolhoz köçeleri asfaltlanyp başlandy" diýlip habar berlen gündündäki düşelen eýlesi-beýlesi baş ädimlik garayoluň üstüne gabyrdadyp, arkan basdylar. Medet bilen Umyt wagtynda gelip ýetişmedik bolsalar, Hommadyň elini hut demir sim bilen şatyrdadyp dañjak ekenler. Muňa gözü düşen Umyt aňyrdan gele-gelmäše:
- Duruň, adamlar! Edýäniňiz näme! – diýip, tragiki äheňde gygyrdu. – Simi goýuň, alyň, men ýaglyk bereýin! Olam adam ahyry!

Şol bada-da ol adamlaryň aňk-taňk bolanlygyndan ýerlikli peýdalanyп, goltugynyň aşagyndaky ýapgynyň sargysynы sypyryп aldy-da, olaryň eline tutdurdy. Adamlar ýaglygy alyп, çabalanyп ýatan Hommady asfalt ýoluň üstüne indi bagyrdadyp, ýüzин basdylar. Eli syrtyna berk daňlan Hommat ahmyr bilen bagyryп, köçä maňlaýyny urdy. Şanyna kast edäýmesin diýip, ony ýerinden turuzdylar hem pähim edip, yz ýanyndan elini çözüdüler. Çünkü aňyrdan ýetip gelen kolhoz başlygy bu ahwalatda Adam Hukulkarynyň Ählumumy jarnamasynyň möhüm bölüminiň gödek bozulmasyny gördü.

– Çözüñ elini, enesi ýalamadyklar! – diýip, ol maňlaýy kül-owram bolan "Gaz-69" maşynynyň içinden getirilip berlen "Borjomı" mineral suwundan gazaply gulkuldadyp durşuna, ynsan hukugyny her ädimde basylamaga taýýar bu agressiw mähelläniň üstüne adamsöýjilik bilen gygyrdu. Soňra ol ogullyk söygüsü bilen minnetdar gözlerini balkyldadyp, özüne garap duran Hommada atalyk mähri bilen duýdurdu: – Ýöne eliňi syrtynadan aýraýmagyn, eşsek! Agşam öýňüzde eliňi gymyldatman ýatyp-tur-da, ertir kantura gel. Şoňa çenli eliň arkaňda baglydygyny ýadyňdan çykarma, düşünüklimi?! Kolhoza ýetiren zyýanyň hasabyny Gümürtik hasapçy çykaryp ýazyp goýar, ertir nagt tölärsiň.

Hommat eli arkasynda, ýüzüni sallap, öýlerine ugrady. Şol wagt kolhozyň radiouzeli janlanyp, kolhoz klubynyň čür depesindäki ýylçyr alýumin kelle ala wagyrdu turuzdy. Soňradı alýumin kelle bu oba arada Aşgabatdan komandirowka gelip-giden ýokary wezipeli bir şahyryň kellä agram bermeýän ýuwanjak aýdymyny zowlatdy. Şahyr ol goşgusyny başlygyň öýünde mazalyja "garbak-gurbak" edensoňlar, halys mesligine çydaman ýazypdy. Şahyr başlygyň öýünde şeýle bir keýpini kökledi welin, onuň gözüne zeý kanalyň gamışlary-da supertropik ýürtlarda ösýän iň güzel palma agaçlary bolup göründi! Onsoň ol, öz keýpine çydaman bu goşgyny düzdi:

"Gül ýalag-a, gül ýalak!
Eziz ýurdum bal ýalak!
Şahyrlar ölmesin,
Güller solmasyn!
Bu dünýäde kem zadymyz bolmasyn,
Heýjan-elek, jan-elek!"

Tomaşa üýşen adamlar ikindiniň ders gatyşykly tozanyndan ýetdik paylaryny işdämen ýuwudyşyp, öýli-öýlerine tas bagtly diýen ýaly dargadylar. Biriniň işiniň bulaşanyny keseden synlamak gyjyndyryjy hezilligi döredýärdi. Bu-da olaryň ýonekeý zähmetkeş göwünlerine edil tanyş üsti bilen alnan gyt haryt kimin üýtgeşik täsir edýärdi. "Hommadyň aýagyny sallap gidäýmegem ahmal" diýen uşajyk howsala-da – munuň üstüne urna! Ana, onsoň gelip

öýlerine girenlerinde, hütdük ýaly jaýlary olaryň göwünlerine öñküden giñelen, öý goşlary artan, derejeleri beýgelen ýaly boldy. Diñe özlerine dçeşnükli bolan bu ownujak ýakymly duýgulara melul bolup, olar öýin-öýin agşamky şurruk çorbalaryny ara aldylar.

Obanyň üstünde perwaz uran ders gatyşykly tozan garaňky goýaldygycä ýitişip, onuň ýerine töwerek-daşda çybyn-çirkeý hüwläp ördi. Arkasynda gozgaman tutup ýörmekden ýaňa halys elliň gurap giden Hommat ilkagşamdan çaltjak ýorgana sokuldy: onuň hyýaly – uklan bolup, eliniň daňylgydygyny ”ýadyndan çykarmakdy”, şeýdip, eline gan ýörär ýaly etjek bolýardy. Kolhoz başlygy adam ruhunyň usully tebibи bolup çykdy. Onuň buýran gazaply ten jezasy jebir çekeniň ýürek ýarasyna derman bolarly göründi. Ol öz ýürek ýarasы bilen ýeke galan bolsa, kim bilyär, onda ertire çenli ýa tut ýaly bolardy, ýogsa-da kim bilyär... Ýöne ilkagşamdan köpüň arasyna düsensoň, onuň derdi ýaňadandan beterlemek bilen boldy.

Belanyň körugi Názigiň ykbalynyň bu köcäniň telpek göterýänleriniň käbiriniň ynjaligyna azajyk täsir etjek bolanlygyndady. Adamlaryň içinde aýratyn duýgurlary taplylyp, olar ikindinki tut-da-baslygy birhili halamajak bolan ýaly edipdirler. Onsoň bu zatlar çeti baryň çetine, degnasy baryň degnasyna degäýjek-degäýjek ýaly edipdir. Şol sebäpdelenem ilkagşamdan Hommatlara ygym-sagym adam ýygnanyp başlady. Olar goltuklaryna gysdyryp, ak arak getirdiler. Bu ýere hatda goňşy köçelerdenem wekil geldi. Umydam. Hommadyň gyzjagazy Jäjek ony: ”Kakamyň eli agyýýa. Oň jübüsü baý, süýüsü kok!” diýen ýarym-ýalta düzlen habar sözlemleri bilen daşky gapyda garşy aldy. Umyt bir seredende, onuň gözlerinde öz ýasyna laýyk ünjünü gördü. Bu öýdäki ulularyň halyny bilmek üçin çagajygyn gözündäki gussany ulynyň gözlerine köpeldip göräýmelidi. Umydyň dört amaldan başy çykýardy, şonuň üçinem ýonekeýje hasap-hesipden soň onuň gözlerine ýaş aýlandy. Ol Jäjegi kommunistik serdarlaryň proletar çagajygyny gujagyna göterip, gazetlere surata düşüşleri dek ýokaryk gösterdi-de, ortadan ýokary pafosda şeýle diýdi:

– Sen bagtly bolarsyň, jigim, hiç zady gaýgy etme! Basym biziň obamyzda-da iýilýän zat satylar! Belki, doñdurmadır, gazly suwam. Şonda Çönüriň gyzlaryna şähere gaçyp gitmek gerek bolmaz. Ah, sen entek oña düşünerden has kiçijik. Gowusy, sen maňa aýt, kakaň dagy haýsy jaýda?

– Gylyçly jaýymyzda! – gyzjagaz süýem barmajygyny garşydaky gapa dabara bilen uzatdy.

Umyt içki jaýa girdi. Jaýyň içi dym-dyrslykdy, diñe arakly käseler çakyşdyrylyp, yzly-yzyna ýokary göterilýärdi, entek adamlaryň diliniň ”doñy” çözülmändi. Hommadyň eli ”daňylgy” bolansoň, aragy onuň agzyna Bäşim bilen Tagangeldi gezegine tutup berýärdiler. Meýlis gzyşyberende, ol soňabaka kişi hyzmatyna kaýyl bolman, aragy özi ýatyp içdi, edil gezende lezgileriň toýda görkezýän tomaşasyndaky ýaly, arakly käsäni dişi bilen gapjap, elini

degirmän, başyna çekyärdi. Umydam içdi. İçmese içi ýanyp barýardı, çünkü bu öýde ählide zat Názige meñzeýärdi. Oglanlaryň hemmesem gözlerine gelýänçä içdi. Mugt bolansoň, hatda Orazbibi daýzanyň adamsy Paşagulam tä gözü ümezleýänçä içdi. İçgi gowy ýetensoň, onuň delil üçin berlen ýaly kiçijik gözleri daralyp-daralyp, soñabaka gaşlarynyň aşagynda gözden diňe iki sany egrije çyzykdan başga alamat galmady. Ol hatda soňra mydyr-mydyr gepledem.

Paşagulynyň batyrlygynyň dil ýararlyk derejä ýetmegi Hommadyň uýasynyň gaçmagy bilen baglanyşykly wakada hut hazır üýşüp oturanlardan ar alyş toparyny döredip boljakdygyndan habar berdi. Gürrüň şoña ýazanda, ýene-de Tagangeldi bilen Başım ilden saylandılar. Olar Aşgabada duýdansyz aralaşyp, aýyna-maýyna garaman, Názigi artistler kollektiviiniň elinden gaňryp alyp gaýtmagy teklip etdiler. Olar bu işde ýolugra gabat geljek gury ýaplary we joýalary ýerlikli peýdalanmagy teklip etdiler. Çozuşa gitmeli toparyň serdarlygyna zyr bolan Hommady görkezdiler. Kim razy bolsa, içmeli diýlende, arakly käseler deň ýokary göterildi we bu teklip iň uly abraýly ýygnaklärdaýy ýaly biragyzdan kabul edildi.

Gahar-gazap ýetjek derejesine ýetende, Hommat ör turdy-da, eliniň daňylgydygyny inkär edýändigini yqlan etdi. Ol oturanlaryň bary muny görsün diýip, arakly käsäni eline aldy we ony dik durup, başyna çekdi.

– Berekella! – diýşip, ýaş-eleňler onuň bu gözsüz batyrlygyna ”telpek goýup” gygyryşdylar. Hommadyň henize deňiç bu obada görlüp-eşidilmedik garadan gaýtmazlyk etmegi oturanlaryň köpüsiniň ýüregini suwlandyrdы.

Gözünüň çyzygyna gelýänçä içenem bolsa, bu ýagdayýň oňňullyk bilen gutarmajagyny aňan Paşaguly bu ýerden garasyny saylaman bilen boldy. Ol ”ögäp geljek!” bahanasy bilen bir daş çykdy-da, soňra yzyna köwlenmedi. Bu waka başlygyň gulagyna ýetse, Şyhymgulynyň hiç haýsyna hezil bermejegini aňanlardan ýene birki sanysynyň derhal ”ýüregi bulandy”, gaýdybam olar bu kapas jaýa girmäge döwtalap bolmadylar, öýüň tòwereginde-de olaryň çybşyldysy çykmady.

Emma Hommadyň gözüne hazır oturanlaryň her biri ikiden-üçden görneni üçin ol özleşgerleriniň keliň saçyna dönüp barýandygyny eger-eger aňmady, gaýta ol gitdigiçe gazaplandy.

– Men ol artistleriň hemmesini bir ýalaga gyraryn! – diýip, öýüň içinde ýaraly gaplaň kimin arlap, apaň-apaň basyp, iki ýana aýlandy.

Sertipden, Umytdan soň bu obada gazet okamaga gezek gelende, üçünji orny eýeleýän Pirli, artistlerden ar almagyň iň howpsuz hem adamkärçilikli usulyny teklip etdi:

– Adamlar! Artistleri ýok etmek üçin olaryň üstüne top tutup gitmegiň geregi ýok. Olara öz obamyzda garaşmaly. Täze ýyl şu taýyk gastrola gelenlerinde haklaşmaly!

– Nädip? – diýip, adamlar gygyryşdylar.

Pirli saçagyň başyndan gaýyrak çekildi-de, ýezit ýylgyrmasyny etdi.

– Dünýäden bihabar ýatyrsyñyz. ”Gazet okañ!” diýip, men size näçeler aýtdym, ýene-de aýdýan: gazet okañ, tentekler! Basym biziň ýurdumyz bazar ykdysadyetine geçýär!

– Geçende näme! – diýip, Hommat gahar-gazaby içine sygman gygyrdy. – Geçende näme?

Onuň biziň ar-namysymza näme delalaty ýetjek? Pirli synçgyryp, süýem barmagynyň dyrnagy bilen dişiniň arasynda galan eti aýyrjak bolup oturyşyna, hetjikläp gepledı:

– Dur entek, dur... howlukma, ”Sakawyň soñuna seret!” diýlipdir, meň näme diýjek bolýanymy diňle. Şyhymguly bilen arany sazlamaly.

– Ýo-ook! – diýip, Hommat bolmajisy bolup haýkyrdy. – Oň bilen indi gürrüň gutardy! Tamam!

Emma Pirli oña öz pikirini düşündirjek bolmasyny dowam etdi.

– Şyhymguly bilen arany sazlamaly-da, täze ýyl ýaňky artistler biziň raýonymyza gastrola gelenlerinde, ilki etmeli zat: olary naharlamaly däl. Şonda olaryň deň ýarysy biziň dükanlarmyzdaky balyk konserwalaryny iýip, jebir çekip ölerler, zäherlener hemmejesi! Onsoňam, raýonyň bir kolhozam olaryň spektaklyny satyn almaz ýaly etmeli. Şonda olar gedaý galarlar. Ine, bazar ykdysadyeti näme! Ol artistsumaklaryň içinde ýekeje-de elini gabarçakladyp, piliň sapyndan çörek iýip biljegi ýok ahyryn! Siz näme olary bu taýyk gelenlerinde görmediňizmi? Lellim-ä hemmesi! Pil-ä pil welin, sahnada diýmeli sözlerini ýatdan çykaryşyp durlar-how olar! Soňky gezek gelenlerinde, administratorlary bilen bile oturyp içdik welin, şonda ol: ”Biz tomsuna obalara gastrola çykyp eklenäýyäs, Aşgabatda günümizi görmeli bolsak, edil, walla, aç öläýmeli, teatr ýarym ýyla ýetmän dagajak, barymyz el serip köcä çykaýmaly bolýas!” diýip, gara cynyny aýdyp gitdi. Onuň bir sözünü men aýratynam haladym, ol: ”Türkmende intelligensiýa ýok, bolanam sungatyň däl-de, höküwmediň adamsy” diýdi. Gelîñ, bizem bu işe höküwmetlerçe cemeleşeliň, gyzmalyk etmäliň!

– Ýo-ok, seň munyň kabul däl! – diýip Hommat sesini peseltmän gygyrdy. – Biz haçan ýurt bazar ykdysadyna geçip, haçan ol nejisler öz ajalyna ölerkä diýip, garaşyp bilmeris! Uzaga çekmän, olaryň bellisini etmeli!

Aýagy bişen ýaly ters aýlanyp ýörşüne, şol barmana-da onuň gözü Şyhymguly başlygyň kolhozçylaryň öz öýleriniň diwaryndan asyp tagzym etmegi üçin ýörite köpeldilip paýlanan suratyna düşdi. Şonda ol bärden bardy-da, kellesi sur bagana telpekli, döşi gyzyl ýyldyzly başlygyň edil telpeginin aşak etegine gorkman, zat etmän, tüýkürip görkezdi. Şondan soň Hommadyň edeýin zadyny edip biljekdigine oturanlarda şübbe galmadı. Kolhoz

başlygynyň suratynyň yüzüne tüýkürip bilen adamdan herki zada garaşaýmalydyr. Onuň yüzüne gorky-howsala bilen seredişdiler. Hommadyň bolsa, şol gyzyp gidip oturyşydy. Ol indi Näzik bilen "Tahyra", onuň öñki aýalyna teatryň direktoryna berjek jezasyny mälim etdi:

– Men olaryň ählijesiniň maňlaýyndan bir oky beräge-de, maňlaýlaryna çörek batyrybermeli ederin!

Oturanylaryň haýýaty göçdi, gözü gyzyl burcuň gabygyna dönen Hommatdan şondan gowy nämä garaşjak? Serhoşlukdan açylyşan ýene birki sany adam "assa gaçan namart" diýip, zut gaçyp gitdi...

Gidenleriň hemmesiniň birden baryp habar bermedigi aýnadan açygam bolsa, Hommatlaryň öýünde turýan tüpgen Şyhymgulynyň gulagyna örän tiz ýetdi, ol gjäniň ýarynda öz adamlary bilen gapydan dergazap bolup girdi.

– Goh näme? Goh näme diýýän men size, enesi ýalamadyklar?! – Şyhymguly kolhoz başlygy bilen ýonekeý kolhozçylaryň arasynda ir döwürden bäri dowam edip gelýän adaty pikir alyşlygyň çäginde oturanlara ýüzlendi. – Bu nämäniň şagal mesligi? Uýaňzyň süýrelenine begenip, oturlyşyk edýäñizmi? Şoňa şatlanýaňyzmy ýeňiýoluklar! – Başlyk alaçsyz ýagdaýda ýeri depdi (çünki obada başaşa jaýyň tagta düşegi ýokdy). – Joga-ap beriň! Mesçilik nämäniň meşçiligi!

Oglanlar duran-duran ýerde doñup galdylar. Bäsim gorkudan ýaňa kesilen töňñe kimin, bir gapdala agyp gitdi. Umyt bu elhenç sahnanyň yzynyň näme bilen guitarjakdygyna nalaç garaşdy. Dörtguly, Pirli, Tagangeldi dagylar götinjekleý-götinjekleý ahyry topy bilen bir burça gysyldylar. Ýonekin wagtda hersine bir burç darlyk edýän ýigitler hazır dört bolup bir çünke sygyp, burç hakdaky ata-baba gelýän düşünjäni has giňeltdiler.

Diňe Hommat sarsmady. Saçy seýrelip, depesi tekizleniberen kellesiniň maňlaý tarapyndan aşakda ýerleşýän ýüzünde älemeşaryň ähli reňkleri ýerini tiz-tizden çalyşsa-da, dodaklary gök nil öwüşse-de, ol ýerinden butnamady. Soňra onuň reňki gara durluk boldy. Onsoň küti dodaklary gymyldap, agzy açyldy, ol başlyga barmagyny çommaltdy.

– Senmi? Sen maňa "enesi ýalamadyk" diýdiňmi? Sen, halaly, haramy deň ýuwudan! Iliň hakyny tapsa, öz hakyndan gaçan! Näçe gezek men seň öyüňe ogurlyk yük düşürdim? Sen bolsa, birje gezek maşyn çakyşdyramda, çykdajysyny meň boýnuma atjak bolýaňmy? Biz gaharymyza arak içdik, seň pataňy aldyk! Şun seň ölen günüň, birigün üçüň! Ediňe ýa kyrkyňa ýetişseňem bordy-da, näme beýle howlugypsyň?! Öleňsoňam, seniň öñkije bolşuň, jinnek ýaly-da üýtgemänsiň, ile öz namysyny-da goratmajak bolýaň! Belki, sen entek ölenem dälsiň, hä? Onda men seni hazır öldürjek, sen gezip ýörseň, artistleriň baryny gyraňda-da peýda ýok. Iň uly artist sen!

Hommat garaşylman duran ýerden diwara tarap towusdy-da, köne halynyn üstünde el ýeteretmezde kese asylan gyny hakyk daşlardan bezelen köne gylyjy kakyp aldy. Setanda-seýranda içeri çykarylanda çalak-çulak tozany süpürilýän ata-babadan galan egri gylyç niçema ýyllardan bări birinji gezek gazaby gaýnan adamynyň eline düşdi. Hommadyň gaharynyň häzir adaty kolhozçynyň gaharyndan million esse dagyn artykdygyny gören Şyhymguly başlygyň essi aýylyp, ýüzüne ölüniň reňki urdy.

– Dat! ýetiň! – diýip, ol kolhozyň partiýa guramasy bilen profsoýuz guramasynyň başlyklarynyň arasynda özünü atdy. Emma şol wagt iki bolup bir başlygyň arkasında bukulmak üçin des-deň topulan Bejit ker bilen Perman gylçy erbet çakyşdylar we erkek adama gelişmeyän çırkin ses bilen jaýy sarsdyryp gygyrdylar. Soñra-da ikisi iki ýerden gapa garşy topuldylar. Başlygyň iki ýanynda ýap-ýaňja egin deňleşip duranlaryň ýerinde derhal diňe howa tolkuny galdy...

Olaryň züwwetdinliginden mese-mälim gylaw alan Hommat haýal etmän, öyüň ortasyna geldi-de, elindäki köne gylyjy gynyndan syryp çykarmak üçin baljagyndan tutup, zarp bilen özüne çekdi. Hommadyň gylyjy gaty ýokaryk galdyryp çekendigini gören Umyt ýiti ýaragyň onuň öz yüzünüň ýarysyny alyp düşmeginden heder edip, gözünü ýumup, kellesini tutdy. Ol hatda aýylgançdan içini çekenini-de duýman galdy. Düýrülip oturyşyna hazır ol öyüň içinde biwagt gopjak elhenç haýkylyga garaşdy. Emma, nämüçindir, haýkylyk eglendi. Oňa derek düşnüsiz "hykgyldy" çykdy. Ol öz gulaklaryna ynanman, gorka-gorka ýüzüni galdyrdy. Görse, gylyjy gynyndan çykaryp bilmän, Hommadyň şol "hyk-çok" edip, itinip durşudy. Köne gylyç Hommada "barmysyňam?" diýenokdy, ol asylgy duran ýerinde birçak poslap, gynyna ýelmeşip giden bolsa nätjek?!

Muňa kaýyl bolman, Hommat erbet sesini edip, gylyjyň gynyndan aýagy bilen basyp, güýjünde baryny edip, ýene-de bir gezek bagyryp çekip gördü. Emma köne gylyç barybir gynyndan çykmady. Şondan soñ alaçszlykdan hem kemsinmekden ýaňa Hommat uly ili bilen böññürip goýberdi.

Hommadyň ýene adaty kolhozça öwrülenini görüp, ýaňadandan ekezlenen Şyhymguly adam urýan eli bilen garşysyndakynyň gulak çekgesine bir ýapdy welin, pagsa tamyň pessejik aýnalary şarka açylyp gitdi... Ol munuň bilenem oňman, hasyrra Hommadyň elindäki gylyjyna ýapyşdy. Çekeleşik başlandy. Gylyç başlygyň eline düşse, oňňullygyň bolmajagyny duýan Umyt ýerinden böküp turdy-da, üçünji bolup, çekeleşige goşuldy. Ol gara güýji bilen gylyçdan şeýle bir aslyşdy welin – haýran galaýmaly! – bir zarbada gylyç onuň eline geldi duruberdi. Munuň bilen ylalaşmak islemedik Şyhymguly kolhoz hakdaky köpmanyly makalasy üçin öñräkden bări elin gowşuraýyn diýip, aýap ýören ýumrugyny Umydyň

depesinden aýlap inderdi. Umyt inip gelýän äpet ýumrukdan goranmagyň dagy başga alajyny tapman, aljyrap, depesine köne gylyjy kese tutdy. Ana, şonda gylyjyň arkasyna şarka degip, Şyhymgulynyn goşary çykdy. Ol duýdansyzlykdan ýaňa aýylganç bir ses etdi-de, atylan ýyrtyjy kimin halka aşak çökdi.

Eden işinden ysgyny gaçan Umydam onuň garşysynda özünü ýere goýberdi. Onuň gözüniň görýän zatlary agram-sellemden aýrylyp, gaýmalaşmaga başladylar. Real şekilleriň ýerini hyýaly görnüşler eýeledi. Ilki bilen onuň göz öňüne gelen zat – Názik bilen iň soňky gezek akar ýabyň boýunda duşuşanlarynda, öz depelerinde, tuduň şahasynda peýwagtyna jürküldäp oturan erkejik serçe boldy... Şol wagt Názigiň ýanynda onuň aýdyp-diýip bolmajak gyz mährini bütin süñni bilen szyp durka ol serçejigiň ömri manysyz görnende bolsa, häzir bu heýhatly pursatda ojagaz erkejik serçe Umydyň gözüne bagtly, erkin ýasaýyşyň nyşany bolup göründi.

Niredendir bir ýerden tüýs jayý wagtynda ýetip gelen Sertip bilen Teýmirleň ýagdaýy mundan beter ýitileşdirmezlik üçin Şyhymgulynы götergiläp, öýden alyp çykdylar. Serhoşlukdan bir zarbada açylan oglanlar olaryň yzyndan surrekleşip, daş çykdylar. Umydyň garşysynda goh-galmagala oýanyp gelen Jäjek galdy, başga janly jemende ýok.

– Hany kakaň? – diýip, ol bir salymdan kynlyk bilen özüne gelip, garşysynda gözünü petredip duran çagajykdan sorady.

– Kakam başlygy aýkasyna hopba edip, öýleyíne äkitdi. Başlyk aglady. Oň eli agyýýá.

Jäjek öwrenen endigine görä, gepini gutaran badyna süýem barmajygyny dişledi. Umyt onuň barmagyny agzyndan çykardy-da, dyrnaklaryna üns berdi. Onuň ýadyna Názik bilen bir gije obanyň çetindäki goşa talyň düýbünde duşuşanlarynda bolan waka düşdi. Şonda ol:

– ”Seniň dyrnaklaryña ýaşyl hyna gowy ýaraşýar” – diýip, Aýyň ýagtysyna Názigiň dyrnaklarynyň reñkini aňşyrjak bolup ep-esli wagt wagt biderek kösenensoň, gyzyn agyr işden ýaňa ýognap giden barmaklaryny öz galam tutýan barmaklarynyň arasyна aldy.

Ýöne bu öwgä öwsünmekden geçen gyzyn ýüzi, tersine, Aýly gjä gyzyl öwüşgin salarly göründi.

– ”Ýok-la, oglan, hyna näme işlesin? Bir hepdeden bări elimiz bilen gowaçaň haşal otuny otayas. Birgat: ”Köki bilen goparsaňyz, gaýdyp çykma!”“ diýýär. Obaň gyzlarynyň hemmesiniňem dyrnagy ýaşyldyr bu wagt... – Názik uludan demini aldy: – Artyp galmyş, şu kommunizm diýilýän zady gurup, kolhoz işinden dynyp, aýagymyzyň-elimiziň çoruny ýuwsak, bir arkaýyn dynç alsak bizem! Belki, şonda dyrnagymyzyň ýaşyl boýagy aýrylar...”

Näzigiň ol agşam göýä ýazykly ýaly çykan mährem sesini ýatlan Umydyň gözleriniň gussasy has-da goýaldy. Jäjegiň meleje gulpaklaryny sypalap, ol edil öz-özi bilen gürleşyän ähende şeýle diýdi:

– Gulak goý, jigim, meň diýyänimi diňle, düşüneniňe häzir düşün, düşünmedigiňi soňa goý... Ýöne bir zady bil: adam bagtly bolmalydyr! Onuň bagtly bolmaga haky bardyr! Sen bagtly bolmaga hakyň bardygyny hiç haçan ýadyňdan çykarmagyn! Diňe ýadyňdan çykarmasaň bolany! – Umydyň sesi diýseň gaýgylidy: – Biz ony kän wagtlap unudypdyrys, şonuň üçinem hiç kes bizi bagtly etmäge howlukmady. Biz bütin ömrümüz ertir bagtly ýaşamak üçin bu gün betbagt ýaşamaga kaýyl bolduk, depämizden gum sowurdyk. Ol bagtly ertirem biziň öñümizden salgym bolup gaçdy gitdi oturdy. Aslynda ol bir saw bilen gapymyzdan geläýende bolsa, ýadawlykdan ýaňa biz ony tanamazdyk. Biz bagtly bolmak üçin hemme zatdan, ilki bilenem – öz erkimizden meýletin el ýuwduk, ýöne erki ýoguň bagtyda ýok ekeni. Bize: "Sesiňizi çykarmasaňyz, bagtyň özi geler!" diýdiler. Biz demimizi alman ýaşamany öwrendik, jyňkymyzy çykarmadyk. Ýöne gabrystanlygyň üstünden gelendirin öydüp, bagt bizden ümdüzine gaçyp gitdi. Bize: "Pikirlenmän, diýleni etseňiz, bagt guşy süýr depäñize gonar!" diýdiler, biz muňa güp ynanyp, oýlanmagymyzy goýduk. Ýöne bagt guşunyň biziň depämizde gözü äginmedi. Nämüçin ol ýalazy meýdana gonsun?! Sen düşünýäňmi, jigim? Biziň betbagtlygymyzy müdümilige öwrüp, bize jenneti wada berenleriň hemmesi ýeke-ýekeden gözden gaýyp bolup, ýerine täzeleri gelip dur. Ne olaryň wadası guitarýar, ne-de özi! Biz indi muňa düşünip başladyk, jigim. Ýöne bu günümüzden nädip baş alyp çykmaly? Nädip? Bu sorag saňa däl, ana, hol, büküdip ýatan gara gjelige!..

Umydyň näme diýyänine düşünmedik gyzjagaz onuň elini uzadan ýerine gözjagazyny petredip seretdi. Umyt muňa özüne zor salyp, gussa bilen ýylgyrdy-da, geñirgenip duran çaga düşünükli dilde gepledı.

– Ertir işden gelemde, men saňa çüýük getirip bererin. Bormy? – Jäjek başyny atdy. – Bar, onda ýatyber! Ýöne Näzik geläýse, Umyt saňa garaşýar diýgin. Ýadyňdan çykarmarsyň gerek?

– Boý geýek...

Umyt daş çykdy. Gara gije obany möý basan ýaly basyp ýatyrdy. Ýaş ýigit edil atuwa höküm edileniň jeljadiň öňüne düşüp, iň soňky ýoluna ugraýышы dek, göwünli-göwünsiz ädimläp, çola köcä düşdi. Uzyn gunki agyr zähmetden soň ertire çenli gyssagly güýç toplamak üçin ýörite uklap ýatan kolhozçylaryň öýleriniň öňüni garaňky baglan pessejik aýnalary gara gözlerini balkyldadyp, oňa gorkuly garaýardylar.

Çykgynszlykdan ýaňa Umydyň kejebesi darygyp, ini tikenekledi, ol boýnuny içine ýygranyň duýman galdy. Bu wagt töwerek şeýle bir gözedürtme garaňkydy welin, bu obanyň üstünde irde-giçde ýalbyrap Gün dogjaga meñzänokdy. Onsoň aýagyň şunça ätiýaçly basanyňda-da, indiki ädimiňde düýpsüz gorpa gapgarylmajagyňa ynanmak kyndy. Ýöne islese-islemese-de, edil häzir Umyt diňe şu köceden ýöremelidi, onuň başga ýöräre ýoly ýokdy.

1990.10.18

MAZMUNY

”Uzak ýola bidöwleti baş etme!” (Sözbaşı).....	2
1.Ussa Haýty.....	8
Umydyň umydy (Içki bölüm).....	11
Öwezdurdynyň gürrüñiniň dowamy (Içki bölüm).....	16
2. Gaýtarma Miwe we Hommat dogan.....	19
3. Kapyrgala.....	26
4. Sertibiň eşegi.....	30
5. Gaýtarjynyň öñüsyrasyndaky giýewçilik.....	34
6. Sungatyň güýji.....	41
7. Dil dawasy.....	56
8. Halk emi.....	65
Murtly gürrüñ (Içki bölüm).....	72
9. Egri gylyç.....	77